

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Diplomová práce

2009

Martin Dobrucký

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Martin Dobrucký

Občianska spoločnosť na Slovensku

Lokálna úroveň

Civic society in Slovakia

Focus on the local level

Praha 2009

vedúci práce: PhDr. Jan Bureš, PhD.

Podakovanie:

Rád by som na tomto mieste poďakoval PhDr. Janovi Burešovi, PhD. za jeho ochotnú pomoc, odborné rady, poznámky a komentáre, ktoré mi poskytoval v priebehu písania práce.

Venovanie:

Túto prácu chcem venovať svojej rodine. Práve rodinné diskusie o spoločenských otázkach ma priviedli k hlbšiemu zamýšľaniu sa nad problémami občianskej spoločnosti a nakoniec i k napísaniu tejto diplomovej práce.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som túto diplomovú prácu vypracoval samostatne a výhradne s použitím citovaných prameňov, literatúry a ďalších odborných zdrojov.

V

dňa

podpis:

Abstrakt:

Občianska spoločnosť je jedným zo základných kameňov demokracie. Je odrazom toho, ako sa darí demokraciu ukotviť v spoločnosti, v povedomí občanov, ako je občanmi vnímaná a prijímaná. Zdravá občianska spoločnosť vyžaduje participáciu a aktívny prístup občanov, ktorí sa z pasívnej masy menia na spoločensky angažovaných spolutvorcov politik. Táto práca je zameraná na štúdium občana a jeho role v demokracii na Slovensku. Sleduje správanie sa občana na lokálnej úrovni, kde je občan vystavený najtesnejšiemu kontaktu s politikou a má najväčšiu možnosť priamo sa do procesov tvorby politik zapojiť.

Abstract:

The civic society is one of the basic elements of democracy. It reflects how democracy is incorporated in the society and in its citizens' awareness. It uncovers if/how it is taken and accepted by citizens. The true civil society requires participation and an active attitude from citizens who change themselves from a passive mass into real co-originators of the policies. The presented thesis focuses on the study of a citizen and its role in the democracy of Slovakia. It analyses the behavior of a citizen on the local level, where he/she has the closest contact with the policy. It is the local level where he/she has the greatest chance of participation in the policy making processes.

Kľúčové slová:

občianska spoločnosť, demokracia, občan, participácia, lokálna úroveň, Slovensko

Key words:

civic society, democracy, citizen, participation, local level, Slovakia

OBSAH

1. Úvod	6
2. Demokracia a občianska spoločnosť	8
2.1. Občianska kultúra podľa Almonda a Verbu	11
2.2. Prečo lokálna úroveň	19
2.2.1. Problémy začleňovania občanov podľa Klimovského	22
2.3. Občan a občianska spoločnosť	27
2.3.1. Občan ako klient	28
2.3.2. Občan ako partner	29
2.3.3. Občianske elity	32
3. Občan a občianska spoločnosť na Slovensku	35
3.1. Aké hodnoty vyznávajú Slováci, národná povaha a slovenské špecifiká	36
3.2. Trauma histórie	41
3.3. Vzťah občan – demokracia	46
3.4. Vzťah občan – autorita	51
3.5. Vzdelanie	54
3.6. Informovanosť a médiá	57
3.7. Rodina a výchova	61
3.8. Participácia	63
3.9. Nezáujem a pasivita	65
3.10. Práva a povinnosti	70
3.11. Občianske združenia	72
3.12. Prvky priamej demokracie	77
4. Závery	80
4.1. Závery z rozhovorov s miestnymi autoritami	82
5. Prílohy	87
6. Poznámky k výskumu	96
7. Literatúra	100

*„Slobodné zriadenia sú oneróznejšie,
pretože vyžadujú službu vo verejnom živote,
vojenskú aj politickú,
ktorú neslobodné zriadenia nepožadujú“
(Charles Taylor)*

1. Úvod

Svoju prácu začínam písať za základe nasledujúceho predpokladu: občianska spoločnosť je jedným zo základných pilierov demokracie. Pokiaľ existuje priamy vzťah medzi občianskou spoločnosťou a demokraciou, je možné domnievať sa, že medzi nimi platí priama úmera v tomto zmysle: sila, úroveň, rozvitosť, zrelosť či vyspelosť občianskej spoločnosti = sila, úroveň, rozvitosť, zrelosť či vyspelosť demokracie v štáte.

Ďalším predpokladom je, že v slobodnom demokratickom štáte má každý občan svoje práva a povinnosti, pričom obe zložky sú pre existenciu občianskej spoločnosti rovnako dôležité. To, že ľudia na seba dobrovoľne berú časť kontroly nad politikou, nad prijímaním zákonov či zahranično-politickým smerovaním krajiny, núti ľudí k zodpovednosti a robí z nich skutočných občanov. Občania v demokracii prestávajú byť len pasívnou masou, prijímateľmi toho, čo je. Začínajú byť strojcami svojho štastia.

Občianska spoločnosť je na Slovensku veľmi mladá. Samostatná Slovenská republika existuje 15 rokov a skúsenosť slovenskej spoločnosti s demokraciou je len o 3 roky dlhšia. To je pre vznik uvedomelej a riadne fungujúcej občianskej spoločnosti príliš krátka doba. Dalo by sa povedať, že slovenská občianska spoločnosť je zatiaľ v štádiu novorodenca a hlavným cieľom mojej práce bude práve tohto „novorodenca“ študovať: v akom prostredí sa narodil, kto a ako ho vychováva, aké sú jeho vrodené vlastnosti, aké sú jeho neduhy a problémy a ako, a či vôbec, nám rastie.

Keďže je problematika občianskej spoločnosti široká a rôzni autori na ňu nazerajú z rôznych uhlov pohľadu, bolo treba oblasť môjho výskumu konkrétnejšie vymedziť a zamerať. Rozhodol som sa sústrediť vo svojej práci na občana a na lokálnu úroveň z presvedčenia, že pokiaľ chceme porozumieť správaniu sa spoločnosti, musíme zísť k jej koreňom. Musíme hľadať tam, kde má spoločenské dianie svoj pôvod: na lokálnej úrovni a u občana.

Moja práca je zložená z dvoch častí: a) zo všeobecnej, ktorá je o občianskej spoločnosti v demokracii a o postavení občana v nej a b) z konkrétnej, ktorá sa zameriava na občana a občiansku spoločnosť na Slovensku. Prvá časť popisuje zároveň niektoré zvláštne prístupy k občanovi (občan ako klient, občan ako partner) a analyzuje problémy so zapájaním občanov do procesov tvorby politiky. Druhá časť je konkrétnejšia a okrem teoretického podkladu je postavená na výskume, vykonanom špeciálne pre potreby tejto práce¹.

¹ Vid' Kap.6 – Poznámka k výskumu

„Kto nič nerobí, nič nepokazí, zaslúži si odmenu.“
(Lucia Dobrucká, jeseň 2007)

2. Demokracia a občianska spoločnosť

Demokracia znamená možnosť. To je základná premisa o demokracii a jedna z jej prioritných vlastností, ktoré ju odlišujú od režimov nedemokratických. Je dokonca predpokladom všetkých klasických definícií demokracie, ktoré hovoria o „vláde ľudu“. Ľudia si môžu vládnuť len vtedy, pokiaľ im je daná možnosť, aby si vládli.

Pri skúmaní demokracie, v podobe v akej ju poznáme dnes, sa dá vyzorovať, že ľudia síce svoju možnosť dostali, no od reálneho chopenia sa a využitia tejto možnosti je ešte veľmi ďaleko. Ideál demokracie, že ľudia si o svojich veciach rozhodujú sami – sami si vládnu, je v nedohľadne. Napriek tomu majú demokratické spoločnosti v rôznych štádiách svojho vývoja prvý krok za sebou: demokratická možnosť bola ľuďom daná a začínajú sa objavovať prvé lastovičky prijímania tejto možnosti zo strany občanov. Stále častejšie sa objavujú v spoločnosti medzi ľuďmi jednotlivci či skupiny, ktoré „demokratickú možnosť“ chápu, prijímajú ju a v stále väčšej miere sa ju snažia využívať. Touto prvou lastovičkou je občianska spoločnosť – jednotlivci a skupiny občanov v nej.

Občianska spoločnosť a demokracia majú teda k sebe bližšie ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Jedno podmieňuje druhé – bez občianskej spoločnosti by nemohla existovať demokracia a naopak.

Pre demokraciu platí ešte ďalší zaujímavý fakt: musia ju chcieť všetci. Všetky zložky spoločnosti sa musia zhodnúť na tom, že demokracia je pre nich to najlepšie a chcú v demokratickom štáte žiť. História nás učí, že o potrebe nastolenia demokracie je vždy najťažšie „presvedčiť“ vládne, politické špičky, ktoré sú vystavené „zhubnému pocitu moci“ a musia vytvoriť zákonné podmienky pre to, aby demokracia bola životaschopná. *Demokraciu možno presadzovať i zdola, no až vtedy, ak sú pre to nastolené zákonné podmienky*².

Občianska spoločnosť však v žiadnom prípade nie je niečo, čo sa dá uzákoniť, alebo čo by mohlo vzniknúť zo dňa na deň. Vývoj občianskej spoločnosti je v nepretržitom pohybe

² Zavacká K. (1998): Na počiatku bola myšlienka... – 28. október a dnešok, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 169

a zvlášť v mladých demokraciách (slovenská demokracia je jednou z nich) sú občianske spoločnosti takpovediac v plienkach a ešte sa nenaučili ani chodiť ani rozprávať. L- Lipták napríklad spomína: „v novembri 1989 som bol svedkom, ako v úctyhodne celoslovenskej inštitúcii zo tridsať celospoločenských vedátorov chcelo, ale nevedelo štrajkovať. Učili ich, že štrajk, tobôž generálny, je mocná zbraň pracujúcich, ale nevedeli, že si musia zvoliť výbor, viesť zápisnicu, spísať požiadavky, ustanoviť usporiadateľov“³.

V dnešnom komplikovanom globalizujúcom sa svete, kde prvé husle hrajú veľké a mocné štáty, hľadajú malé štáty svoje miesto. Čo by mohlo byť pre malé štáty väčšou prioritou ako mať slobodné a spokojné obyvateľstvo? *Kým veľké štáty majú za úlohu uskutočniť významné vonkajšie ciele, ako zachovať určité kultúry, ktoré by inak zanikli, pozdvihnúť pasívne obyvateľstvo, malý štát má svoj zmysel v tom, aby čo najviac štátnych príslušníkov bolo občanmi v plnom zmysle*⁴. Na otázku čo presne znamená „byť občanom v plnom zmysle“ snáď poskytne odpoveď táto diplomová práca. Ako hovorí J. Pehe, *občianska spoločnosť je organizmus, ktorý nie je možné naoktrojovať. Musí sa prirodzene vyvinúť. Štát ale môže občianskej spoločnosti prekážať alebo jej môže naopak pomáhať*⁵.

Vráťme sa ale k „demokratickej možnosti“. Ako som napísal vyššie, to, aby si ľudia vládli sami, je demokratický ideál, ktorý ale nie je predmetom mojej práce. Demokratickú možnosť chápem v dvoch úrovniach: ako možnosť podieľať sa, participovať a ako možnosť kontroly. Možnosť podieľať sa či už aktívne alebo pasívne na všetkých otázkach, ktoré sú spojené s verejným dianím a možnosť kontrolovať, čo sa deje na najvyšších politických miestach s možnosťou dať slobodne najavo svoj prípadný nesúhlas s týmto dianím (napríklad prostredníctvom volieb). Môcť kontrolovať a reflektovať dianie na politickej scéne je privilegium demokracie. Táto kontrola je legitímna a je podporovaná normami, ktoré sú akceptované tak politickými elitami ako spoločnosťou. Možnosť kontrolovať a podieľať sa neznamena mať možnosť vytvárať. Je ale samozrejmé, že v každej spoločnosti je samotné konečné rozhodovanie sústredené do rúk len niekoľkých ľudí, pretože ani občan ani „verejná mienka“ nemôžu vytvárať politiku ako takú. Podľa Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) sa vlády pri realizácii aktivít na podporu vzťahov s občanmi nevzdávajú svojho práva a povinnosti tvoriť politiku a prijímať rozhodnutia. Namiesto toho zavádzajú

³ Lipták, L (1997): Aké dejiny potrebujeme?, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 16

⁴ Ferenčuhová, B. (1998): Zmierí sa Slovensko so svojim nacionalizmom?, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 186

⁵ Pehe, J. (1998): Občianska spoločnosť obohacuje modernú demokraciu, Hospodárske noviny, 30.1.1998

nové spôsoby uplatňovania tejto právomoci. Informovanie občanov, konzultácie s nimi a ich aktívne zapájanie do tvorby politik neznižuje práva legislatívnej zložky moci – naopak.

Pri analýze rozhovoroch s miestnymi autoritami a politikmi na Slovensku, ktoré tvoria jednu zo základných empirických súčastí práce, sa potvrdzujú vyššie vyložené úvahy. Starostovia a primátori sa zhodli na tom, že občianska spoločnosť môže existovať jedine v demokratickom režime a naopak, demokracia nie je možná bez občianskej spoločnosti. Slovom primátora mesta Nová Dubnica J. Šušanika je občianska spoločnosť niečo, čo „*tvorí základný pilier demokratickej spoločnosti a štátu. Demokracia ako taká je maximálne previazaná s občianskou spoločnosťou.*“⁶

O tom, že je občianska spoločnosť veľmi dôležitou zložkou demokracie niet pochyb. Je však stále len zložkou, len jedným z pilierov demokracie, len jednou z jej črt. Na otázku, čo to vlastne demokracia je a čo sa s ňou spája a aké sú jej hlavné rysy, sa už názory ľudí rôznia – na demokraciu nepanuje jednotný názor. Priznáva to napríklad aj starosta obce Čifáre, keď hovorí: „*demokraciu vníma každý po svojom*“⁷, preto ju nie je jednoduché univerzálne definovať. Ďalšia z myšlienok o demokracii je spájaná s právnym štátom, kde musí panovať pravda a spravodlivosť podľa starej ľudovej múdrosti: „*kamarát – nekamarát, z čerešne dole!*“⁸. Pokiaľ sa bavíme o mladých demokraciách akou je aj demokracia na Slovensku, tak pravdou tiež je, že ľudia boli dlho zmätení (mnohí doposiaľ sú) a nevedeli čo od demokratického režimu očakávať. U mnohých pretrváva tento stav ešte aj dnes: „*po revolúcii si ľudia mysleli, že všetko pôjde veľmi rýchle, že všetci sa budeme mať vynikajúco, nebudeme musieť robiť. Boli často medzi nimi takí, ktorí si mysleli, že nebudú musieť chodiť do práce a budú dostávať peniaze*“⁹. Zaujímavý postoj zaujal primátor mesta Skalica S. Chovanec, ktorý je zástancom demokratického centralizmu a metódy jediného vedúceho článku. Jeden musí rozhodovať a ten musí za svoje rozhodnutia, samozrejme, aj niešť zodpovednosť, pretože bez jasného a zodpovedného vedenia považuje demokraciu za akýsi typ anarchie. Podľa neho je „*demokracia správna vec. Je to otázka slobody a bola by hlúposť vracať sa niekam späť. My by sme ale mali zabezpečovať jednu vec: aby sa pri voľbách naozaj zúčastnilo 100% ľudí, ktorí majú právo voliť a mali by mať aj povinnosť voliť*“¹⁰. Len toto opatrenie totižto môže odhaliť skutočný názor väčšiny, ktorý je pre demokraciu tak potrebný. Diskusiu o všeobecnom vnímaní demokracie uzatvárajú názory Z. Jurčovej, ktorá

⁶ Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

⁷ Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

⁸ Dušan Bako – starosta obce Melek (Interview 17.1.2009)

⁹ Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

¹⁰ Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

zdôrazňuje, že je demokracia „u nás veľmi mladá a mnohí si zamieňajú demokraciu s tým, že môžu všetko.“ Jedným dychom dodáva, že „aj demokracia má svoje pravidlá a hranice“ a že demokracia je hlavne „o vyspelosti. Vyspelosti jednotlivých ľudí v spoločnosti.“ To ale podľa Z. Jurčovej stále nestačí a je treba pomenovať ďalší dôležitý demokratický prvok – diskusiu. Diskusiu, v ktorej ale nejde len o to „povedať si svoj názor, ale o to, že ten názor, ktorý mám, viem jednak slušne prezentovať a takisto viem aj načúvať tomu opačnému názoru. Pretože to, že mám nejaký svoj názor ešte neznamená, že ten názor je správny. Demokracia by mala byť aj v tom, že počúvam, čo hovoria tí druhí, že sa rešpektujeme navzájom a že spoločne vieme vybrať z toho to, čo je dobré pre všetkých, čo je dobré pre spoločnosť. A toto sa ľudia ešte musia naučiť.“¹¹ O úlohe diskusie a komunikácie v demokracii niet pochýb. Je jasné, že občianska deliberácia upevňuje demokraciu.

Mgr. PhDr. Vladimír Šimoňák, PhD. – FPV a MV Univerzita Mateja Bela (Interview 2.1.2009)

Ako súvisí občianska spoločnosť s demokraciou?

- *Nebyť občianskej spoločnosti, tak demokracia nie je možná. Ja demokraciu nepovažujem za to, čo je odhlasované, resp. za to, čo sa označí za demokratické. Keď neexistuje občianska spoločnosť, existuje len dav ľudí, ktorí negenerujú vlastné názory, nekomunikujú spolu, v podstate je to len dav, ktorí je plne ovplyvnený médiami, pričom neexistuje voči nim žiadna imunita. (...) keď človeka vykoreniš, môžeš si s ním robiť čo chceš.*

2.1. Občianska kultúra podľa Almonda a Verbu

Ako úvod do teórie občianskej spoločnosti by mohla, či skôr mala slúžiť kniha dvoch amerických profesorov Gabriela A. Almonda a Sidney Verbu, *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations*¹². Kniha vznikla na základe rozsiahleho výskumu, ktorý prebehol koncom 50 rokov 20. storočia a týkal sa komparácie politickej a občianskej kultúry v piatich demokraciách vo svete: v USA, Veľkej Británii, Nemecku, Mexiku a Taliansku.

Almond a Verba sa pri realizácii svojej práce rozhodli ísť priamo do terénu, medzi ľuďmi, a baviť sa s nimi o otázkach a problémoch spoločnosti. V každej zemi prešlo rozhovormi s nimi 1000 respondentov, pričom každému účastníkovi interview bola venovaná minimálne hodina. Na základe týchto rozhovorov vznikol celý výskum. Autori svoju knihu

¹¹ Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

¹² V práci používam výtlačok z roku 1989: ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, First Sage Printing 1989, ISBN: 0-8039-3558-7 (pbk.)

dopĺňajú množstvom dokumentačných tabuliek, grafov, či priamych výpovedí občanov a argumentačne tak svoj výskum dopĺňajú a obohacujú.

Je dôležité upozorniť a z môjho uhla pohľadu vysvetliť istý pojmový rozdiel, s ktorým pracovali Almond a Verba a ktorý vo svojej práci používam ja. Kým americkí profesori používajú pojem „občianska kultúra“, ja pracujem s pojmom „občianska spoločnosť“. V kontexte „občianskosti“ ako takej sa dajú tieto dva termíny považovať za synonymá. Obe spojenia popisujú občana umiestneného do širších sociálnych štruktúr pričom bližšie určujú jeho vzťah a vymedzenie sa voči štátu v demokratickom režime. „Občan“ sa od „človeka“ líši svojím sociálnym zakotvením a prijímaním spoločenských pravidiel hry – zákonov, v rámci ktorých má tak svoje práva ako svoje povinnosti. Kým „občianska kultúra“ je pojmom širším, aplikovateľným naprieč rôznymi štátmi vo svete, „občianska spoločnosť“ je konkrétnejšia voči konkrétnemu štátu v rámci ktorého pravidiel existuje. Navyše, „občianska kultúra“ je pojmom, ktorý hodne pracuje s iracionalitou jedinca, počíta s jeho emóciami a s jeho „srdcom“, „občianska spoločnosť“ sa snaží o popis racionálnejší, technickejší a konkrétnejšie popisujúci vzťah medzi štátom a jedincom v ňom. Je ale dôležité, že hranice vymedzenia „občianskej kultúry“ a „občianskej spoločnosti“ tak ako ich tu popisujem vôbec nie sú fixné. Prelínajú sa, zmiešavajú, jedno dopĺňa druhé. Preto aj napriek osobnej preferencii termínu „občianska spoločnosť“ sa budú do mojich analýz často vmiešavať „argumenty kultúrne“.

Almond a Verba pri skúmaní občianskej kultúry v piatich vybraných svetových demokraciách (USA, Veľkej Británii, Nemecku, Mexiku a Taliansku) vychádzajú z toho, že demokracia ponúka bežnému človeku možnosť byť súčasťou politického rozhodovacieho procesu – možnosť byť vplyvným občanom. *Teoretici demokracie, od Aristotela k Brycemu, upozorňujú na to, že demokracie môžu existovať a byť udržiavané a vylepšované vďaka aktívnej občianskej participácii v občianskych záležitostiach, vysokou informovanosťou o spoločenskom dianí a širokým zmyslom pre občiansku zodpovednosť*¹³. Pri svojich úvahách rozlišujú autori knihy *The Civic Culture* 3 typy politickej kultúry:

1. *Parochiálna (obmedzená) politická kultúra* – politická kultúra afrických kmeňových spoločností, bez špecializovaných politických rolí, politická orientácie nie je separovaná od sociálnej a náboženskej.

¹³ ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, First Sage Printing 1989, s. 9

2. *Subjektívna (podmienená) politická kultúra* – diferencovaná politická kultúra, subjekt si je vedomý vládnucej autority a tú buď akceptuje alebo odmieta, legitimuje jej vládu alebo nie. Vzťah k vláde je ale pasívny, participácia sa rovná nule.
3. *Participačná politická kultúra* – ľudia sú priamo spojení so systémom ako celkom.

Táto klasifikácia je samozrejme tvorená ideálnymi typmi. Ako to ale v spoločenských vedách býva, jeden typ nenahrádza druhý. Typy sa navzájom prelínajú, dopĺňajú a ako samostatné modely de facto neexistujú. Tretí typ, participačná politická kultúra, je podľa Almonda a Verbu typom doplnkovým, ktorý kombinuje a dopĺňa parochiálnu či subjektívnu politickú kultúru. Už pred pol storočím, keď táto kniha vznikala si jej autori boli vedomí toho, že ani najstabilnejšie a najzrelšie demokracie nikdy nebudú perfektné, nebudú nikdy dokonalé. Vždy budú produkovať množstvo parochiálnych a subjektívnych prvkov, pretože to tak jednoducho vyplýva z prirodzenej povahy človeka.

Keďže existuje veľmi úzky vzťah medzi politickou kultúrou a politickou štruktúrou, klasifikácia politickej kultúry si pre jej lepšie pochopenie vyžaduje prirovnanie k politickej štruktúre. Autori sa domnievajú, že vo všeobecnosti by sa mali parochiálna, subjektívna a participačná politická kultúra zhodovať s tradičnou, centralizovanou a demokratickou politickou štruktúrou. Sú si však opäť vedomí toho, že to tak spravidla nie je, že typy politických kultúr a politických štruktúr sa nezhodujú, ale v skutočnosti rôzne medzi sebou kombinujú. Preto všetky politické kultúry sú kultúrami zmiešanými. *Aj tie najrozvinutejšie participačne orientované politické kultúry budú mať vždy v sebe tak „parochiálov“ ako „subjektov“*¹⁴. Preto je tu dôležité rozlíšiť tri typy „systematicky zmiešaných kultúr“. Sú to:

1. *Parochiálne-subjektívna* politická kultúra
2. *Subjektívne-participačná* politická kultúra
3. *Parochiálne-participačná* politická kultúra

Keďže ale jeden typ kultúry predsa vždy prevláda, potom zvyšné dve kultúry sú nazývané subkultúrami. Almond a Verba sa domnievajú, že zmiešaná subjektívne-participačná kultúra je najtypickejšou práve pre západné demokratické štáty. Jej vznik ale nie je jednoduchý a budúci vývoj je tiež nejasný. Predpokladom správneho vývoja je úspešný *posun od subjektívnej k participačnej kultúre, ktorý v sebe zahŕňa: rozširovanie pozitívnych*

¹⁴ Tamtiež, s. 26

*postojov smerom k demokratickým štruktúram, akceptáciu noriem vo forme občianskej zodpovednosti a rozširovanie občianskej uvedomelosti a kompetentnosti vo väčšinovej spoločnosti*¹⁵. Tieto podmienky posunu od subjektívnej k participačnej kultúre by som chcel zdôrazniť, pretože ich aj ja osobne považujem za kľúčové a v ďalších častiach svojej diplomovej práce s nimi priamo či nepriamo pracujem a ďalej rozvíjam.

Vymedzením politických kultúr sa konečne dostávame k samotnému občanovi a jeho roli v demokratickej spoločnosti. V stručnosti sa dá z analyzovanej knihy dedukovať, že v občanovi sa kombinuje participačná, parochiálna a subjektívna orientácia a občianska spoločnosť (alebo teda „civic culture“) je zmesou občanov, subjektov a parochiálov. Že je občan práve kombináciou všetkých troch vymedzených prvkov, svedčí o tom, že „občan je len človek“. Chcem tým povedať toľko, že v každom občanovi sa mieša tak rozum ako srdce, tak racionalita ako iracionalita a že obe sa podieľajú na vytváraní jeho rozhodnutí. Otázkou je, ktorá časť a vo vzťahu k čomu v dospelom jedincovi preváži: či preváži racionalita či emotivita vo vzťahu k štátu, či prevládne racionalita či emotivita vo vzťahu k svojim blízkym a svojmu okoliu – alebo naopak. Ako zhodne tvrdia autori knihy, tak od demokratického občana sa očakáva, že bude politicky aktívny a zainteresovaný. Okrem toho sa predpokladá, že v prístupe k politike bude racionálny, vedený rozumom, nie emóciami.

Almond a Verba triafajú klinec po hlavičke, keď tvrdia, že jedným z kľúčov k „riadnemu občianovi“ je vzdelanie. Vzdelanie, uvedomelosť a kvalitná výchova prepájajú časti knihy a tvoria základ tvorby občianskej spoločnosti. Kvalitná informovanosť a vzdelanie sú dva aspekty, bez ktorých by občianstvo v pravom slova zmysle vlastne vôbec ani nemohlo existovať. Vzdelanie je priamo a silne spojené s občianskym vedomím. Vo všetkých skúmaných krajinách takmer všetci ľudia s vysokoškolským vzdelaním sledujú politické dianie (na rozdiel od ľudí nevzdelaných). Pri politickom formovaní jednotlivca nie je dôležitá len skúsenosť z detstva, kde „demokratičnosť“ vzťahov v rodine je úplným základom toho, aký vzťah dieťa získa smerom k demokratickému spôsobu zmýšľania, ale rovnako dôležité sú aj skúsenosti zo školy, z práce a z rôznych iných organizácií, v ktorých sa jednotlivec postupne angažuje. Skúsenosti z jednotlivých socializačných okruhov je ale treba rozlišovať, pretože každé ponúka iné sociálne prostredie s inými vzťahmi. Skúsenosti s participáciou v práci a v dobrovoľných organizáciách je iná, má odlišný základ ako participácia v rodinnom a školskom prostredí. Má iné sociálne väzby, formálny a neosobný charakter, dočasné

¹⁵ Tamtiež, s. 27

štruktúry. Almond a Verba nazývajú tieto javy politického formovania jedinca termínom „political socialization“. Tu sú tri poznámky k „politickkej socializácii“:

1. významné socializačné skúsenosti, ktoré neskôr ovplyvňujú politické chovanie jednotlivca, majú svoj počiatok už v rannom detstve človeka
2. tieto skúsenosti nie sú očividne politickými skúsenosťami, no majú latentné politické dôsledky
3. socializačný proces je jednosmerný: základné rodinné skúsenosti majú významný dopad na budúce politické chovanie¹⁶

Avšak rodina, výchova, vzdelanie a socializácia nestačia. Dôležitým komponentom politickej kultúry je aj to, ako ľudia cítia, vnímajú politiku („how they feel about politics“)¹⁷. Politické emócie sú dôležitým testom legitimacy politického systému, pretože ak sa ľudia majú podieľať na politických rozhodovacích procesoch, musia cítiť, že je to pre nich bezpečné. Toto je ďalší z dôvodov, prečo občianska spoločnosť v iných ako demokratických režimoch nie je mysliteľná.

Inou témou, nad ktorou Almond a Verba rozvažujú je úloha straníctva v demokracii a jej prínos pre občiansku kultúru. Tvrdia, že pre stabilnú demokraciu je nutná otvorená a umiernená straníckosť. Efektívne fungujúca demokracia vyžaduje takú formu straníckosti, ktorá sa na jednej strane varuje napätému antagonizmu, no na strane druhej sa štíti politickej indiferentnosti. Podľa autorov je možné rozlíšiť 4 druhy straníckosti:

1. *Open* – otvorená straníckosť: volič je ľahostajný k politicky zmiešaným manželstvám ale pritom politicky zapálený
2. *Apathetic* – ľahostajná straníckosť: volič je politicky nezapálený
3. *Intense* – náruživá straníckosť: volič má obavy z politicky zmiešaných manželstiev
4. *Parochial* – obmedzená straníckosť: indiferentní voliči¹⁸

V tejto súvislosti je zaujímavé, že výskum amerických profesorov sa oprel o príklad uzatvárania manželstiev medzi príslušníkmi rôznych politických táborov. Ochota uzatvárať manželstvá medzi osobami, ktoré pochádzajú z prostredí s opačnými politickými názormi sa

¹⁶ Tamtiež, s. 266

¹⁷ Tamtiež, s. 63

¹⁸ Tamtiež, s. 113 – 116

líši nie len s odkazom na vyššie spomenuté 4 typy stranickosti, ale aj s odkazom na ten ktorý skúmaný štát. V každom z piatich pozorovaných spoločností sa tento problém prejavoval inak a ak by chcel niekto zjednodušať, tak by mohol tvrdiť, že čím otvorenejší typ stranickosti, tým vyšší stupeň politickej kultúry. K politicky zmiešaným manželstvám sa najotvorenejšie stavali obyvatelia USA, ktorí len málo, ak vôbec, riešili politickú príslušnosť. Ako vyplynulo z výskumu, najefektívnejšie dokázali od seba oddeliť otázky politiky a lásky – rozumu a srdca.

Ako je však prirodzené, ľudia sa vo všeobecnosti len málo starajú o politiku a starajú sa o ňu ešte menej pokiaľ žijú v relatívnom blahobyte, slobode a v mieri. Keď Almond a Verba pri svojich výskumoch ľuďom kladli všeobecnú otázku o čo sa starajú najviac, väčšina uvádzala rodinné, pracovné, ekonomické problémy a len veľmi málo kto spomenul politiku. Čo viac, keď sa človek o politiku už zaujímal, spravidla sa zaujímal len o výstupy z nej a nie o vstupy do nej. Zaujíma ho kto vyhral voľby, nie kto vstupoval do volebnej kampane. Americkí profesori teda upozorňujú na chybu alebo nedostatok, ktorej sa dopúšťajú „politickí moralisti“, pretože len *často popisujú, čo by mal občan robiť, ale zabúdajú na to, čo skutočne robí, resp. čo reálne robiť môže*¹⁹.

Iná vec, rovnako veľmi dôležitá, je spojená s otázkou viery. Nie viery náboženskej, ale viery v demokraciu, občianstvo, kompetentnosť, vplyv. V otázkach viery spojenej s občianskou kultúrou platí jednoduchá logika: pokiaľ človek verí, že má či môže mať vplyv, je náchylnejší ho aj uplatniť. To môže mať dôležité politické následky, pretože pokiaľ človek má vplyv na politiku, je tzv. „politicky kompetentný“. Kompetentný občan sa potom ľahšie stáva aktívnym občanom. Politické authority nie vždy odpovedajú alebo vychádzajú v ústrety snahám aktívnych občanom, vždy ale skôr odpovedia týmto, ako občanom pasívnym. Tieto tvrdenia ba sa dali zachytiť nasledovne:

človek musí veriť, že môže mať vplyv
↓↓↓
keď má vieru, stáva sa politicky kompetentným
↓↓↓
politicky kompetentný človek sa skôr stáva politicky aktívnym
↓↓↓
authority vždy skôr budú komunikovať s aktívnymi a kompetentnými občanmi ako pasívnymi
a ľahostajnými²⁰

¹⁹ Tamtiež, s. 119

²⁰ Tamtiež, s. 136 – 140

Ako už bolo vyššie spomínané, nemalý vplyv na občiansku kultúru a teda aj na vieru v politickú kompetentnosť má vzdelanie. Vyššie vzdelanie vedie k viere, že ľudia môžu mať vplyv a teda v následnosti na to aj v to byť politicky kompetentnými a aktívnymi. Vzhľadom k dôležitosti lokálnej úrovne v celej rozoberanej problematike výskum ďalej ukazuje, že vo všetkých skúmaných krajinách efekt politickej kompetentnosti sa prejavuje viac na lokálnej než na národnej úrovni. Samozrejme to, že sa niekto považuje za politicky kompetentného ešte neznamená, že sa aj skutočne pokúsi zmeniť veci, ktoré považuje za zlé alebo nespravodlivé. Veľa respondentov, s ktorými Almond a Verba pracovali, potvrdilo, že aj keď sa cítia kompetentne, aj keď cítia, že by mohli niečo urobiť, pravdepodobne by aj tak nič neurobili. Ale v každom prípade je veľký rozdiel keď niekto len vágne tuší, čo by mohol pre spoločnosť urobiť a keď má niekto skutočne jasno v spôsoboch, ktorými môže prezentovať svoje názory²¹.

Tu sa dostávame k ďalšej téme spojenej s participáciou v rámci občianskej kultúry a to k tzv. „participačnej stratégii“. Podľa Almonda a Verbu existuje 5 možných stratégií ako vplývať na vládu:

1. pracovať cez osobných alebo rodinných známych
2. priamo oslovovať vládnych úradníkov
3. osloviť zainteresovaných ľudí zo svojho okolia a vytvoriť skupinu
4. pracovať cez politickú stranu
5. organizovať protestné zhromaždenia, demonštrácie

Je skutočne zaujímavé, že v USA, ktoré vyplynuli z výskumu ako krajina s najvyspelejšou občianskou kultúrou, až 37% respondentov uviedlo ako najvhodnejšiu a najefektívnejšiu tretiu možnosť – osloviť zainteresovaných ľudí zo svojho okolia a vytvoriť skupinu²². Sila občianskych skupín, združení a organizácii v dosahovaní úspechu pri riešení problémov vecí verejných je prekvapujúco vysoká. Ako sa s touto občianskou silou počíta/nepočíta na Slovensku umožnia analýzy v ďalších častiach práce. Nemenej zaujímavé je porovnanie názoru ľudí na silu vplyvu organizovaných občianskych spolkov a politických strán na verejné dianie. Väčšina respondentov analyzovaného výskumu deklarovala, že by sa pri snahe ovplyvňovať veci verejné snažila spolupracovať skôr cez iné formálne organizované

²¹ Tamtiež, s. 141 – 167

²² Tamtiež, s. 220 – 221

skupiny ako cez politické strany. Treba však aj tu pripomenúť, že predsa len nie všetky formálne organizácie sú rovnako politicky relevantné.

Ak však zjídeme ešte ďalej, tak dôjdeme k tomu, a text knihy amerických profesorov to potvrdzuje, že neformálne skupiny hrajú v politických procesoch dokonca dôležitejšiu rolu ako samotné formálne organizácie. Dôvod je ten, že sa ľudia v nich učia politickej kompetentnosti, ktorá je pre ich ďalší vývoj a vývoj občianskej kultúry tak dôležitá²³. Latentné politické funkcie sú prítomné a uskutočňované dobrovoľnými spolkami a združeniami či už sú politické alebo nie. Tí, ktorí sú členmi nejakej organizácie, a je teda jedno či politickej alebo nepolitickej, tak títo sú politicky kompetentnejší ako tí, ktorým takéto členstvo chýba. Politicky kompetentní ľudia sa blížia tomu čo Almond a Verba nazývajú „demokratický občan“. Demokratický občan je kompetentný, aktívny a názorovo otvorený.

Že nie je možné vyjsť v ústrety každej individuálnej požiadavke, je jasné. Výsledok by bol chaos a paralyzácia systému. Pokiaľ má byť ale vláda zodpovedná za čo najväčšie množstvo občianskych požiadaviek, musí ich agregovať. Agregovanie záujmov vyžaduje spoluprácu medzi ľuďmi, ktorá by mala predchádzať vystaveniu žiadosti vláde. Tak by aspoň vyzeral ideálny stav, kde by občania v rámci organizovaných občianskych združení najskôr svoje názory a požiadavky korigovali, zjednocovali a vylad'ovali a až potom by s nimi „šli na vládu“.

Členstvo v dobrovoľných združeníach neznamená, že člen musí byť nutne aktívne zapojený. Okrem toho, veľa združení je centrálné riadených a kontrolovaných a ponúkajú len veľmi malý priestor pre individuálne zapojenie sa. Vždy záleží na miere formálnosti či neformálnosti a vždy záleží zároveň na dohode medzi ľuďmi, ako bude to či ono združenie reálne fungovať. Je preto pre občana veľmi prínosné angažovať sa prípadne vo viacerých občianskych združeníach a mať možnosť porovnať nastavenie vzťahov v každom z nich. Čím vyšší počet aktívnych členstiev, tým vyššia občianska kompetentnosť. Práve takáto angažovaná aktivita dokáže odhaliť či jednotlivcovi viac vyhovuje autoritárskejšie a centrálnnejšie riadené združenie, alebo skôr to s voľnejšími vzťahmi, ktoré viac integruje svojich členov, počíta s nimi a jeho názormi. Takí totiž, akí sú ľudia, ktorí tieto združenia tvoria, také je aj samotné občianske združenie. A také je aj celá spoločnosť.

Keď je o možnostiach podieľať sa na politickom živote, je treba pripomenúť aj inú rolu občana v spoločenských vzťahoch – rolu občana ako „subjekt“. Ľudia sa totiž

²³ Tamtiež, s. 249 – 250

nezúčastňujú politického života len ako občania, ale aj ako subjekty. Pokým kompetentný občan zohráva aktívnu úlohu pri formovaní politiky, subjekt pri vytváraní pravidiel neparticipuje. Jeho kompetentnosť spočíva v tom, byť si vedomý svojich práv v rámci týchto pravidiel, no nezúčastňuje sa na ich utváraní. Občianska spoločnosť je spoločnosť, v ktorej je veľký počet indivíduí politicky kompetentných, ale zároveň sú v rámci občianskej spoločnosti jednotlivci kompetentní aj ako subjekty. Občianska a subjektívna kompetentnosť sa navzájom dopĺňajú a jedna bez druhej nemôže v občianskej spoločnosti byť. Vo všetkých skúmaných štátoch (USA, Veľkej Británii, Nemecku, Mexiku a Taliansku) a u všetkých vzdelanostných úrovni, tí, ktorí sú členmi nepolitických organizácií, sami seba považujú za subjektívne a politicky kompetentnejších ako tí, ktorí nepatria k žiadnej takej organizácii. Keďže je teda občianska spoločnosť mixovaná, je v nej mnoho aktívnych jedincov, ale tiež veľa pasívnych, ktorí sú subjektmi. Čo viac, aj aktívni jedinci si zachovávajú svoje tradicionalistické prístupy a nepolitické korene – sú teda zároveň tiež subjektmi²⁴.

Záverom analýzy knihy *The Civic Culture* by som chcel vypichnúť ešte jednu vec. Moderný politický systém v sebe nesie podľa Almonda a Verby dva charakteristické rysy: na jednej strane vysoký stupeň fragmentácie medzi politickými štruktúrami, podľa stranictva, atď. a na strane druhej spoločenskú súdržnosť, ktorá túto pluralitu prístupov prekonáva a drží spoločnosť pohromade. Táto spoločenská súdržnosť by sa dala popísať ako spoločenská kultúra, nepísané pravidlá, ktorými sa spoločnosť riadi – sú to celospoločenské hodnoty a postoje, ktoré sú zdieľané všetkými jej fragmentárnymi časťami (často sa v teóriách demokracie hovorí napríklad o patriotizme). Občianska spoločnosť teda z veľkej časti spočíva na nepolitických prístupoch a nepolitických pilieroch: vzťah k iným ľuďom, zmysel pre spoločnosť, viera v ľudí, viera v demokratickú možnosť.

2.2. Prečo lokálna úroveň

Snahu o porozumenie ľuďom – občanom považujem za stavebný kameň, za základ porozumenia javom celospoločenským. Demokracia je o ľuďoch. Je o občanoch, ktorým je ponúkaná možnosť. Občania dostávajú šancu a je len na nich ako s ňou naložia. Snažiť sa zistiť, ako občania s touto šancou nakladajú, či ju využívajú či nie a snažiť sa porozumieť

²⁴ ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, First Sage Printing 1989, s. 168 – 185

tomu, aké dôvody vedú ľudí k takému či onakému správaniu, čo ich vedie k pasivite či aktivite, aké sú dôvody na taký či onaký postoj k otázkam verejným, atď. sú otázky, ktoré považujem pre širšie pochopenie fungovania a podstaty demokracie ako takej za základ. Tieto javy sa nikde nedajú vypozerovať lepšie ako práve na lokálnej úrovni.

Zameranie na lokálnu úroveň teda nie je náhodné. Je to lokálna úroveň, kde sa štát a občan ocitajú v najtesnejšej blízkosti. Stávajú sa buď partnermi „bok po boku“ pri riešení každodenných problémov, alebo sa stávajú sokmi „tvárou v tvár“. Lokálna úroveň zároveň poskytuje nezameniteľné možnosti priameho angažmán občana vo veciach verejných, kde sú štát a občan k sebe najbližšie. Správnosť týchto úvah sa môže oprieť o podobné úvahy vyššie spomenutých profesorov Almonda a Verbu, ktorí rovnako dospievajú k názoru, že efektívna demokracia spočíva v schopnosti indivíduí participovať na lokálnej úrovni, pretože je to práve tu, kde sa môže rozvíjať ich zmysel pre politické záležitosti²⁵.

Čo viac, lokálna úroveň je hodne rôznorodá a jej pestrosť nekonečne zaujímavá. Každá lokalita sa od ostatných lokalít líši svojimi špecifikami už od nepamäti²⁶. Okrem toho, jednotlivé lokality sa medzi sebou nelíšia len svojimi špecifikami ale aj svojou veľkosťou. R. Dahl o tom mieni, že *čím menšia je demokratická jednotka, tým väčší je jej potenciál občianskej účasti a tým menšia je potreba občanov delegovať politické rozhodnutia na zástupcov*²⁷. Táto pestrosť tak, ako môže byť na jednej strane zaujímavou, môže byť na strane druhej problematickou. Som toho názoru, že nie je možné vytvoriť univerzálnu teóriu, ktorá by dokázala popísať problémy „lokálnej úrovne“, pretože lokálna úroveň sa skladá z lokalít, ktoré sú medzi sebou veľmi odlišné. Pre chápanie úrovne občianskej kultúry na lokálnej úrovni je treba sledovať tri javy: 1) aké sú kultúrno-spoločenské špecifiká, 2) aký stupeň autonómie dosahuje región a 3) ako veľmi sa lokálne authority snažia zapájať svojich občanov. To sú špecifiká o ktorých bude podrobnejšia reč v ďalších častiach mojej práce.

*Viera, že lokálna vláda by mala zapájať verejnosť a byť čo najbližšie k ľuďom nie je nič nového*²⁸. Na oplátku by sa občania mali snažiť byť v rámci svojej komunity aktívni. Len takouto obojstrannou snahou, tak lokálnej vlády ako občanov, je možné dospieť k želanému stavu spolupráce medzi občanmi a autoritami.

²⁵ Tamtiež, s. 121 – 126

²⁶ Zoberme si napríklad len úžasnú bohatosť folklórnych tradícií, kde každá dedina, len na pár kilometrov vzdialená od dediny susednej, má svoje špecifiká v pesničkách, krojoch, tancoch. Ku kultúrnym špecifikám tej ktorej lokality sa pridávajú špecifiká sociálne, geografické, prírodné, historické, atď.

²⁷ DAHL, R. (2001): O demokracii – Průvodce pro občany, Portál, Praha 2001, s. 102

²⁸ LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 1 – Local government perspectives, pp. 205-222. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 1, s. 205

Lokálna úroveň má jedinečné prostredie. Ľudia žijú vedľa seba, sú susedia, navzájom sa poznajú, zdieľajú svoj životný priestor, svoje príbehy. Je prekvapujúce, ako ľudia z jednej štvrte sú schopní zhodnúť sa na „prirodzenom“ lídrovi, s ktorým aktivity štvrte rastú a padajú. Pre občiansku spoločnosť je tento malý detail veľmi dôležitý. Ľudia sa občas síce sťažujú, že „stále tí istí dominujú nad všetkým“, no keby im niekto ponúkol riadenie, pravdepodobne by sa ho dobrovoľne vzdali. Byť aktívny a brať iniciatívu a s ňou aj zodpovednosť do vlastných rúk sa nezakazuje nikomu – túto možnosť majú všetci. Z prirodzenej povahy ľudí teda vyplýva, že v každej skupine ľudí existujú „leaders“ (vodcovia) a „followers“ (nasledovatelia)²⁹. Vodcovia na lokálnej úrovni ďalej môžu byť „prirodzení“, alebo „občanmi volení“. Väčšinou sa tieto dve kategórie prelínajú a prirodzení lídri sa stávajú aj lídrami oficiálnymi, no nemusí to tak byť vždy. V každom prípade ale najväčšie bremeno zodpovednosti za celkový stav nesie najvyššia lokálna autorita – starosta alebo primátor, s čím súhlasia aj Linek a Trnka, keď tvrdia, že na úrovni obcí sa ukazuje, že všetko závisí na konkrétnom starostovi³⁰. Pojem „všetko“ pritom má široký význam: od vytvárania spoločenskej atmosféry, smerovania spoločnosti, vytvárania dlhodobej vízie rozvoja obce a určovanie politík až po riešenie konkrétnych každodenných obecných záležitostí (upratania vysypaného sena na ceste po družstevníkoch).

Lokálna úroveň má význam len v demokratickom systéme a súvisí s decentralizačným procesom. Podľa primátora mesta Nová Dubnica J. Šušánika bola na Slovensku „legislatíva v súvislosti so samosprávou dobre prijatá a aj funguje. Samosprávy sú v podstate štáty v štáte, kde občania si môžu rozhodovať o tom, čo sa v nich bude diať. To, že to nevyužíva mnoho ľudí a že veľa vedení samospráv nevytvára podmienky na to, aby potenciál ľudí bol využitý, je vec vždy prípad od prípadu“³¹.

Jedna vec je však byť na decentralizáciu pripravený po legislatívnej stránke, no druhá vec je legislatívu zavádzať do praxe. Tento problém výstižne popisuje starostka obce Prašník Z. Jurčová, ktorá na otázku „ako boli, ak boli, samosprávy pripravené na decentralizačnú zmenu, odpovedala takto: „Vôbec neboli. Samosprávy neboli absolútne pripravené na zmenu, na decentralizáciu. Boli tam úradníčky, ktoré niečo zapisovali, ktoré maximálne niečo natukali na stroji. A teraz odrazu sa tí ľudia musia za svoju činnosť, za svoj úsek aj zodpovedať. Na to nebol nikto pripravený, ani vzdelaný. (...) Malé obce fungujú tak, že je tam starosta, a jeden – dvaja zamestnanci.

²⁹ LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 2 – Citizens' perspectives, pp. 445-455. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 2, 447 – 448

³⁰ LINEK, L. – TRNKA, D. (2005): Nové spôsoby vládnutí a proměna vztahu veřejné správy a občanů, pp. 41-58. In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005, s. 53

³¹ Ing. Ján Šušánik – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

A to je strašne málo. Navyše sa pridáva k tomu problém vzdelania, ale aj skúseností v danej oblasti a v neposlednom rade aj platu, pretože aký šikovný človek by to šiel za tie peniaze robiť? (...) Predstavme si fabriku, ktorá by mala 800 zamestnancov. Nikto by si nedovolil dať za riaditeľa tejto fabriky nejakého robotníka alebo nekompetentného človeka. Na čelo obce môže byť ale zvolený absolútne hocikto. Bez ohľadu na to, či má na to nejaké osobnostné predpoklady. (...) Bola som na školení starostov a na tom stretnutí som hľadala nejakú spoločnú črtu, že teda starosta – aký je to človek. Kategórie muž/ žena, vek, vzdelanie... žiadne kritériá nie sú. Tak podľa čoho sa tí ľudia rozhodujú, že niekoho vyberú za starostu? Nevieť toto doteraz pochopiť, na základe akých kritérií sa tieto rozhodnutia dejú. (...) Takisto je rozdiel mestský úrad a obecný. Na mestskom je kvantum ľudí a priestor na to, aby si ten či onen doštudoval zákony a môže ich zvládnuť perfektne. Ale na obci tí dvaja – traja ľudia? (...) Keď obec bude mať v poriadku účtovníctvo, riadne poplatenú sociálnu a zdravotnú poisťovňu, v poriadku všetky dlhy a papiere, potom môžeme začať písať granty a žiadať o európske peniaze na cesty, vodovody, verejné osvetlenie, kanalizácie, vybudovanie nejakej centrálnej zóny, ktorá tu chýba, jednotná výsadba stromov, parkovacie miesta, lavičky, informačné tabule pre turistov o obci o kraji, atď., dovtedy nám nikto žiadne peniaze nedá“³².

2.2.1. Problémy začleňovania občanov podľa D. Klimovského³³

V súvislosti s rozsiahlou decentralizáciou, ktorá v rôznej miere za posledných pár desaťročí v Európe prebehla, sa stretávame s fenoménom „občianskej participácie“. Občianska participácia a začleňovanie občanov do procesov tvorby politík sa najlepšie dá pozorovať na lokálnej úrovni, kde kontakt štátu a občana je najbližší. Občania tu majú najlepšiu možnosť zaujímať sa a vnímať každodenné problémy verejného života, stretávať sa s predstaviteľmi obecného zastupiteľstva, a priamo ovplyvňovať dianie vo svojej obci – majú možnosť participovať. Napriek tomu existujú mnohé a hlboké problémy so začleňovaním občanov do verejného diania.

Prvým problémom je známa a dlhodobá rozoberaná pasivita a nezáujem občanov. Veľká časť občanov sa „*správa politicky pasívne až odovzdane, a to aj napriek tomu, že vlády na rôznych politických úrovniach rešpektujú princípy demokratického vládnutia*

³² Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

³³ PhDr. Daniel Klimovský, Katedra sociálnych vied, Fakulta verejnej správy, Univerzita J.P.Šafárika

*a prostredníctvom diferencovaných politických nástrojov umožňujú vstup ďalších aktérov do procesu tvorby jednotlivých verejných politík*³⁴.

Spôsob zapájania sa občanov môže byť veľmi široký a svojou rôznorodosťou v podstate neobmedzený. Aj samotné procesy tvorby politík majú veľmi širokú platformu a nie je jednoduché jednoznačne vymedziť oblasť, ktorá by bola pre zapájanie sa občanov vhodnejšia či ústretovejšia. V každom prípade záleží od nastavenia systému, vzťahov a hlavne od obojstrannej ochoty – jednak zo strany lokálnej vlády vytvárať podmienky pre občanov a jednak aj zo strany občanov voči svojmu zastupiteľstvu. Mnohé publikácie sa zhodujú na tom, že typickým príkladom zapájania občanov do procesov tvorby politík je proces kontrolný.

Podčiarknutie faktu, že lokálnu úroveň považujem pre skúmanie správania sa spoločnosti za kľúčovú, sa môže zdať banálne, ale opak je pravdou. Napriek tomu, že pre samotnú tvorbu politiky na lokálnej úrovni platí, že sa v hlavných obrysoch nelíši od priebehu tvorby politiky na celoštátnej či národnej úrovni, dajú sa predsa len nájsť mnohé odlišnosti. Sú to odlišnosti napríklad vo sfére politických aktérov a politických nástrojov. Pokiaľ vychádzame z faktu, že lokálna úroveň má k občanovi najbližšie, získava miera občianskej participácie špeciálnu nenahraditeľnú úlohu, ktorá dokáže výrazne vplývať na verejné dianie. Môže napríklad výrazne napomôcť legitimitu nejakého politického rozhodnutia, alebo ho naopak odmietnuť. Podľa niektorých autorov sa dá vymedziť 5 participčných dichotómií podľa politickej úrovne – lokálnej a národnej³⁵:

Úroveň	národná	lokálna
Participácia	reprezentatívna	plebiscitná
	nepriama	priama
	parlamentná	mimoparlamentná
	formálna	neformálna
	konvenčná	nekonvenčná

(zdroj: Klimovský, 2007)

³⁴ Klimovský, D. (2007): O niektorých problémoch so začleňovaním občanov do procesov tvorby politiky na lokálnej úrovni, In: DOBRUCKÁ, L. a kol. (2007): Systém plánovania v územných subjektoch na Slovensku – Zborník 2007, APVT-20-032104, Bratislava 2007, s. 33 – 34

³⁵ Tamtiež, s. 35

Všeobecne sa má za to, že občania legitimizujú politiku hlavne prostredníctvom volieb – prostredníctvom volebnej účasti, participácii na voľbách. Existuje však aj širší pohľad na vec, ktorý vzťah medzi občianskou participáciou a legitimačným princípom popisuje ako „*atraktívnu stratégiu smerujúcu nie len k zlepšeniu procesov tvorby politiky, ale aj ako poskytnutie frustrovaným občanom určitý pocit dôvery v politicko-administratívne authority a ich aktivity*“³⁶. Na tomto mieste je však nutné doplniť, že občianska participácia, jej vytvorenie a udržanie, nie je a ani nemá byť cieľom. Či vláda dobre vládne nie je merané tým, aké participačné prostredie dokáže utvoriť a ako dokáže motivovať ľudí k tomu, aby participovali. Cieľom dobrého vládnutia nie je udržiavanie vysokej participácie zo strany občanov.

Participáciou, či už aktívnou alebo pasívnou, sa ľudia dostávajú do úzkeho kontaktu s politicko-administratívnymi autoritami. Preto je tiež dôležité popísať vzťahy a väzby aké medzi týmito panujú, aké informačné toky tu prúdia. V najvšeobecnejšom rámci sa dajú klasifikovať 3 skupiny informačných vzťahov:

1. *informovanie*: ide o vzťah jednocestnej komunikácie smerujúcej od politicko-administratívnych autorít k občanovi
2. *konzultovanie*: ide o skupinu dvojcestných vzťahov, v rámci ktorých občania poskytujú politicko-administratívnym autoritám spätnú väzbu
3. *aktívna účasť*: skupina vzťahov založená na partnerstvách a spolupráci, v rámci ktorých občania nie len prezentujú svoje postoje k problémovým oblastiam, ale prichádzajú priamo s novými témami a taktiež s potenciálnymi riešeniami³⁷

V súčasnom demokratickom svete je trend, kedy smer vzťahov od informovania až k aktívnej účasti pomaly narastá. Je to vývoj pozvoľný, ktorý vždy odráža miestne pomery a miestne špecifiká. Rovnako na Slovensku je možné identifikovať všetky tri skupiny vzťahov medzi občanmi a politicko-administratívnymi autoritami. Tieto skupiny sa navzájom miešajú, striedajú, vždy v závislosti na najrôznejších externých faktoroch, ktoré do týchto vzťahov vstupujú.

Pri uplatnení subjektívnych determinantov možno občiansku participáciu klasifikovať do štyroch základných foriem:

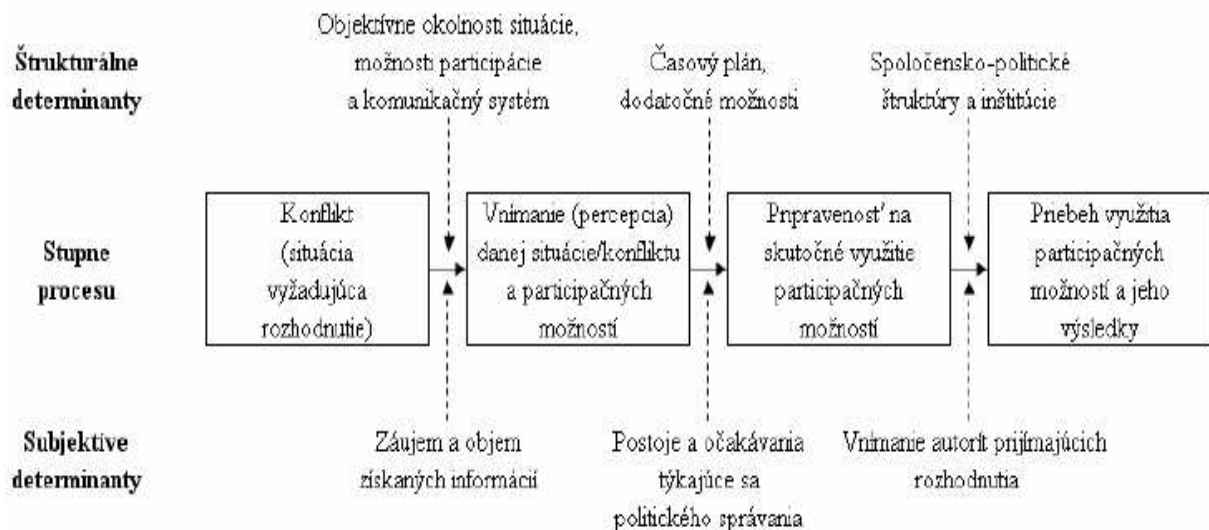
³⁶ Tamtiež, s. 35

³⁷ Tamtiež, s. 36

1. *dobrovoľná*: občianske slobodné rozhodnutie podieľať sa
2. *vyžiadaná*: občianskej participácii predchádzala výzva
3. *vynútená*: keď občania nespĺňajú niektoré zo svojich povinností
4. *predstieraná participácia*: predstieranie plnenia vyžiadanej alebo vynútenej participácie³⁸

Napokon, samotný proces začleňovania občanov do procesov tvorby politiky, tzv. „participačný proces“, nie je tak jednoduchý ako by sa mohlo zdať. O akýsi model participatívneho procesu sa pokúsili Buse, Nelles a Oppermann (obr.1)³⁹:

Obr.1

(zdroj: Buse, Nelles, Oppermann, In: Klimovský, 2007)

Tak ako sú v participatívnom procese dôležité subjektívne determinanty, sú rovnako dôležité aj štruktúralne determinanty, ktoré by sa dali zhrnúť rovnako do štyroch bodov:

³⁸ Tamtiež, s. 38 – 39

³⁹ Buse, Nelles, Oppermann a kol., 1978, s. 22, Cit in: Klimovský, D. (2007): O niektorých problémoch so začleňovaním občanov do procesov tvorby politiky na lokálnej úrovni, In: DOBRUCKÁ, L. a kol. (2007): Systém plánovania v územných subjektoch na Slovensku – Zborník 2007, APVT-20-032104, Bratislava 2007, s. 38

1. *legislatívno-politické podmienky*
2. *ekonomické podmienky*
3. *legitimačné podmienky*
4. *vnútroadministratívne podmienky*⁴⁰

Občianska participácia, ako už bolo povedané, nie je cieľom dobrého vládnutia. Napokon existuje celý rad bariér a problémov, ktoré možnosti participácie obmedzujú a napomáhajú tak akejsi prirodzenej regulácii participačných vzťahov. Problémy, bariéry participácie a spolupráce medzi občanmi a politicko-administratívnymi autoritami existujú samozrejme na oboch stranách. To, že sa vytvoria participačné podmienky pre občanov ešte neznamená, že ich občania aj budú skutočne využívať. Občania v žiadnom prípade nemusia mať o participáciu záujem, alebo ju môžu dokonca priamo odmietat'. Dôvodov na odmietanie či ignorovanie možností participovať môže byť celý rad. Môžu to byť napríklad pocity vlastnej nekompetentnosti či neochoty brať na seba akúkoľvek zodpovednosť. Ďalšie dôvody, ktoré môžu občanom brániť v tom aby začali participovať, sú napríklad možné náklady spojené s participáciou, či obmedzený prístup k potrebným informáciám. Teoreticky by sa dali „apatickí občania“, ktorí sa nezúčastňujú napríklad verejných zhromaždení, rozdeliť do štyroch skupín:

1. *neinformovaní* (najväčšia skupina): svoju neúčasť ospravedlňujú tým, že o zhromaždení neboli informovaní
2. *indiferentní* – zhromaždení sa nezúčastňujú kvôli tomu, že ich považujú za nerelevantné vo vzťahu k vlastným problémom
3. *zanepřázdnení* – nezúčastňujú sa kvôli svojim pracovným, časovým alebo iným povinnostiam
4. *znehutení* – tí, ktorí majú osobnú či sprostredkovanú negatívnu skúsenosť s verejnými zhromaždeniami a na základe tejto skúsenosti sa odmietajú zúčastňovať akýchkoľvek ďalších podobných zhromaždení⁴¹

Na záver je pri problémoch so začleňovaním občanov do procesov tvorby politik na lokálnej (ale aj na národnej) úrovni ešte dôležité spomenúť tzv. „NIMBY“ syndróm (Not-In-

⁴⁰ Tamtiež, s. 39

⁴¹ Klimovský, D. (2007): O niektorých problémoch so začleňovaním občanov do procesov tvorby politiky na lokálnej úrovni, In: DOBRUCKÁ, L. a kol. (2007): Systém plánovania v územných subjektoch na Slovensku – Zborník 2007, APVT-20-032104, Bratislava 2007, s. 40

My-BackYard). Ide o situácie, pri ktorých si jednotlivci uvedomujú existenciu problému, požadujú jeho riešenie, no zároveň vyžadujú, aby riešenie šlo takpovediac mimo nich. Riadia sa heslom „vyriešte to, ale neobťažujte ma tým“.

2.3. Občan a občianska spoločnosť

Zhrnúť predošlé časti práce by sa dalo asi takto: existencia občianskej spoločnosti je založená na tom, že demokratický politický systém je postavený na možnosti občana priamou participáciou ovplyvňovať veci verejné.

Občianska spoločnosť ale sama o sebe má mnoho tvári a dá sa na ňu dívať z rôznych uhlov pohľadu. Je to pojem, ktorý v podstate označuje priestor medzi oblasťou súkromných záujmov a štátom – občiansky sektor, mimovládny sektor, či neziskový sektor, pričom pri skúmaní občianskej spoločnosti je najčastejšie využívaný koncept neziskových organizácií, ktoré sú *inštitucionalizovanou formou a súčasťou občianskej spoločnosti, akousi podmnožinou občianskej spoločnosti*⁴². Neziskový sektor je teda vnímaný ako súčasť, nie ekvivalent občianskej spoločnosti. Z toho je zrejmé, že občianska spoločnosť je vytváraná rôznorodými slobodnými aktivitami občanov, ktoré sú nezávislé od verejnej moci (štát, verejný sektor, všeobecná vláda, politická moc) a ktorých účelom nie je dosahovanie zisku (trh, podnikateľský sektor), ale realizácia nejakého záujmu, či už je to záujem vyšší, verejný, všeobecný, alebo čiastkový, skupinový, či dokonca individuálny.

Medzi špecifické znaky stredoeurópskeho neziskového sektoru (teda nie len Slovenska) sa dá zaradiť vysoký stupeň centralizácie a byrokracie, tradičné negatívne vymedzovanie sa voči štátu. Howard tento špecifický rys stredoeurópskeho priestoru zhŕňa takto: *podľa pesimistickej vízie je nízka miera organizovanej účasti a participácie indikátorom plytkého, procedurálneho a formálneho charakteru demokracie v tomto regióne. Do budúcnosti sa dá predpokladať vysoká miera nestability takého usporiadania, ktoré v sebe nesie potenciál pre rozvoj antidemokratických postojov a ideológií. Podľa optimistickej varianty nie je absencia rozvinutej občianskej spoločnosti prekážkou rozvoja demokracie a pri porovnaní s aktuálnymi trendmi v západnej Európe je možné konštatovať, že postkomunistické krajiny preskočili fázu participačnej demokracie. Nízka miera participácie teda nie je indikátorom nestability demokracie, ale problematického vzťahu medzi štátom*

⁴² RAKUŠANOVÁ, P. (2005): Třetí sektor a občanská participace v České republice, In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005, s. 81

a občanmi. Postkomunistický občan je vo vzťahu k neziskovému sektoru skôr organizačne pasívny a ľahostajný – čelí negatívnej spomienke núteného organizovania sa a participácie⁴³.

V nasledujúcich častiach práce sa pozastavím pri tom, aké role môže občan, ktorý je súčasťou občianskej spoločnosti, v demokratickom systéme zastávať.

2.3.1. Občan ako klient

Niektoré neoliberálne teórie vnímajú rolu občana v modernom demokratickom režime ako rolu klienta – klienta spoločenských a verejných služieb, ktorých poskytovateľom je štát. Tento pohľad na vzťah občana a štátu je určite zaujímavý a odráža myšlienky moderného tržného hospodárstva, ktoré má poskytovať ľuďom blahobyt pre život. Tento blahobyt, ktorý je tak materiálny ako aj nemateriálny (kultúra, čas pre relax a odpočinok, atď.) sa následne pozitívne odráža na spokojnosti, vyrovnanosti a šťastí jednotlivca. Spokojný, vyrovnaný a zabezpečený občan sa stáva základom spoločnosti, pričom spolu s jeho spokojnosťou stúpa aj jeho politická kompetentnosť.

Druhý dôvod, prečo je tento typ pohľadu na vzťah občana a štátu zaujímavý, je myšlienka riadenia a organizácie spoločenských záležitostí v prospech občana. Občan síce má zasahovať, podieľať sa a participovať na verejných záležitostiach, ale chýbajú mu organizačné, manažérske vlastnosti na dosahovanie svojich cieľov. V tomto ohľade sa teda štát a správa stávajú akýmisi manažermi spoločenských záležitostí, spoločenských cieľov. Tieto ciele svojou aktivitou občania pomáhajú stanovovať, ale ich realizáciu ponechávajú už na „volených odborníkoch - manažéroch“.

Tento nový prístup k občanovi ako klientovi či zákazníkovi sa označuje ako „New Public Management approach. Podľa Vigodu je to *nový prístup, ktorý predpokladá iné vzťahy a iné prístupy medzi občanmi a politicko-administratívnymi autoritami. (...) New Public Management spočíva v teórii trhu a tržnej kultúre pri organizovaní spoločnosti*⁴⁴. E. Vigoda na základe tohto nového prístupu rozlišuje 3 typy občanov: 1) „Freeriders“ – zákazníci verejnej služby, ktorí nechávajú spoločenskú prácu na iných, 2) „Activists“ – tí čo sa aktívne podieľajú na verejnom živote a 3) „Watchdogs“ – ktorí sú niekde medzi prvým a druhým typom, zapájajú sa len do aktivít, ktoré sú kľúčové alebo ktoré sa ich osobne týkajú.

⁴³ Tamtiež, s. 99

⁴⁴ VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation of public administration, pp. 527-540. In: Public Administration Review, vol. 62, 2002, N. 5

Podľa Vigodu teda v minulosti považovali politicko-administratívne authority „občanov za subjekty“ (prvá rola občanov), kde authority mali absolútnu moc a kontrolu nad občanmi. Neskôr bol postupne zavádzaný volebný systém, vďaka ktorému sa rola občana zmenila na rolu „občana ako voliča“. V súčasnom reprezentatívnom type demokracie je občan považovaný za niekoho, kto si nemôže sám manažovať svoj život, ale musí sa spoľahnúť na múdrosť a dobrú vôľu zvolených zastupiteľov – stáva sa teda ich klientom a prijíma rolu občana ako klienta.

S týmto typom videnia spoločnosti sa stotožňujú aj ďalší autori. M. Beblavý napríklad hovorí, že *úspešné krajiny nerobia politiku ani pre učiteľov, ani pre obchodníkov, telekomunikačné spoločnosti či lekárov, dokonca ani nie pre ministerstvo financií, ale pre jednotlivé skupiny občanov – zákazníkov, pacientov či študentov*⁴⁵

Napriek atraktívnosti tržného prístupu ku vzťahu občana a štátu, kde štát je poskytovateľom služieb a organizátorom riešenia verejných otázok a občan jeho klient a zákazník, je treba poznamenať, že je tento pohľad na spoločnosť očividne zúžený. Napriek obhajoby tohto prístupu aj samotný Vigoda dodáva, že *za súčasnými trendmi nových prístupov v analyzovaní verejného priestoru ako trhu a službe verejnosti musia stáť aj termíny ako social welfare, equity, equal opportunities alebo fair distribution of public goods to all citizens – tieto hodnoty dopĺňajú efektivitu, efektivnosť a službu, ktoré charakterizujú tržné procesy*⁴⁶.

2.3.2. Občan ako partner

Oveľa zaujímavejší a komplexnejší koncept ako „občan – klient“ je koncept „občan – partner“. Téma partnerstva dnes prežíva svoj boom, rozpráva sa o nej všade, ide naprieč najrôznejšími profesiami a za svoju ju dnes prijíma široké spektrum ľudí a to nie len rozvažujúcich nad spoločnosťou. Napriek širokej popularite a veľkej váhe, akú partnerstvo

⁴⁵ Beblavý, M. (2004): Budúcnosť je písaná ceruzkou – Potrebuje Slovensko nové odpovede alebo aj nové otázky?, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 376

⁴⁶ VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation of public administration, pp. 527-540. In: Public Administration Review, vol. 62, 2002, N. 5, s. 529

a spolupráca dnes má, je téma partnerstva medzi jednotlivými časťami spoločnosti historicky veľmi mladá – *občania sú braní ako partneri vo väčšine zemí len niekoľko desaťročí*⁴⁷.

Partnerstvo medzi jednotlivými zložkami spoločnosti však nevznikne len tak. Okrem vhodného legislatívneho rámca, predchádzajúceho decentralizačného procesu a ochoty spolu s vôľou všetkých zainteresovaných, spočíva spolupráca tiež na zodpovednosti zúčastnených strán. Toto sú podmienky, ktoré sa vo väčšine prípadov darí naplňať zatiaľ len vo veľmi obmedzenej miere. Napriek tomu však, či práve preto, by si vlády mali uvedomiť, že posilňovanie vzťahov s občanmi je pre nich určite dobrá investícia. Z analýz OECD vyplýva, že vlády si čoraz viac uvedomujú, že *nezapojením občanov do tvorby politik im môžu vzniknúť omnoho vyššie náklady v krátkodobom horizonte*⁴⁸.

Partnerská spolupráca pomáha spoločnosť udržiavať v rovnováhe a potláča excesy. Vďaka nej sa jednotlivcom a skupinám darí lepšie a reálnejšie kopírovať „prirodzený spoločenský vývoj“, lepšie porozumieť pestrej palete najrôznejších postojov, názorov a záujmov. Niektorí myslitelia pritom vychádzajú z viery, že *žiadny dospelý človek alebo skupina ľudí nie sú v porovnaní s ostatnými o toľko spôsobilejší vládnuť, že by im mala byť zverená úplná a konečná právomoc nad riadením štátu*⁴⁹. Preto je dôležité hľadať styčné body spolupráce, „link“ medzi jednotlivými zložkami spoločnosti. Vytváranie týchto partnerských vzťahov, „linkov“ *medzi lokálnou vládou a občanmi v participatívnych otázkach, je pravdepodobne najväčšou výzvou moderných demokracií*⁵⁰. Snaha o tento typ spolupráce by mal byť v záujme tak autorít ako aj občanov samotných. Občania totiž, nech sú sebeaktívnejší, nemôžu prebrať úlohu politických autorít – nemôžu robiť politické rozhodnutia (môžu na nich ich tvorbe len participovať).

Vzťahy medzi občanmi – politicko-administratívnymi autoritami – a ostatnými aktérmi sa stávajú strategickým cieľom moderných demokracií.

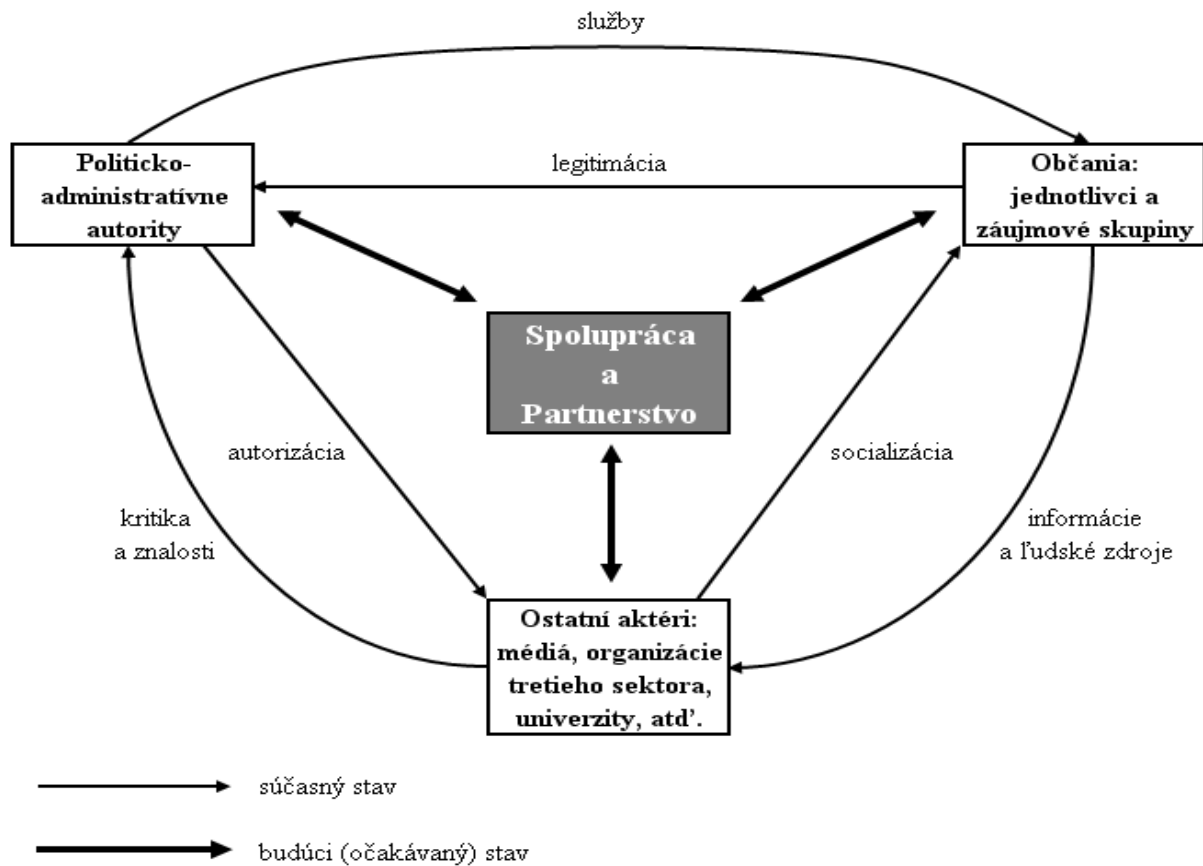
⁴⁷ LINEK, L. – TRNKA, D. (2005): Nové spôsoby vládnutí a proměna vztahu veřejné správy a občanů, In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005, s. 44 – 45

⁴⁸ Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj OECD (2001): Občania ako partneri – príručka OECD o informáciách, konzultáciách a účasti verejnosti na tvorbe politiky, OECD 2001

⁴⁹ DAHL, R. (2001): O demokracii – Průvodce pro občany, Portál, Praha 2001, 70

⁵⁰ LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 1 – Local government perspectives, pp. 205-222. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 1, s. 215

Obr. 2: E. Vigoda a jeho predstava o spolupráci a partnerstve v demokratickej spoločnosti.
Základná schéma:

(zdroj: Vigoda 2002)

Spolupráca znamená obchodovanie, participáciu, kooperáciu, slobodné a nelimitované toky informácií, inovácie, dohody založené na kompromisoch a vzájomnom porozumení a viac spravodlivú distribúciu moci a zdrojov. Vzhľadom k tejto utopickkej analýze je spolupráca neodmysliteľnou súčasťou demokracie⁵¹.

Podľa Binghamu sme dnes vďaka novým participačným a kooperatívnym prístupom svedkami vzniku nového typu vládnutia a rozhodovania, ktorý spočíva v horizontálnej sieti vzťahov medzi verejnými, súkromnými a neziskovými organizáciami. Vniká takto nový typ štruktúry, ktorý je v protiklade k starým, hierarchickým štruktúram vládnutia. *Do procesov vládnutia a rozhodovania vstupuje nový hráč – občan ako „tool maker and tool user“⁵².*

⁵¹ VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation of public administration, pp. 527-540. In: Public Administration Review, vol. 62, 2002, N. 5, s. 529

⁵² BINGHAM, L.B. – NABATCHI, T. – O’LEARY, R. (2005): The new governance: Practice and processes for stakeholders and citizen participation in the work of government, pp. 547-558. In: Public Administration Review, vol. 65, 2005, N. 5, s. 547

Občan sa stáva nie len „nástrojom“ vytvárania pravidiel, ale aj ich „užívateľom“. Okrem nových nástrojov tvorenia politík sú to však aj zvyklosti a zabehané procesy, ktorými sa tvorba politík riadi. V súčasnom svete pritom nemožno zabudnúť ešte na ďalšieho dôležitého hráča, ktorý vstupuje do tvorby politík, vytvárania pravidiel a teda do utváraní spoločnosti. Sú to tzv. stakeholderi (inverstori). Vďaka týmto novým prístupom a štruktúram sa dnes klasický model rozhodovania a tvorenia legislatívy premieňa a vzniká nový, tzv. „kvázi-legislatívny“ spôsob vládnutia. „Kvázi-legislatívne“ vládnutie zahŕňa všetky moderné prístupy tvorby politík: *deliberatívnu demokraciu, e-demokraciu, verejné diskusie, participatívne zostavovanie rozpočtu, občianske poroty, študijné krúžky, všetky druhy spolupráce a iné formy deliberácie a vedenia rozpráv medzi skupinami stakeholderov a občanmi*⁵³.

Napokon, spolupráca by mala byť cieľom všetkých skupín spoločnosti, ktoré majú záujem „posunúť spoločnosti dopredu“. Možno prvým krokom zo strany vlád by mohlo byť naštartovanie programov pre dobrovoľníkov, ktoré by ich školili pre prácu so spoločnosťou, s jednotlivými jej vrstvami. Prvým krokom zo strany uvedomelých občanov a občianskych elít by mala byť starosť o riadnu výchovu a vzdelávanie už od mladého veku, vedenie ľudí k občianskemu povedomiu, participatívnej úlohe a občianskej zodpovednosti.

2.3.3. Občianske elity

Významnou zložkou spoločnosti, ktorá má priamy a veľmi dôležitý vplyv na stav občianskej spoločnosti, sú elity. Pri analyzovaní úloh elít v spoločnosti si treba najskôr položiť otázku, kto je to vlastne „elita“? Podľa Wikipédie je elita (z latinského „eligere“ = vyberať, vyvoliť) *časť ľudí, ktorá v sociálnej skupine, inštitúcii alebo spoločnosti zaujíma najvýznamnejšie postavenie. Tento spoločenskovedný termín, označuje kategórie osôb, ktoré v určitom systéme či subsystéme zaujímajú vedúcu alebo inú významnú úlohu, a to vďaka svojim: individuálnym vlastnostiam, profesionálnym kvalitám, či sociálnemu postaveniu.*⁵⁴

Elity idú naprieč všetkými vrstvami spoločnosti, naprieč všetkými jej časťami. Vzhľadom k téme práce – občianska spoločnosť – je treba sa venovať tým elitám, ktoré majú priamy vplyv na občiansku spoločnosť – utvárajú a pretvárajú ju, určujú jej smer vývoja a vzdelávajú ju, pomáhajú priamo či nepriamo tvoriť spoločenskú atmosféru a verejnú mienku, atď. Pod pojmom občianska elita rozumiem tri skupiny občanov:

⁵³ Tamtiež, s. 552

⁵⁴ <http://sk.wikipedia.org/wiki/Elita>

1. *zastupiteľov – politikov*, ktorých si občania v zastupiteľskej demokracii zvolili ako svojich zástupcov
2. *učiteľov – vzdelancov – intelektuálov*, ktorí spoločnosť vychovávajú, zapúšťajú do nej hodnotové korene
3. *prirodzených miestnych lídrov* – charizmatické osobnosti, ktoré sa prirodzene generujú medzi ľuďmi a majú silný lokálny vplyv

Vzhľadom k téme práce sa za elitu nedajú považovať ani ekonomicky najsilnejšia skupina občanov, tzv. „zbohatlíkov“ a ani mediálne známe osobnosti, tzv. „smotánka“, plniaca stránky bulváru. Vznik skutočných elít, tak ako sú tuná ponímané, je dlhodobý proces, ktorý sa nedá príliš urýchliť. *S postupom času, ako sa prirodzene utvára občianska spoločnosť, utvára sa pomaly s ňou aj vrstva skutočných občianskych elít, ktorá dokáže časom efektívne kombinovať ekonomickú moc, vzdelanie, hodnoty a pocit zodpovednosti voči spoločnosti. Zatiaľ však Slovensku táto vrstva spoločnosti chýba.*⁵⁵

Elity sa generujú zo spoločnosti, zdieľajú politickú kultúru neelít a mali by predstavovať „to najlepšie čo v spoločnosti je“. Mali by napomáhať rozvoju spoločnosti po všetkých pozitívnych stránkach. Samy od seba však elity nevykonávajú v spoločnosti žiaden zázrak. Ako hovorí J. Czapala, tak *aj elitám je nutné vytvárať priestor. Ak to má niečo pozitívne priniest, tak im treba vytvoriť pozitívny priestor a treba ich počúvať.*⁵⁶

Pri rozhovoroch s miestnymi autoritami – politickými lokálnymi elitami, sa tieto často snažia vytipovať ľudí, ktorých potom buď pozvú to komisií, alebo s nimi spolupracujú pri tvorbe rôznych informačných plátkov, ktoré lokálne vychádzajú, alebo sa ich rôznymi inými spôsobmi snažia zapojiť do verejného života. Snažia sa napríklad priamo podporovať občanov, ktorí sa angažujú v kultúre a vedú rôzne spolky a združenia.

Medzi miestnu elitu, ktorá chtiac – nechtiac vytvára spoločenský život na dedinách okrem starostu samozrejme patria aj farár a krčmár a ak má obec školu či zdravotné stredisko, tak aj doktor a učiteľ. Bez spolupráce medzi týmito ľuďmi sa rozvoj obce nikam nepohne a na tomto bode, na potrebe spolupráce medzi kľúčovými osobnosťami obce, sa zhodujú všetci starostovia, s ktorými boli v rámci výskumu uskutočnené rozhovory. Stručne túto potrebu spolupráce popisuje napríklad starosta J. Czapala, ktorý hovorí: „*pred voľbami miestny farár*

⁵⁵ Mgr. PhDr. Vladimír Šimoňák, PhD. – FPV a MV Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (Interview 2.1.2009)

⁵⁶ Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

vyhlásil, aby nevolili mňa, ale druhú stranu. Napriek tomu som ich drvivo vyhral. Išiel som potom za ním a povedal som mu, že sú dve možnosti: buď budeme proti sebe bojovať a obec zostane stáť, alebo že si budeme pomáhať. Vybral si druhú možnosť. Odvtedy sme spolupracovali.⁵⁷

⁵⁷ Tamtiež

3. Občan a občianska spoločnosť na Slovensku

Študovať spoločnosť je vec zložitá. Hľadať odpovede na otázky prečo sa v spoločnosti udialo to či ono, prečo sa spoločnosť zachovala tak či onak a porozumieť týmto javom v čase nie je jednoduché. Mnohé veci sa dajú popísať a s odkazom na minulosť dať do súvislostí, avšak predpovedať budúcnosť chovania spoločnosti si trúfne naozaj len málokto. Zlé jazyky pritom tvrdia, že ak predpoveď vyjde, dobre – „ved' som vám to hovoril“. Ak nevyjde, nič to – „ved' správanie spoločnosti sa predpovedať nedá“. Áno, so 100% istotou sa predvídať nedá, pretože spoločenské vedy nie sú vedami exaktnými ako vedy prírodovedné – pracujú na iných princípoch. Čo je však možné a o čo by sa mal každý spoločenskovedný bádateľ pokúšať, je porozumenie. Snaha o porozumenie prečo sa udialo to či ono, prečo sa ľudia zachovali práve takto, prečo konali inak a nie tak „ako sa čakalo“.

Aj pre tieto dôvody som si vybral za objekt skúmania spoločnosť slovenskú, spoločnosť, ktorá mi je najbližšie, v ktorej som sa narodil a vyrástol a ktorej najviac rozumiem – aspoň v iracionálnej rovine určite. Napokon, bolo by na dlhú debatu diskutovať o tom, či sa spoločnosti vôbec riadia racionálnymi dôvodmi. Tretia časť diplomovej práce sa snaží dívať na slovenskú občiansku spoločnosť z rôznych perspektív: praktických aj teoretických, sociologických, historických aj filozofických, racionálnych aj iracionálnych.

Pri skúmaní slovenskej spoločnosti som vychádzal hlavne z troch informačných zdrojov: rôznych analytických dokumentov Inštitútu pre verejné otázky /IVO/, sociologického výskumu ISSP Občianstvo 2004 a z rozhovorov s lokálnymi politickými autoritami⁵⁸. Práve tieto rozhovory, z ktorých niektoré výroky už boli použité v predošlých častiach, tvoria dôležitú súčasť práce – sú to autentické a úprimné výpovede šiestich komunálnych politikov o stave spoločnosti na lokálnej úrovni na Slovensku. Prínos týchto rozhovorov považujem za najdôležitejší preto, lebo zastávam názor, že ak chce niekto porozumieť problému iného, musí s ním o tom probléme diskutovať. Priama komunikácia a rozvažovanie nad občianskou spoločnosťou s jej aktérmi a priamymi tvorcami bola preto pre mňa nezameniteľnou skúsenosťou.

Podľa Habermasa *politicky činná verejnosť nepotrebuje len inštitucionálne garancie právneho štátu, je tiež odkázaná na ústretovosť kultúrnych tradíc a socializačných vzorcov, na*

⁵⁸ Vid'. Kap. 6. – Poznámka o výskume

*politickú kultúru obyvateľstva, ktoré si už privyklo slobode*⁵⁹. Nakoľko sa darí slovenskej spoločnosti naplňať túto predstavu je otázne a z nasledovných častí textu vyplynie, že cesta k rozvinutej a uvedomelej občianskej spoločnosti na Slovensku bude ešte dlhá.

Podľa IVO predstavuje občianska spoločnosť tretí sektor spoločnosti existujúci popri štáte a trhu. Samotný termín „tretí sektor“ je na dnešnom Slovensku vzťahovaný často iba na jednu zložku občianskej spoločnosti, tvorenú mimovládnyimi organizáciami, resp. dokonca iba tou ich časťou, ktorá pociťuje a nejakým spôsobom aj artikuluje svoju príslušnosť k takto chápanému tretiemu sektoru. To na jednej strane dokumentuje silné postavenie tejto zložky občianskej spoločnosti v očiach verejnosti, na druhej strane to vytvára riziko zúženého a skresleného pohľadu na rozmanitosť občianskej spoločnosti v celej šírke jej prejavov.

Občianska spoločnosť je postavená na dobrovoľnej a prevažne pluralitnej báze, no napriek tomu existuje na Slovensku vysoká miera organizovanosti a prepojenia štruktúr občianskej spoločnosti, ktoré pôsobia v rámci jej jednotlivých sektorov. Konfederácie odborových zväzov (KOZ) či Grémium tretieho sektora nemôžu byť automaticky považované za univerzálneho reprezentanta celého tretieho sektora. Pre lokálnu úroveň a pre rozvoj spolupráce v rámci nej je významná napríklad organizácia Združenie miest a obcí Slovenska (ZMOS).

3.1. Aké hodnoty vyznávajú Slováci, národná povaha a slovenské špecifiká

Štúdium občianskej spoločnosti ako samostatného fenoménu, ako jedného zo stavebných kameňov demokracie vôbec, nie je možné zúžiť na jeho „technickú“ funkciu v rámci demokracie. Vieme, že každá demokracia na svete, každý demokratický štát má svoje špecifiká a jedinečnosti. V niečom sa odlišuje od ostatných demokratických štátov. V čom? Otázka, na ktorú je dôležité hľadať odpoveď.

Tak ako sa dajú nájsť mnohé rozdiely vo svetových demokraciách, rôznia sa aj občianske spoločnosti, ktoré v nich žijú. Zároveň toho majú veľa spoločného, zároveň sú iné. Najlepšie sa tieto odlišnosti dajú skúmať paradigmatom politicko-spoločenskej kultúry a všeobecne národnej kultúry toho ktorého štátu. Pre jej lepšie pochopenie je teda dôležité pokúsiť sa popísať podrobnejšie jej kultúrne vlastnosti, národné špecifiká a historické

⁵⁹ HABERMAS, J. (2000): Strukturální proměna veřejnosti, *Filosofia* 2000, s. 45

okolnosti, ktoré ju sformovali. Tie jej dali práve onú špecifičnosť, ktorá ju odlišuje od občianskych spoločností iných národných štátov.

Známy slovenský jazykovedec Ľubomír Ďurovič sa napríklad pýta: „*kam patrí Slovensko svojim kultúrno-historickým vývojom? K Západu, ako sa spravidla hovorí dnes? Či k Východu, ako sa jednoznačne hovorievalo za komunizmu? Pre západoeurópske médiá sme dlho boli „východným štátom“, ale Rusi hovoria „u vás na Západe“...*“⁶⁰ Geopolitické umiestnenie Slovenska medzi východom a západom a jeho jedinečný hornatý kraj sú jedným z príkladov, ktoré zanechávajú na slovenskej spoločnosti svoj podpis.

V roku 1996 uskutočnila agentúra GfK vo viacerých krajinách výskum „sociálnych štýlov“. Na Slovensku ho urobil Inštitút GfK – Slovakia, inštitút pre prieskum trhu. Nasledujúce body sú výňatkom z článku „Aké hodnoty vyznávajú Slováci“ od Vladimíra Krivého. Pre Slovenskú spoločnosť sú typické:

1. tiché volanie po kompromise a konsenze (...) ale na celospoločenskej úrovni a na úrovni politických elít absolútne dominujú polarizácia a konfrontačný prístup
2. názor, že vlastný úspech treba ostatným ukázať
3. orientácia na pokoj, preferencia pokojného zamestnania
4. poslušnosť detí ako črta, ktorú treba vo výchove zabezpečiť
5. ochota prijímať utečencov z iných krajín
6. preferencia záujmov kolektívu pred záujmami jednotlivca
7. náboženské presvedčenia, viera vo vzkriesenie a posmrtný život (...) napriek tomu slovenská populácia (...) sa hlási k zásade viesť sexuálne naplnený život
8. slovenská spoločnosť nie je silne naklonená autoritatívnym hodnotám, platí to však s dôležitou výnimkou výchovy detí
9. veľká väčšina (92%) je pripravená s ostatnými spolupracovať a nie žiť vo svete, kde sa iba udeľujú a prijímajú príkazy
10. proti dialógu a porozumeniu (89%) sa iba veľmi početná menšina prikláňa k tomu, že „najsilnejší by mal presadiť svoj názor“
11. iba menšina vyznáva názor, že silná autorita znamená aj spravodlivosť. Toto je najviac diferencované podľa vzdelania: (...) pri základnom vzdelaní je pomer

⁶⁰ Ďurovič, L. (2001): Slovensko medzi Západom a Východom – Od Byzancie k Rímu, od Ríma k Rusku, od Ruska... kam?, OS, 11/2001, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 291

súhlasiacich k nesúhlasiacim 32:40 (zo 100), v prostredí vysokoškolského vzdelania však 14:74.

12. významná menšina 22% ľudí akceptuje tvrdenie, že „istota a blahobyt sú dôležitejšie ako sloboda“. Svojím názorom proti nim stojí presne polovica populácie, ktorá našla silu odmietnuť uvedené tvrdenie. Najväčšie rozdiely v tomto kvantitatívnom pomere súhlasiacich a nesúhlasiacich existujú podľa vzdelania: v prostredí základného vzdelania je to 27:43 (zo 100), medzi vysokoškolsky vzdelanými ľuďmi je to však až 11:68.
13. viac ako dve tretiny populácie (až 70%) sa zhodli na tom, že pri výchove detí je podstatnou poslušnosť. (...) Autoritatívne predstavy vo vzťahu k výchove síce prevažujú všeobecne, sú však aspoň oslabené medzi vzdelanejšími, mladšími, príjmovovo najsilnejšími, ako aj v prostredí väčších a najmä najväčších miest.
14. slovenská spoločnosť má pomerne vysoké solidarizačné očakávania.
15. v bezbolestnej všeobecnosti a mimo reálneho a konkrétneho „konfliktu záujmov“ slovenská spoločnosť veľmi silne uprednostňuje prírodu pred vedeckým pokrokom („skóre“ 85:15), životné prostredie ako prioritu budúceho vývoja (85%) a tiež porozumenie, kompromis i dialóg (86 až 89%) s mocenskou autoritou a zvýrazňovaním protikladov⁶¹.

Ďalšou črtou, ktorá vytvára mozaiku slovenskej spoločnosti, je výrazná polarizácia politických názorov, koncepcií, združovania, hodnotenia seba, kultúry vlastnej i druhých. Táto polarizácia je ostrejšia ako u susedov Slovenska. Tak si to myslí aspoň Dušan Škvarna, ktorý svoje hodnotenia slovenskej spoločnosti dopĺňa tým, že *sociologické výskumy, vyhlásenia politikov i názory v tlači potvrdzujú zároveň vyššiu mieru uzavretosti Slovákov, spoliehanie sa na štát, úrad, otcovského politika, pasívnejšie správanie a väčšiu túžbu po istotách. Všetky tieto znaky sa zdajú byť negatívne, no pre ľudí, ktorí sa slovenskou spoločnosťou dlhodobo zaoberajú, sú veľmi familiárne. S odhaľovaním toho, aká vlastne spoločnosť na Slovensku je, sa hľadajú aj príčiny týchto javov. Jedni ich spájajú s polstoročnou komunistickou neslobodou, druhí s masívnou a nespravodlivou privatizáciou a šokujúcim rastom nerovnosti a chudoby, ďalší s uzavretosťou karpatských kotlín. Pre iných*

⁶¹ Krivý, V. (1997): Aké hodnoty vyznávajú Slováci, OS, 2/1997, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 41

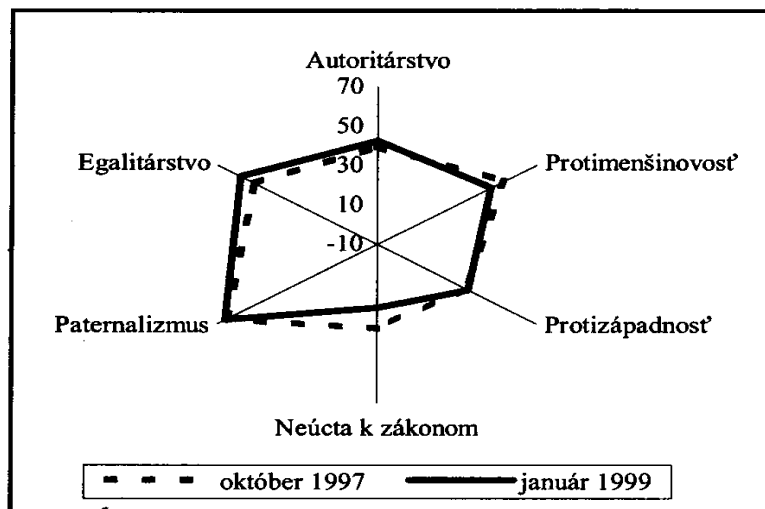
je touto príčinou fenomén mečiarizmu, pre ďalších dejiny, alebo fatálne predurčenie Slovákov na rolu „otroka“⁶².

Koncom obdobia tzv. „mečiarizmu“ sa zamýšľal nad vzťahom slovenskej verejnosti k politike aj intelektuál František Novosád. Jeho úvahy vedú čitateľa k záveru, že slovenská spoločnosť, teda aspoň na konci milénia, bola veľmi apolitická. Avšak zdroje tejto apolitickosti zrejme nemali podľa Novosáda nič spoločné s „národnou povahou“. *Táto apolitickosť súvisela zrejme s vývojom slovenskej spoločnosti po roku 1945 a podpísalo sa pod ňu odstavenie niekoľkých vrstiev politickej elity.* V tých časoch tzv. reálny socializmus vsugeroval mnohým ľuďom myšlienku, že *politika je vlastne „riadenie“ plus intrigy.* *Táto väzba administrovania a intrigánstva sa Slovákom tak zapáčila, že ju už intuitívne začali považovať za „podstatu“ politiky. Ved’ o čom inom by ešte politika mohla byť ak nie o tom, ako získať viac peňazí pre svoj rezort, resp. kde získať peniaze na postavenie diaľnice, a o tom, kto bude riadiť aký úrad a kto bude jeho zástupcom?*⁶³

Do popisu vývoja spoločnosti na Slovensku určite patrí aj hodnotová orientácia obyvateľstva. Jednoduchý náčrt tohto vývoja medzi rokmi 1997 a 1999 ponúka aj nasledovný graf.

Obr. 3

Hodnotové orientácie obyvateľstva na Slovensku

(zdroj: Velšic, 2001)

⁶² Škvarna, D. (2001): Zvláštna cesta Slovenska – Moderné slovenské dejiny a súčasná polarizácia našej spoločnosti, OS, 6/2001, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 254 – 262

⁶³ Novosád, F. (1998): Peripetie repolitizácie, OS, 6/1998, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 144 – 145

Ako vyplýva z dizertačnej práce Mariána Velšica „Zmena politického režimu na Slovensku z pohľadu verejnej mienky z roku 2001“, základné štiepenia slovenskej spoločnosti v jednotlivých skupinách by sa dali zhrnúť takto:

- Rodové rozdiely nie sú veľké, muži sa ešte pomerne najväčšmi odlišujú silnejšou protimenšinovosťou, ženy zasa silnejším paternalizmom a egalitárstvom.
- S vekom citeľne stúpa autoritárstvo, protizápadnosť, paternalizmus a egalitárstvo. Naopak etnická intolerancia nie je medzi mladými zriedkavejšia ako medzi staršími.
- Rozdiely podľa vzdelania sú najstrmšie – skupiny s vyšším vzdelaním sa umiestňujú na všetkých stupniciach nižšie ako skupiny s nižším vzdelaním. Priepastné sú rozdiely obzvlášť pri paternalizme, egalitárstve, ako aj autoritárstve.
- Maďari sú v priemere ešte o čosi paternalistickejší a egalitárnejší ako Slováci, čo do autoritárstva a neúcty k zákonom sú takto zasa „vyššie“ Slováci. Naopak citeľne silnejšia je u Slovákov protimenšinovosť a protizápadnosť.
- Skupiny statusovo nižšie a generačne staršie obsadzujú zreteľne vyššie pozície na hodnotových stupniciach. Najväčšie diferencie v tomto zmysle sa nachádzajú na stupniciach paternalizmu, egalitárstva a autoritárstva.
- Podľa statusového sebazaradenia sa veľmi výrazne ukazuje, že skupiny s nižším statusom zaujali vyššie pozície na uvedených hodnotových stupniciach, a naopak, skupiny s vyšším statusom tam obsadzujú skôr nižšie, hodnotovo priaznivejšie pozície. Rozdiely sú mimoriadne silné v prípadoch paternalizmu, egalitárstva a autoritárstva.
- V urbánnom, najmä veľkomestskom prostredí častejšie nachádzame priaznivejšie, nižšie obsadenia stupníc paternalizmu, egalitárstva a autoritárstva.
- Najväčšie hodnotové priepasti medzi sebaoznačovanými ľavičarmi a pravičarmi sa klenú na stupnici paternalizmu a protizápadnosti. Ľavičari a pravičari sa naproti tomu prakticky neodlišujú svojimi priemermi na stupniciach protimenšinovosti a neúcty k zákonom.
- Enormné hodnotové rozdiely vedú na stupnici paternalizmu, protizápadnosti, autoritárstva, egalitárstva a protimenšinovosti medzi nevelkými skupinami ľudí, ktorí sa označili ako liberáli a komunisti. Komunisti pritom predstavujú spolu s národnými

dve hodnotovo blízke skupiny. Na opačnom póle hodnotovej blízkosti sú liberáli a konzervatívci.⁶⁴

Záver z Velšicovej štúdie ukazujú, že na Slovensku tradične chápané ľavo-pravé rozdiely nie sú príliš rozhodujúce. Mimoriadne silné sú naproti tomu rozdiely medzi prívržencami strán v prípade stupnice protizápadnosti, protimenšinovosti a autoritárstva.

3.2. Trauma histórie

Ďalším dielikom, z ktorého pozostáva veľká skladačka obrazu súčasnej občianskej spoločnosti na Slovensku je dielik historický. Ako je známe, odkaz minulosti sa nedá zamiesť pod stôl ani nijak obísť bez povšimnutia. Nie len historik by mohol tvrdiť, že súčasný stav spoločnosti je priamym dôsledkom našej histórie, preto je skúmanie tohto bodu pre porozumenie súčasných problémov občianskej spoločnosti ak nie najdôležitejšou, tak určite jednou z najdôležitejších vecí, na ktoré by sme sa mali sústrediť.

Keď píšem o histórii a jej dopadoch na občiansku spoločnosť, nie je samozrejme možné baviť sa v intervaloch posledných 20 rokov, aj keď tieto samozrejme nestrácajú nič na relevantnosti. Je treba sa vrátiť do minulosti oveľa vzdialenejšej: k medzivojnovému obdobiu, alebo ešte lepšie k Rakúsko – Uhorsku, alebo možno ešte ďalej. Keď skúsime prirovnať mladú slovenskú demokraciu ku krajinám s dlhoročnou demokratickou tradíciou ako sú napríklad Spojené Štáty, vidíme, že vývoj ich občianskych spoločností má niekoľko storočnú dlhodobú tradíciu. Tradíciu kontinuálneho vývoja mnohých generácií, ktoré nezažili fašistické ani komunistické excesy. Keď si uvedomíme, že na Slovensku ešte žijú ľudia, ktorí zažili prvú republiku, ktorí pamätajú a na vlastnej koži zažili takú škálu ideológií a režimov, od fašizmu k boľševizmu, ako na svete len málokto, je pochopiteľne dosť ťažké od nich a dokonca ešte ani od ich detí vyžadovať vieru v režim ďalší – v demokraciu – a chcieť od nich aby takpovediac zo dňa na deň začali veriť v akéhosi „demokratického ducha“⁶⁵. Ľudia

⁶⁴ VELŠIC, M. (2001): Zmena politického režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2001, s. 102 – 103

⁶⁵ V súvislosti s tým, ako sa prenáša spôsob myslenia z rodičov na deti si dovoľím malú vsuvku, ktorá je ilustratívna a lepšie pomôže pochopiť generačné problémy a vplyv rodičovských myšlienok na deti. V Českej republike, v stredoeurópskom geopolitickom priestore do ktorého patrí aj Slovensko, sa na prelome rokov 2008 a 2009 uskutočnil na stredných školách prieskum, najväčší svojho druhu (1000 respondentov), ktorého cieľom bolo zistiť názory stredoškôľakov na aktuálne problémy, politiku, vzťah k médiám, minulosť a Európsku úniu. Autormi prieskumu boli spoločnosť Člověk v tísni a agentúra pre výskum trhu Millward

sa celkom prirodzene naučili nedôverovať, spoliehať sa hlavne na vlastné schopnosti, byť v strehu. Minulé storočie zanechalo v hlavách slovenskej spoločnosti zmätok, z ktorého sa budeme ešte dlho liečiť. Musíme len dúfať, že kúra potrvá čo možno najdlhšie a že bude čo možno najozdravnejšia. Práca s občianskou spoločnosťou a riešenie jej problémov vyžaduje dlhodobý priaznivý historický vývoj.

Či sa to niekomu páči alebo nie, neschopnosť vyrovnáť sa s vlastnou históriou je jedným zo slovenských hendikepov, ktorý má svoj odraz aj v stave občianskej spoločnosti. Už „*slovenský intelektuál devätnásteho storočia žil v dvoch traumách. Jednou bol problém elementárnej existencie národného spoločenstva, druhou vnútorná povaha tohto spoločenstva*“⁶⁶. Slovenské dejiny by boli nemysliteľné bez príspevku dvoch susedov Slovákov: maďarského a českého národa. Maďari a Česi stoja v historickom pozadí dnešnej podoby slovenskej spoločnosti. Na jednej strane je nešťastím, že sa v slovenskej spoločnosti zahniezdila fikcia o tisícročnom útlaku a trvalom slovensko-maďarskom antagonizme. *Moderný nacionalizmus, ktorý sa sformoval počas 19. storočia a ktorému sa darí aj dnes, znemožňuje vidieť, že Slováci a Maďari žili spoločne a nekonfliktne počas celých stáročí Uhorska*⁶⁷. Na druhej strane problémom zostáva nedoceňovanie pomoci českého národa pri formovaní slovenskej spoločnosti. „*Všetky atribúty politickej a teritoriálnej identity a osobitosti sme my Slováci získali činnosťou nevelkých skupín nášho národa, ktoré sa v tej či onej forme opierali o českú kultúru a politiku – čo spravidla konali za pasivity veľkých častí nášho národa alebo dokonca proti ich odporu*“⁶⁸.

Ale nie len kultúrne a národné prvky môžu za to, čo máme na Slovensku dnes – v pozitívnom aj negatívnom slova zmysle. Na stave slovenskej spoločnosti sa podpísalo samozrejme aj celé pohnuté 20. storočie so svojimi dvoma svetovými vojnami, s prvou republikou, s vojnovým Slovenským štátom a so 40-ročnou komunistickou totalitou.

Slováci patria medzi národy, ktoré počas dvesto rokov moderných dejín nežili (až do roku 1989) v podmienkach, v akých by sa súbežne a harmonicky naplňali ich obidva póly – individuálne občianske slobody na jednej a sloboda národa či pocit slobodného národného

Brown. Podľa týždenníka Respekt z výskumu vyplynulo, že „*po prevrate narodení Česi sa líšia od svojich rodičov menej ako by sa dalo u ľudí vyrastajúcich v úplne iných pomeroch čakať.*“ (RESPEKT, ročník XX, 2.-8.3.2009). Tu je vidieť, ako len veľmi pomaly sa dajú v spoločnosti očakávať nejaké väčšie zmeny postojov, ako otázka vývoja spoločnosti a jej hodnotových preferencií je skutočne behom na dlhú trať.

⁶⁶ Zajac, P. (1997): Slovenský intelektuál dvadsiateho storočia, OS, 5/1997, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 79

⁶⁷ Škvarna, D. (1998): Od polarity odlišností k vyrovnaniu?, OS, 2/1998, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s.116

⁶⁸ Ďurovič, E. (1997): Tá naša (slovenská) identita...? – Ako sa formovala politicky a teritoriálne?, OS, 2/1997, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 40

vyžitia na strane druhej. Súčasťou tejto „zvláštnej“ historickej cesty bol aj nedostatok príležitostí a energie pomenovať tieto deformácie a vyrovnáť sa s vlastnými dejinami. Maďarský nacionalizmus bol svojho času prisľáby na to, aby zlikvidoval nacionalizmus slovenský a Slovákov asimiloval. Bol však natoľko silný, aby zdeformoval ich sociálnu štruktúru a negatívne poznačil ich kultúru. Nositeľom slovenskej národnej idey bola v 19. storočí fakticky len málo vplyvná a sociálne slabá vidiecka a malomestská inteligencia a slovenský národ až na výnimky splýval s ľudovými vrstvami.

Moderná slovenská kultúra a myslenie sa výraznejšie ako okolité kultúry zakladajú na silných plebejských črtách, konzervatívnych zásadách, rezervovanom postoji k modernej civilizácii a slabom historickom vedomí. V demokratických pomeroch po roku 1918 sa až prekvapujúco rýchlo rozvíjal kultúrny život a vzdelanosť Slovákov, slovenská spoločnosť prijímala európske normy života, naprávala sa jej pokrivená sociálna štruktúra. Slovenskú kultúru však naďalej determinovala väčšina črt spred roka 1918. Nový štát zdôvodňoval svoju opodstatnenosť a autoritu tiež kritikou, ba až negáciou starej monarchie a Uhorska. Po roku 1918 sa časť slovenskej verejnosti stotožnila s ďalším novým prvkom – protičeskou vyhrotenosťou. V tridsiatych rokoch už Slováci vykazovali prirodzenú sociálnu štruktúru a občianske sebavedomie. Národná idea už neoslovovala iba hŕstky vzdelancov, ale všetky vrstvy spoločnosti. Slovensko sa „poslovenčilo“. Tento fakt však nevedol k spokojnosti s vlastným postavením, ale k zvyšovaniu nárokov. Dejiny viac krát potvrdili, že práve v tejto fáze nenaplnený nacionalizmus precitlivo reaguje na nerovnosť a neraz až nedočkavo túži po naplnení pocitu národnej slobody a štátnosti. Iné, azda hlavné rameno spojitých nádob predstavoval úzkostlivý „pražský“ centralizmus a nechota českej elity akceptovať česko-slovenský národný dualizmus a prispôbiť mu usporiadanie Československa.

Oneskorená modernizácia na Slovensku prebiehala nie len rýchlo, ale aj neprirodzene. Takmer vôbec sa neprihliadalo na možnosti a potreby malej krajiny. Počas komunistického polstoročia sa prudko narušil pôvodný ráz krajiny, zhoršil sa stav životného prostredia, zlikvidovali sa historické jadrá mestečiek a miest. Namiesto nich nastúpila odcudzená výstavba a kvantitatívny vzostup života. Nárast životnej úrovne a vzdelávania, ktorý prvý krát naplno zasiahol aj nižšie, najpočetnejšie vrstvy slovenskej spoločnosti, a ktorý sa odohral v podmienkach totalitnej moci a materialistickej ideológie. Preto sa táto modernizácia nespájala súbežne s kultiváciou občianskeho vedomia, tradícií, s liberálnymi slobodami a pluralitou, ale naopak, sprevádzala ju uzavretosť, atmosféra pestovania nepriateľa a podozrievavosti, silné rovnostárstvo, výchova osobnosti závislej od sily kolektívu a štátu.

U mnohých Slovákov je silne polarizovaný obraz vlastných dejín, kolísajúci medzi ich preceňovaním až idealizáciou a podceňovaním až zavrhnutím. Pritom mnohí, nevyvímajúc nemalú časť kultúrnych elit a väčšinu politikov, majú o nich a o histórii strednej Európy iba chabé znalosti a zaujímajú k nim nepochopiteľne chladný až ignorantský postoj. Sú nositeľmi starej tézy o bezvýznamnosti a anonymite slovenských, resp. uhorských dejín a zároveň o nezanedbateľnej účasti Slovákov a Slovenska v civilizačnom procese. Ani láska k vlastnej histórii nemusí byť sama o sebe pozitívna, práve naopak. Mnohí z tých, čo ju ospevujú, totiž vnímajú slovenskú históriu tiež v duchu starých koncepcií a návykov ako akýsi jedinečný uzavretý ostrovček, izolovaný od dejín stredoeurópskeho regiónu a Európy. Nie je náhoda, že práve táto časť politikov a verejnosti sa vyznačuje nižším stupňom občianskeho vedomia⁶⁹.

Ďalším podstatným bodom, ktorý formuje slovenské postoje je sila „národnej mytológie“. Naša národná mytológia z čias prvej republiky opisovala vymanenie sa Slovenska z Uhorska ako udalosť z rozprávky – zlí Maďari boli porazení, naše hrdinské légie sa vrátili domov a národ ožil. Realita však bola oveľa menej rozprávková. Spravidla si neuvedomujeme, že utvorenie Československa, na začiatku skutočne Česko-Slovenska, bolo veľmi zložitou, vnútorne rozpornou politickou a diplomatickou operáciou. *„Kým Česi vychádzali vždy z historických hraníc Českého kráľovstva a Moravského markrabství (...), Slovensko nijaké historické hranice nemalo: naopak, patrili sme do Uhorského kráľovstva s jeho „1000-ročnou hranicou (ezeréves határ)“, rovnako historickou, ktorú všeobecne uznával celý svet. Problém utvorenia nového štátu pre Čechov i Slovákov bol teda v tom, ako zachovať bezpečnú historickú hranicu českých zemí a súčasne porušiť rovnako bezpečnú historickú hranicu Uhorska“⁷⁰. Preto „sú chvíle, keď je síce zaujímavý polomytický Jánošík, sú chvíle, keď netreba síce naňho zabúdať, ale dôležitejší sú stoliční páni. Tí iba výnimočne naháňali s bičom poddaných, viac času strávili administratívou, súdením, hospodárením a inými, ťažko sfilmovateľnými a zhudobniteľnými nezáživnými činnosťami“⁷¹.*

Preto, ako dodáva jeden z najuznávanejších slovenských historikov Ivan Kamenec, *„kritická reflexia vlastných národných či štátnych dejín je potrebná. Je barometrom odbornej zdatnosti tak samej historiografie, ako aj kultúrnej a civilizačnej vyspelosti danej spoločnosti (...) Propagandistické slogany ako stereotyp „tisícročnej poroby slovenského národa“ (...) sa*

⁶⁹ Podľa: Škvarna, D. (2001): Zvláštna cesta Slovenska – Moderné slovenské dejiny a súčasná polarizácia našej spoločnosti, OS, 6/2001, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 254 – 262

⁷⁰ Ďurovič, L. (1997): Tá naša (slovenská) identita...? – Ako sa formovala politicky a teritoriálne?, OS, 2/1997, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 37

⁷¹ Lipták, E. (1997): Aké dejiny potrebujeme?, OS, 0/1997, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 15 – 16

síce len veľmi zriedka objavujú v odborných historiografických prácach, no o to častejšie ich používajú málo vzdelaní politici a im slúžiaci publicisti. (...) Podľa nich sa malo oné obdobie „tisícročného útlaku“ Slovenska za ostatných osemdesiat rokov definitívne skončiť už najmenej šesťkrát: 1918 (vznik Československého štátu), 1938 (vyhlásenie autonómneho postavenia Slovenska), 1939 (vznik vojnového Slovenského štátu), 1948 (nastolenie komunistickej vlády a „beztriednej“ spoločnosti), 1989 (pád komunistickej diktatúry) a rok 1993 (vznik súčasnej Slovenskej republiky)⁷².

Vzhľadom k pohnutej a komplikovanej histórii, ktorá spôsobuje veľmi negatívny pocit vykorenenosti, je nehistorikovi ťažko minulosť komentovať. To bolo vidieť aj pri rozhovoroch so slovenskými miestnymi politickými autoritami, ktoré sa ochotne vyjadrovali k súčasným otázkam, no na otázku „Ako sa podpísala história na stave občianskej spoločnosti na Slovensku?“ boli vyjadrenia veľmi stručné. Spovedaní politici sa necítili byť kompetentní vyjadrovať sa k nej obšírnejšie. Pri rozhovoroch bola cítiť rozpačitosť, bolo vidieť, že by odpovede na túto tému prenechali radšej niekomu kompetentnejšiemu. Napriek tomu vyberám pár citátov, ktoré slúžia ako malá ukážka subjektívnych názorov starostov a primátorov na minulosť (socialistickú) založených na ich osobných skúsenostiach.

- *Niekedy bola možno väčšia vymožitelnosť práva. Dneska je to skôr v teoretickej rovine, že si môžete právo vymôcť. Volakedy si ho vymohli určite. Keď už inak nie, tak prišli policajti a každý cúvol, pretože tam bola litera zákona. Dneska je demokracia, dneska prídu aj tí policajti a povedia, odkážu: súďte sa. Skúste ale ísť do tohto nášho súdneho systému sa súdiť. (Dušan Bako – starosta obce Melek, Interview 17.1.2009)*
- *Mnoho ľudí, ktorí zažili socializmus, ktorí prežili v ňom väčšiu časť svojho života, tak sa nevedia pohybovať v tomto novom prostredí. Navyše aj mladí ľudia, ktorí boli v tom duchu ešte vychovaní, sú takí istí a samozrejme, že sa nevedia v tom priestore chovať dostatočne seabavedome, nevedia to dostatočne využívať a ľahko podliehajú akýmisi skepsám, nezdarom, atď. Ale toto je problém generačný. Ťažko môžeme porovnávať ľudí, ktorí sú vychovávaní v demokracii a majú ju už v sebe a s tými, ktorí ešte spomínajú, ako bolo za socializmu dobre a lacno a ako sa nemuseli starať o prácu a ako mali určité istoty, ktoré im socialistická garnitúra dávala. (Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica, Interview 16.1.2009)*
- *Ak by sme chceli porovnať dobu predrevolučnú so súčasnosťou, tak určite bolo vtedy tých združení viac. Prečo to tak bolo? Pretože boli vtedy kvázi povinné. Zväzarm, zväz mládeže, červený kríž... a toto všetko zaniklo. (...) Možno je tá situácia taká aj preto, že kedysi mali ľudia viac času. Dnes to už nie je o nejakých ôsmych hodinách. Prídu domov uťahani, každý má rodinu, okolo domu je strašne veľa práce... ľudia nemajú nejaký priestor na to aby ešte rozmýšľali, že čo s voľným časom, pretože v podstate voľný čas nemajú. Kedysi tá doba bola pomalšia ako je dnes. (Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník, Interview 17.1.2009)*

⁷² Kamenec, I. (1998): Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii, OS, 3/1998, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 120 – 126

3.3. Vzťah občan – demokracia

Po kultúrnom a historickom ukotvení občianskej spoločnosti sa dostávam ku konkrétnejšej analýze slovenského občana. Začnem, ako ináč, jeho vzťahom k demokracii. Vzťah Slovákov k demokracii je možné sledovať na rôznych sociologických výskumoch, ktoré sú na tému demokracie na Slovensku zamerané. Jedným z takých výskumov je ISSP Občianstvo 2004⁷³, z ktorého sa dajú vyčítať napríklad aj nasledujúce údaje:

Tab.1 Ako funguje demokracia na Slovensku (názor)⁷⁴:

Stupeň	Pred 10 rokmi	Dnes	O 10 rokov
0 (veľmi zle)	88	87	91
1	96	90	47
2	117	104	67
3	115	125	76
4	121	118	71
5	190	255	147
6	91	84	71
7	87	78	72
8	62	72	97
9	23	25	94
10 (veľmi dobre)	16	10	47
nevie sa rozhodnúť	66	24	192
počet respondentov spolu	1072	1072	1072

Tabuľka ponúka zaujímavé odhalenie. Názor na fungovanie demokracie dnes (t.j. v čase konania výskumu) sa takmer nelíši od toho ako fungovala demokracia na Slovensku pred desiatimi rokmi. Naopak, v slovenskej spoločnosti existuje evidentný optimizmus smerom do budúcnosti v tom, že o desať rokov bude demokracia fungovať o niečo lepšie ako funguje dnes. Drvivá väčšina respondentov sa držala v okolí stredných stupňov, ktoré vývoj a fungovanie demokracie na Slovensku nehodnotia ani jednoznačne pozitívne ani negatívne. To svedčí o malej schopnosti Slovákov vytvárať konkrétne hodnotové úsudky na komplikovanejšie otázky, ktoré sa týkajú celospoločenských javov vsadených do toku času. Slováci evidentne ešte nie sú zvyknutí na široké možnosti zaujímania sa o spoločenské dianie,

⁷³ Pre bližšie informácie o výskume viď. Kap. 6 – Poznámka k výskumu

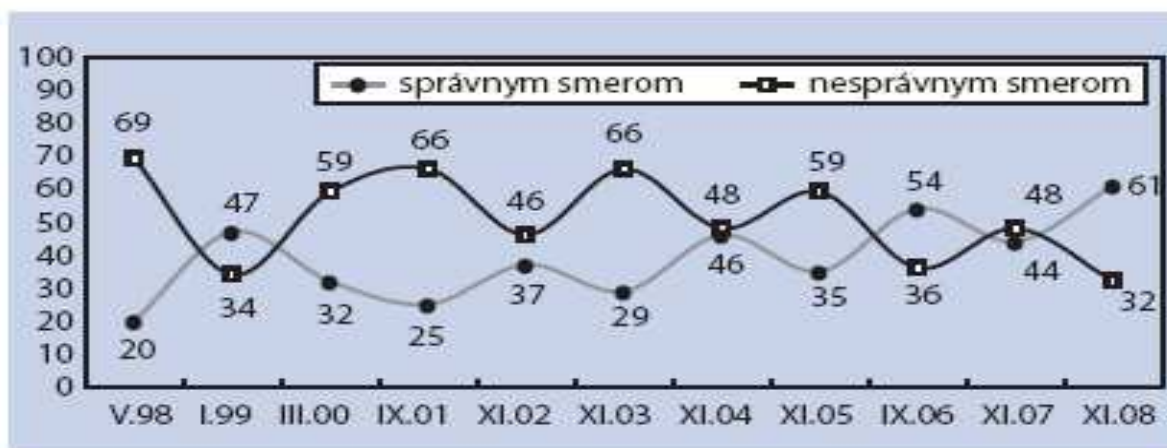
⁷⁴ Podľa ISSP Občianstvo 2004

ktoré sloboda v demokratickom režime ponúka. Niet sa čo čudovať, demokracia na Slovensku je veľmi mladá.

Výskum ISSP Občianstvo 2004 samozrejme nie je jediným výskumom, z ktorého sa dá vychádzať. Existuje ďalšie široké spektrum dokumentov a analýz, ktoré ponúkajú zaujímavé odhalenia o slovenskej spoločnosti. Jedným z nich je aj nasledujúci graf, ktorý mapuje vývoj verejnej mienky na to, akým smerom sa uberá Slovensko od konca tzv. „obdobia mečiarizmu“.

Obr. 4 Názor verejnosti na smerovanie vývoja na Slovensku po roku 1998

„MYSLÍTE SI, ŽE SLOVENSÁ SPOLOČNOSŤ SA UBERÁ SPRÁVNYM ALEBO NESPRÁVNYM SMEROM?“ (V %)

Zdroj: FOCUS, máj 1998; MVK, november 2002; Inštitút pre verejné otázky, 1999 – 2008.

(zdroj: IVO 2008)

Z Grafu je vidieť, že drvivá väčšina občanov považovala stav spoločnosti v roku 1998 za neuspokojivý a zmenu po voľbách 1998 (koniec éry Vladimíra Mečiara) vnímala pozitívne. Čoskoro sa však ukázalo, že zmena k lepšiemu sa nedá uskutočniť zo dňa na deň a kritický pohľad na smerovanie spoločnosti opäť výrazne stúpol. Dôležité však je, a z grafu je to pekne vidieť, že počas posledných desiatich rokov sa rozdiel medzi ľuďmi s pozitívnym a negatívnym názorom na vývoj spoločnosti zmenšoval a ostrá polarizácia sa postupne odstraňovala a stabilizovala. Je to dôležitý znak konsolidácie demokracie na Slovensku. Podľa grafu si dnes dokonca väčšina občanov na Slovensku myslí, že sa krajina uberá správnym smerom, čo sa dá nepochybné pripísať vysokej popularite vládnucej strany SMER a jej predsedu Róberta Fica.

Ďalším zaujímavým projektom, ktorý na začiatku roka 2008 rozbehol Inštitút pre verejné otázky, je projekt IVO Barometer, ktorý mapuje stav a úroveň demokracie na Slovensku od jeho vstupu do EÚ. Hodnotová úroveň demokracie na Slovensku je výsledkom práce širokého tímu odborníkov, ktorí demokraciu na Slovensku hodnotia v piatich okruhoch: demokratické inštitúcie a právny štát, legislatíva, ochrana a dodržiavanie ľudských a menšinových práv, nezávislé médiá a médiá verejnej služby, zahraničná politika z euro-integračného a transatlantického aspektu. Úlohou odborníkov je navrhnúť rating v príslušnej oblasti na škále 1,00 – 5,00 bodov s rozdelením na 0,25 bodov. Hodnota ratingu 1,00 vyjadruje optimálny stav kvality demokracie podľa štandardov a porovnávacích kritérií uplatňovaných na pôde Európskej únie a Rady Európy v oblasti stability inštitúcií, politickej demokracie, ľudských práv a slobôd. Tu je výsledná tabuľka zhrňujúca stav demokracie na Slovensku za minulý rok.

Tab. 2. IVO Barometer (rok 2008)

Barometer	1. Q/2008	2. Q/2008	3. Q/2008	4. Q/2008	Priemer 2008
celkové hodnotenie	2,60	2,80	2,90	3,10	2,90
demokratické inštitúcie a právny štát	2,75	2,75	3,00	3,25	2,90
legislatíva	2,50	2,50	2,50	2,75	2,60
ľudské a menšinové práva	2,75	2,75	2,75	3,00	2,80
nezávislé médiá	2,50	3,00	3,25	3,50	3,10

(zdroj: IVO, Newsletter 4/2008)

Zlepšovanie či zhoršovanie kvality demokracie má na svedomí široké množstvo najrozličnejších spoločenských faktorov, pričom jedným z nich je aj „spoločenská atmosféra“, ktorú vytvára priamo vláda. Výsledky IVO Barometra je teda možné zároveň chápať aj ako narastajúcu kritiku súčasnej vládnej garnitúry, no zároveň sa hodnoty IVO Barometra dajú pripísať aj iným spoločenským javom a vplyvnej medzinárodnej situácii (napríklad hospodárskej kríze, ktorá má negatívne dopady aj na „spoločenskú atmosféru“).

Jedným z najdôležitejších prvkov demokracie sú nesporne voľby. Voľby sú jedným z mála prvkov „priamej demokracie“, kedy ľudia svojim hlasom môžu priamo vyjadriť svoj názor na dianie na politickej scéne – vyjadriť s ním spokojnosť alebo naopak svoj nesúhlas. Kvalitný, racionálne-kritický názor na dianie na politickej scéne si však nikto nemôže utvoriť bez pozorného sledovania činnosti vlády – preto je pre občanov dôležité sledovať, ako si vláda počína, ako so svojim mandátom nakladá. Názory občanov na dôležitosť volieb

a sledovania činnosti vlády ponúka nasledovná tabuľka, opäť vytvorená na základe údajov zo sociologického prieskumu ISSP Občianstvo 2004.

Tab. 3 Nakoľko je dôležité hlasovať vo voľbách a sledovať činnosť vlády (názor)⁷⁵

Stupeň	Vždy hlasovať vo voľbách (%)	Pozorne sledovať činnosť vlády (%)
stupeň 7	37,8%	20,8%
stupeň 1	6,8%	6,9%
skôr áno	29,7%	33,3%
skôr nie	10,8%	15,6%

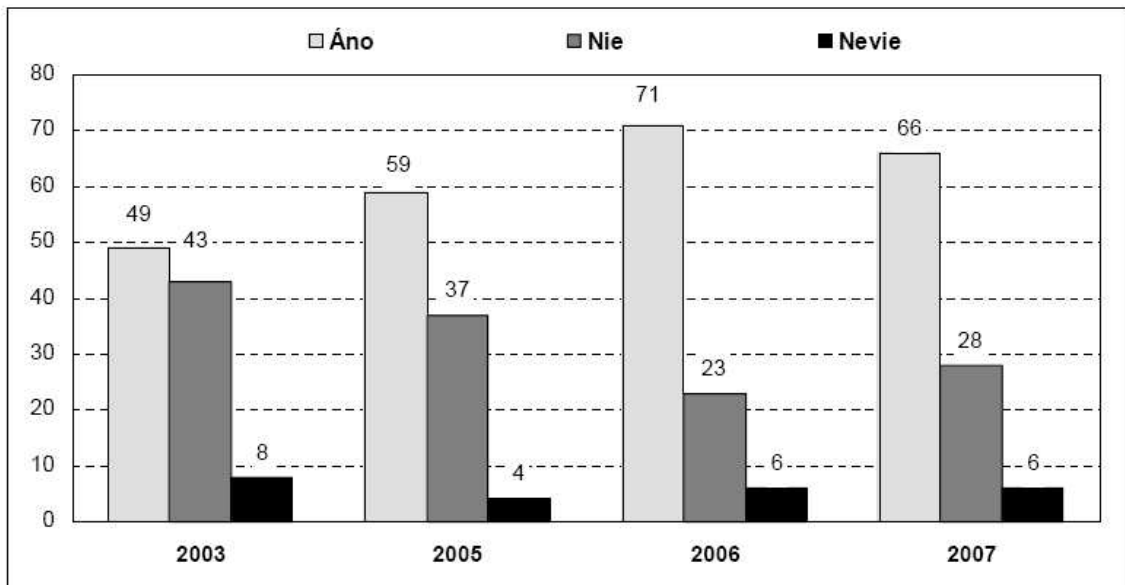
Je potešujúce, že viac ako 67% respondentov považuje za dôležité vždy hlasovať vo voľbách. Rovnako dôležitosť sledovania činnosti vlády sa vyšplhal nad 54%. Je to dôkaz pomerne vysokého demokratického povedomia občanov v tejto oblasti. Respondenti dokazujú, že si sú vedomí dôležitosti volieb v demokratickom systéme, čo je pre slovenskú demokraciu určite dobrým signálom.

Iné výskumy, sústreďujúce sa na nedávnu minulosť, ponúkajú rôzne ďalšie odhalenia, ktoré sú spojené so vzťahom Slovákov k súčasnému Slovensku. Relatívne podobná otázka ako sledovanie spokojnosti s vývojom demokracie je otázka, ktorá skúma „hrdosť“ slovenských občanov na ich štát, na ich vlasť a je zvedavá na to, ako občania vnímajú pokroky Slovenska – čo Slovensko za posledné obdobie dokázalo. Rady občanov hrdých na to, čo Slovensko dokázalo za predchádzajúce obdobie svojej samostatnosti, sú v posledných rokoch širšie ako v roku 2003 (66 % oproti 49 %), ale nižšie ako na jeseň 2006, keď pocit hrdosti kulminoval. Za rok 2007 sa mierne rozšíril okruh ľudí, ktorí nemajú pocit hrdosti na svoju vlasť (Obr. 5).

⁷⁵ Podľa ISSP Občianstvo 2004

Obr. 5 Hrdosť na svoju vlasť (názor)

„Keby ste mali zhodnotiť, čo Slovensko dosiahlo za doterajšie obdobie svojej samostatnosti, súhlasili by ste s názorom, že občania SR môžu byť hrdí na svoju vlasť?“ (v %)

Poznámka: Zhúčené odpovede „určite a skôr áno“ a „určite a skôr nie“.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky 2003 – 2007.

Z grafu 2 je vidieť isté rozčarovanie zo súčasnej politiky, keď sa do vlády opäť vrátil Vladimír Mečiar a nacionalistická SNS s Jánom Slotom. Napriek tomu sú z dlhodobého hľadiska dve tretiny občanov hrdé na to, čo dosiahlo Slovensko za 15 rokov svojej samostatnosti. Hlbšia analýza ukázala, že pocit hrdosti na úspechy Slovenska je najväčšmi rozšírený medzi ľuďmi s vyšším vzdelaním (81 % respondentov s vysokoškolským vzdelaním); u podnikateľov a živnostníkov (76 %); a u tvorivých odborných pracovníkov (75 %). Naopak najzriedkavejšie ho majú ľudia so základným vzdelaním (60 %); nekvalifikovaní robotníci (54 %), nezamestnaní (55 %) a dôchodcovia (57 %)⁷⁶.

Že je politika považovaná za „nutné zlo“ a že dôvera v politično je na Slovensku veľmi nízka, nie je možno až tak prekvapivé. Čo je podľa môjho názoru závažnejší spoločenský problém a čo je veľkou ranou pre mladú slovenskú demokraciu, je vzájomná nedôvera medzi ľuďmi. Na otázku „myslíte si vo všeobecnosti, že ľuďom s ktorými máte niečo dočinenia možno veriť, alebo skôr, že si treba pred nimi dávať pozor?“ odpovedalo

⁷⁶ Zdroj: IVO

45,5% slovami, že na ľudí si treba dať väčšinou pozor. Opak, že ľuďom možno zvyčajne veriť, si myslí len 29,4%⁷⁷.

Občania na Slovensku si pozitívny vzťah k demokracii nevybudujú zo dňa na deň. Doposiaľ sú demokratické nálady na Slovensku skôr zmiešané a väčšina občanov je v hodnotení demokracie zdržanlivá. Treba ale dodať, že slovenskí občania, hlavne mladá generácia a občania s vyšším vzdelaním, je smerom do budúcnosti demokracie na Slovensku optimistická.

Na záver tejto podkapitoly pridávam úryvok z rozhovoru s primátorom mesta Nová Dubnica:

Ing. Ján Šušanič – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

- *...ja som doma za socializmu mal priestor u rodičov a hlavne otca, ktorí ma učil pozerat' sa na veci aj z iného pohľadu a vždy ma učil zodpovednosti za seba, za svoje rozhodnutia a samozrejme aj domáhania sa svojich práv. (...) Takže som sa, keď prišla možnosť, pustil do toho s plnou vervou. Bolo treba začať ľudí učiť a dávať im priestor na to, aby si hlavne vypočuli aj iné názory. Tak som sa prihlásil do organizácie „Stála konferencia občianskeho inštitútu“, ktorá nás vyškolila. My sme potom boli tí aktivisti a sme robili stretnutia s občanmi a debatovali s nimi hlavne na témy zmeny, ktorá nastala (nežná revolúcia).*

Aké boli reakcie ľudí?

- *Najskôr boli ich reakcie hodne podozrievavé, no po dlhších rozhovoroch ten názor prijali ako takú novú nádej a povedali si že áno, toto je tá demokracia, toto je ten môj občiansky priestor, ktorý si môžem vytvárať ja sám.*

Takže si myslíte, že takáto práca s občanmi je dôležitá a že celkovo môže pomôcť?

- *Áno, určite. Samozrejme hrá v tomto veľkú úlohu aj škola a vzdelanie a samozrejme aj legislatíva, ktorá tomuto môže napomáhať. (...) Minimálne by mal byť priestor na to, aby ľudia si mohli samostatne vyhľadávať priestor na štúdium a aby mohli mať prístup k informáciám. To je jedna zo základných vecí⁷⁸.*

3.4. Vzťah občan – autorita

Pre úspešný rozvoj demokracie sú veľmi dôležité pozitívne a ústretové vzťahy, ktoré by mali panovať medzi občanmi a autoritami. Pokiaľ to tak však nie je a tieto vzťahy sú zlé a neústretové, je takmer nemožné dosiahnuť vzájomnú spoluprácu, o ktorej som písal vyššie, že je pre spoločnosť tak žiaduca. Pokiaľ spolupráca nefunguje a vzťahy sú na bode mrazu, je vo väčšine prípadov navyše veľmi ťažké určiť vinníka tohto stavu: nezáujem autorít či odmietavý a ignorantský postoj občanov? Ako to v živote býva, pravda zvykne obchádzať

⁷⁷ ISSP Občianstvo 2004

⁷⁸ Ing. Ján Šušanič – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

stred, a preto je tak na občanoch ako na autoritách, aby sa o zlepšovanie vzájomných vzťahov neustále usilovali v čo najväčšej miere. Procházkov výrok o tom, že *každá vrchnosť celkom prirodzene ctí pravidlá len do tej miery, do akej ju na to nútia jej „poddaní“*⁷⁹, by sa dala aj otočiť v tom zmysle, že každý občan sa riadi pravidlami len do tej miery, do akej ho k tomu nútia autority.

Ako je to konkrétne s občianskou spoločnosťou na Slovensku a vzťahu občanov k autoritám, poslúži výskum z rôznych analytických materiálov a odborných dokumentov, ktoré sa mi podarilo nazhromaždiť. Dôležité je však pozrieť sa na vzťah z oboch strán: tak z pohľadu občanov ako z pohľadu autorít:

A) Pohľad občanov⁸⁰:

Vec sa má tak, že viac ako osem z desiatich ľudí si myslí, že autority by mali vynakladať väčšie úsilie pri zisťovaní, čo si ľudia skutočne myslia. S výrokom, že „väčšinou sa dá veriť, že ľudia vo vláde robia to, čo je správne“ nesúhlasí až 40% respondentov. Miera súhlasu s výrokom že „väčšina politikov sa dala na politiku len kvôli osobnému prospechu“ dosahuje až k 71,4% zúčastnených respondentov. Tieto zistenia nie sú príliš pozitívne a optimistické. Ľudia si žiadne ilúzie o politikoch nerobia a samotná politika je spoločnosťou všeobecne vnímaná negatívne a pesimisticky. Na otázku „ak sa zamyslíte nad štátnou a verejnou správou na Slovensku, do akej miery slúžia obyvateľom?“ odpovedalo približne 45,5% slovom „čistočne“ a 32,3% vyjadrením „nie veľmi“.

Z výskumov vyplynul ešte ďalší veľmi zaujímavý údaj, ktorý vypovedá o tom, že si občania Slovenska o svojich zástupcoch naozaj nerobia žiadne ilúzie. Na otázku „ako je podľa vás, na Slovensku rozšírená korupcia v štátnej a verejnej správe?“ odpovedali respondenti takto: týka sa veľkého počtu alebo takmer všetkých: 58,8%, týka sa priemerného počtu ľudí: 23,8%. Že sa korupcia v štátnej a verejnej správe netýka takmer nikoho odpovedal len jeden jediný respondent z počtu 1072.

Poslednou zaujímavou informáciou, ktorú chcem z výskumu ISSP Občianstvo 2004 vypichnúť, je miera dôvery smerom k rôznym verejným inštitúciám. Porovnanie ponúka nasledovná tabuľka.

⁷⁹ Procházka, R. (2004): Pohodlie je morfium, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 384

⁸⁰ Podľa prieskumu ISSP Občianstvo 2004

Tab. 3 Miera dôvery smerom voči⁸¹:

Stupeň	Miera dôvery voči						
	úradníkom	vláde	médiám	parlamentu	Politickým stranám	Prezidentovi	spoluobčanom
1 (malá)	159	236	75	212	226	69	25
2	205	174	118	197	226	81	31
3	215	175	190	205	231	132	113
4	237	233	314	235	205	234	245
5	149	152	198	131	108	203	290
6	61	54	109	59	40	210	260
7 (veľká)	27	27	48	15	12	122	86
nevie	19	21	20	18	24	21	22
spolu	1072	1072	1072	1072	1072	1072	1072

Z uvedeného vyplýva, že najvyššiu mieru dôvery zo strany slovenskej spoločnosti požíva prezident. Aj vzhľadom k tejto skutočnosti je určite pre slovenskú demokraciu dobré, že si občania môžu svojho prezidenta voliť priamo. Naopak najnižšiu dôveru majú u občanov vláda, politické strany a parlament, avšak respondenti sa kriticky vyjadrili aj smerom k úradníkom. Dalo by sa povedať, že približne vyváženú mieru dôvery a nedôvery majú médiá a spoluobčania, aj keď všeobecná dôvera smerom k občanom je vyššia ako k médiám. Celkovo údaje z tabuľky vyznievajú smerom k verejným inštitúciám hodne kriticky – občania v ne majú len veľmi malú dôveru.

B) Pohľad autorít⁸²:

- *Sú drzejší. Vedia, že môžu mať nároky, že je tu demokracia, niektorí si ju zamieňajú za anarchiu...* (Dušan Bako – starosta obce Melek, Interview 17.1.2009)
- *Keď príde človek, kopne vám do dverí a bez pozdravu vám vynadá do idiotov, a toto zažil úplne každý starosta, takže nejaká základná slušnosť, správanie sa medzi ľuďmi...* (Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre, Interview 17.2.2009)
- *Občianska spoločnosť, je to všetko krásne. To sú proste havlovské veci (...) Ale sú tu zložky, ktoré musia mať autoritu. Ľudia si myslia, že môžu všetko, lebo oni sú občania, oni majú práva, ale nemajú aj povinnosti...?* (Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica, Interview 13.2.2009)

⁸¹ Podľa ISSP Občianstvo 2004

⁸² Podľa rozhovorov s miestnymi politickými autoritami (viď Kap. 6 – Poznámka k výskumu)

- *Dnes nie sú ľudia ani slušní.* (Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník, Interview 17.1.2009)

Cieľom rozhovorov so starostami a primátormi nebolo tzv. filozofovanie nad demokraciou a občianskou spoločnosťou a ani ním nemalo byť pomenúvanie pozitív a prínosov demokracie pre slovenskú spoločnosť. Ich cieľ bol skôr opačný. Hľadať a pomenúvať problémy mladej slovenskej demokracie a občianskej spoločnosti v nej a snažiť sa odhaľovať príčiny týchto nedostatkov. Jeden z kľúčových pomenoval M. Turanský slovami: „*nosná myšlienka Vášho výskumu je postavená na vzťahu k autoritám. To je dnes prvý celospoločenský problém, že ťažko zadefinovať čo alebo kto je autorita a či sa teda dá vôbec hovoriť o vzťahu k autoritám. Dnes si každý myslí, že je najchytrejší, a tie akože „autority“, ktoré by mali byť: jednak ich spoločnosť tak nevníma a keď ich už aj vníma, tak sa ich snaží buď neuznávať alebo jednoducho odignorovať.*“⁸³ Inak povedané, na Slovensku sa objavuje základný problém slušnosti a korektnosti vzťahov medzi ľuďmi. Práve tento problém popisujú vo svojich odpovediach aj ostatní politici, len inými slovami.

Je teda vidieť, že problém vzťahu občanov a autorít je v súčasnej slovenskej spoločnosti hlbší a závažnejší ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Priepasť, ktorá medzi občanmi a autoritami panuje je alarmujúca a zabraňuje rozvíjaniu akejkoľvek spolupráce na vertikálnej osi občan – autorita. Na miesto spolupráce existuje na Slovensku „vojnový stav“, kde občania a autority proti sebe „bojujú“. Táto štiepna línia je silná a vážna, rozdeľuje spoločnosť na dva tábory, čo je k veľkej škode všetkým.

3.5. Vzdelanie

*Medzi ďalšie charakteristiky, ktoré riadneho občana (participujúceho občana) formujú, patrí, že participujúci občan musí byť dobre informovaný a dobre si vedomý všetkých politických aspektov, pričom politická uvedomelosť občanov sa výrazne mení s úrovňou ich vzdelania*⁸⁴.

⁸³ JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

⁸⁴ ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, First Sage Printing 1989, s. 52

O tom, akú dôležitú úlohu hrá v téme občianskej spoločnosti vzdelanie a že podpora vzdelania po všetkých stránkach je pre všeobecný rozvoj občianskej spoločnosti kľúčová, snáď niet pochyb. Okrem všeobecných pozitívnych prínosov je tiež vzdelanie *klúčové pre možnosť vytvorenia spolupráce a partnerstva*⁸⁵, o ktorých dôležitosť som písal vyššie.

Vzdelaniu prikladajú zvláštnu dôležitosť aj autori vyššie analyzovanej knihy *The Civic Culture*, kde otázky vzdelania idú naprieč celou knihou a sú akousi spojnicou všetkých kapitol. Americkí profesori Almond a Verba ponúkajú 9 zhrňujúcich dôvodov, prečo je vzdelanie pre demokraciu a občiansku spoločnosť kľúčové. Vzdelaný človek:

1. si je viac vedomý dopadov vládnych rozhodnutí na jednotlivca
2. viac sleduje politické dianie
3. je viac politicky informovaný
4. má názory založené na ďaleko širšom okruhu informácií
5. sa skôr zapojí do politických debát
6. sa cíti slobodnejšie pri diskusiách a je schopný debatovať so širším spektrom ľudí
7. viac považuje sám seba za schopného ovplyvňovať politické dianie
8. sa skôr stane členom, aj aktívnym, nejakej spoločenskej organizácie
9. skôr prejaví dôveru vo svoje spoločenské prostredie, viac verí v dôležitosť viery v ľudí a dôvery medzi nimi⁸⁶

Témy vzdelania som sa samozrejme dotkol aj pri rozhovoroch s primátormi a starostami obcí o stave občianskej demokracie na lokálnej úrovni na Slovensku a bol jej venovaný významný priestor. Z rozhovorov vyplynulo, že sa dnes vzdelaní ľudia koncentrujú hlavne v mestách, no obce, aby sa mohli rozvíjať, tiež potrebujú svojich vzdelaných ťahúňov. Keď budem citovať starostku obce Prašník, tak: „*záleží strašne na vzdelanostnej štruktúre (...) ja považujem za obrovskú nevýhodu, že je tu nízka vzdelanostná úroveň.*“⁸⁷. S názorom, že v otázkach rozvoja občianskej spoločnosti hrá veľkú úlohu škola a vzdelanie, súhlasia aj ostatní spovedaní politici. Zaujímavé však je, že ich súhlas nie je úplne bezvýhradný.

Téma vzdelania má tiež ale viacero rovín a keď sa táto téma objavila v rozhovoroch so starostami a primátormi tak „vzdelanostnou požiadavkou“ politici skôr mysleli všeobecné

⁸⁵ VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation of public administration, pp. 527-540. In: *Public Administration Review*, vol. 62, 2002, N. 5, s. 537

⁸⁶ ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, First Sage Printing 1989, s. 317 – 318

⁸⁷ Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

vzdelania v termínoch občianskej uvedomelosti ako v termínoch vysokoškolských titulov. Pekný príklad videnia tohto problému podáva S. Chovanec keď hovorí, že *osobne by som odporúčal, aby vznikla strana „zdravosedliackeho rozumu“, tam by som možno vstúpil*⁸⁸. Tzv. „zdravosedliacky rozum“ si totižto mnohí cenia viac ako vysokoškolské tituly ľudí „za klobásky vyštudovaných“⁸⁹.

Z rozhovorov vyplýva, že authority vnímajú akútny nedostatok základného vzdelania a výchovy medzi ľuďmi. Tieto nedostatky sa prejavujú v komunikácií, v každodennom kontakte. Už citovaný starosta obce Voderady M. Turanský považuje za podstatné rozlíšiť „formálne vzdelanie“ (vlastniť titul) a „reálnu inteligenčnú úroveň“ (kto má čo v hlave). Tieto myšlienky popisuje nasledovne: *„vysokoškolské vzdelanie by som nepreceňoval. To obyčajný „sedliacky rozum“ úplne stačí. Lebo, podľa mňa, kam dnes tie vysoké školy smerujú, to nepovažujem za merítko niečoho. Či niekto má dva tituly, alebo jeden, to je o ničom. Osobne to nijak nepreceňujem. Akože, som rád, že mám titul, lebo keby som ho nemal, tak všelijaký „gašpar“ by tu stál za dverami a by si myslel, že ja som tu inžinier (za klobásky vyštudovaný) a ty si tu nikto... tá spoločnosť je jednoducho tak postavená, že bol by ten bez titulu v nevýhodnej pozícii.“* Z uvedeného vyplýva, že pre potreby občianskej spoločnosti je dôležitý iný typ vzdelania ako vysokoškolské tituly. Pokiaľ si ľudia zachovajú a budú rozvíjať oný „zdravý sedliacky rozum“ a budú ho kombinovať so slušnosťou, tak pre zdravý rozvoj občianskej spoločnosti na lokálnej úrovni by mali tieto dva atribúty postačovať.

Možnosť vzdelania a vzdelávania je vnímaná ako celospoločenský a socializačný jav, dlhodobá investícia, ktorá je veľmi dôležitá, pretože *tí s vyšším vzdelaním majú vždy o niečo väčšie možnosti participovať v nepolitických situáciách ako tí s nižším vzdelaním. Tí s nižším vzdelaním sú „inými politickými hráčmi“ ako tí so vzdelaním vyšším*⁹⁰. Ich možnosti sú obmedzené.

O funkciách, ktoré školy v obciach a mestách majú a o ich prínose pre obec hovorí zaujímavo, opäť už citovaný, primátor Skalice S. Chovanec: *„mesto tu je na to, aby vytváralo podmienky. Príklad, vysoká škola. Mať zo Skalice univerzitné mesto – inšpirácia k tomu, aby sa mladý človek učil. Okrem toho: ak je tu vysoká škola, chodia sem na školu mladí ľudia nie len odtiaľto, ale aj z iných miest, aj z Čiech... a títo študenti zvyšujú intelektuálny potenciál Skalice. A mladí ľudia sú krv, život mesta. Niektorí sa tu oženia, pomieša sa to, zas to ide hore, nedegeneruje. Prídu sem potom aj ich rodinní príslušníci atď., takže každý kto príde do*

⁸⁸ Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

⁸⁹ JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

⁹⁰ ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, First Sage Printing 1989, s. 316

Skalice, či študent, ktorý tu študoval, tak bude mať časom na toto miesto iba pozitívne spomienky. Oni sa rozbehnú po celom svete, ale vždy už zostane v nich niečo zo Skalice. My si tak vytvárame do budúcnosti potenciálnych priateľov mesta.“ Ako je z Chovancovej reči vidieť, vzdelávanie prináša so sebou netušené možnosti: obohacuje spoločnosť, vytvára a upevňuje sociálne väzby, sú s ním spojené najrôznejšie spoločensko-prospešné javy.

Vzdelanie je spoločenská hodnota, ktorej nie je nikdy dost a dnes je na Slovensku vzdelaných a uvedomelých ľudí nedostatok. V mnohých socializačných vzťahoch v rámci obcí na všetkých úrovniach sa prejavuje nedostatok vzdelania a to hlavne v zmysle prirodzenej inteligencie a zdravého rozumu, v zmysle ako o tom hovorili vyššie Chovanec a Turanský. Vzhľadom k výzvam, ktorým v dnešnom svete obce čelia a vzhľadom k potrebám demokracie je tento nedostatok doslova akútny.

3.6. Informovanosť a médiá

Plnenie cieľov zo žiadnej z vyššie ani nižšie uvedených kapitol tejto práce by nebolo možné bez informovanosti a médií. Médiá sú dnes hlavným komunikačným prostriedkom a vieme, že komunikácia a diskusia sú základom demokracie. Ani občianska spoločnosť ani žiadna aktivita ani žiadne angažovanie a zapájanie sa by nebolo možné bez informácií a médií. Poskytovanie informácií je základom každej snahy o posilnenie vzťahov medzi vládou a občanmi. *Všetko pozitívne v demokracii by nebolo možné bez nezávislých a zodpovedných médií. Hlavná úloha médií je slúžiť ako efektívny komunikačný kanál medzi občanmi a vládou, byť sprostredkovateľom spolupráce a partnerstva. Médiá sú mocným nástrojom v utváraní občianskych názorov a prístupov*⁹¹.

Žijeme vo vysoko technologizovanej dobe, ktorá v možnosti poskytovania informácií a informačných tokov ďaleko prekračuje všetko, s čím mohli klasické formulácie demokracie a občianskej spoločnosti počítať, či si predstaviť. Nové informačné a komunikačné technológie (IKT) sú stredobodom pozornosti mnohých vlád, ktoré ich využívajú na posilnenie vzťahov s občanmi a mnohé vlády s nimi spájajú, možno niekedy až príliš veľké očakávania. IKT sú počítače alebo iné obrazovku-využívajúce terminály, databázy, softvérové aplikácie a siete, ktoré ich spájajú. Je skutočne pravda, že IKT poskytujú veľmi účinné nástroje na posilňovanie vzťahov medzi vládou a občanmi, zároveň však zostávajú tým, čím

⁹¹ VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation of public administration, pp. 527-540. In: Public Administration Review, vol. 62, 2002, N. 5, s. 537

sú – teda nástrojmi – a nemali by byť používané samoučelne. *IKT a ich prudký rozvoj sú silným nástrojom pre budovanie vzťahov medzi občanmi a orgánmi verejnej správy. IKT predovšetkým umožňujú zapájať občanov už vo fázy prípravy rozhodnutí. IKT je možné pre styk s občanmi využiť na ktorejkoľvek úrovni verejnej správy*⁹².

Ako je to s informovanosťou občanov na Slovensku, médiami (televíziou, novinami, rádiom...), sledovanosťou a aktuálnymi problémami, ktoré musia lokálne authority riešiť, ponúkne nasledovná analýza.

Čo sa týka sledovanosti politického diania je na tom slovenská spoločnosť pomerne dobre. Väčšina občanov sleduje čo sa deje na politickej scéne, pričom najobľúbenejším médiom je jednoznačne televízia. Najviac zaostáva internet, ale tu treba poznamenať, že popularita internetu rastie z roka na rok veľkou rýchlosťou. Preto údaje zanesené do nasledujúcej tabuľky, vypovedajúce o stave z roku 2004 resp. zo začiatku roka 2005, sú už dnes celkom iste zastarané.

Tab. 4 Ako často sledujete politické správy?⁹³

Frekvencia sledovanosti	Správy			
	v novinách	v televízii	v rozhlase	na internete
každý deň	24,4%	62,5%	34,3%	3%
niekoľko dní v týždni	34,5%	27%	27,8%	5,6%
menej ako 1–2 dni v týždni	20%	6%	17,9%	6,3%
nikdy	20,8%	3%	19,2%	83,3%

Je zaujímavé, že väčšina ľudí na Slovensku si myslí, že celkom dobre rozumie dôležitým politickým problémom v SR. Vyjadrilo sa tak zhruba 40% respondentov oproti 23,3%, ktorí si to nemyslia. Významne veľké percento, až 33,3% ľudí ani súhlasí ani nesúhlasí s tým, že rozumie dôležitým politickým problémom Slovenska. Prečo toľko ľudí váha s odpoveďou na to, či problémom SR rozumie alebo nie môže mať veľa príčin: sebakritičnosť, pocit nekompetentnosti vyjadrovať sa k týmto otázkam, ale napríklad aj uvedomovanie si nedostatku informácii či podozrievanie médií z nepravdivosti informácii

⁹² LINEK, L. – TRNKA, D. (2005): Nové spôsoby vládnutí a proměna vztahu veřejné správy a občanů, pp. 41-58. In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005, s. 49

⁹³ Podľa ISSP Občianstvo 2004

o dianí a z toho ich značná neobjektívita pri utváraní si názoru, atď. Výskum ISSP Občianstvo 2004 tieto príčiny ďalej neskúmal.

Miera sledovania politického diania v najrôznejších médiách a subjektívne názory občanov na to, či spoločenským problémom rozumie alebo nie je jedna vec, druhá vec je kvalita informácií, ktoré k občanom prúdia a na základe ktorých si občania vytvárajú názory. Z rozhovorov s autoritami jednoznačne vyplynulo, že jedným z kľúčových nedostatkov mladej slovenskej demokracie je práve kvalitná informovanosť a vo všeobecnosti neblahý vplyv médií na stav spoločnosti. Na tomto bode sa zhodli všetci respondenti a niektorí z nich mu venovali naozaj podstatnú časť z celého rozhovoru. V stručnosti zhrnuté: informácie, ktoré ľuďi zaplavujú, sú nekvalitné, bulvárne, príliš rýchle, povrchné a bezhodnotové. Ľudia sa v nich strácajú a len ťažko orientujú. Často sú skôr deštruktívne a škodiace ako vzdelávajúce a obohacujúce. Ponúkajú z 90% len samé negatíva: vraždy, škandály, nehody, katastrofy, atď. Slovom S. Chovanca: „*my ideme otvárať nejakú dobrú vec, tak novinár nepríde. Ja musím niekoho zavraždiť, tak potom príde*“.

O informačných tokoch sme sa so starostami a primátormi bavili v dvoch rovinách: všeobecnej a konkrétnej. Všeobecná rovina zahŕňala médiá štátne a regionálne a ich všeobecný vplyv na spoločnosť, rovina konkrétna informačné toky medzi občanmi a obecnými či mestskými úradmi. V oboch rovinách sú podstatné nedostatky, pričom tie celoštátne sa starostom a primátorom priznávali samozrejme oveľa ľahšie ako tie lokálne. Pre ilustráciu ponúkam pár úryvkov:

Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

Prečo je podľa Vás volebná účasť tak nízka?

- *Pozrime sa na našu politiku, ako sa politici vyjadrujú. Je to škandál za škandalom. Celý problém je podľa mňa bulvár, bulvár, bulvár. Lebo ten robí veľa krát z politikov zlodějov. Ale zas na druhej strane, keby tí ľudia bulvár nečítali, tak on skončí. Ale zas ľudia teší nešťastie ďalších a to je jeden kolotoč.*

Takže myslíte, že to nie je tým, že by sa ľudia nezaujímalí o to, čo sa deje, len sú proste znechutení z politiky ako takej?

- *Áno. Ale toto média forsírujú. Podľa mňa je najväčšia chyba tá, že keď si pustím televízne noviny napríklad na Markíze, tak vidíme najprv koho kde zavraždili, čo zlé kto kde spravil, koľko rokov za to dostane... takže človek ide vďaka tomu spať nervózny. V tom je problém, že neustále, aj cez ten bulvár, idú negatívne informácie, neustály pesimizmus, nič dobrého (...)*

Máte v obci nejaký informačný plátok?

- *Máme. Je zadarmo, tak si ho ľudia berú... Takže keď sa vrátim k tomu, že čím to je, tak ja to vidím v pôsobení médií. Za komunistov tam boli v tých správach zase naopak skôr pozitíva a to bolo tiež zvrátené. (...) Ale zasadá vláda. A prečo je v správach dôležitejšia správa že niekto niekoho zavraždil ako to, že zasadá vláda a o čom rozhoduje? Lebo pre médiá je akurát dôležitá sledovanosť a kvôli sledovanosti spravíme hocičo.*

Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

Myslíte, že časom by sa ľudia mohli o veci verejné zaujímať viac?

- *Ťažko povedať. Znechutenie ľudí môže byť aj z toho, že ako je to vo veľkej politike, kde sa ľudia hádajú. Toto ľudí odrádza. Oni majú svoje problémy, hlavne postarať sa o svoju rodinu. A toto a jej podobné sú témy, ktoré ľudí zaujímajú. Jasne, že k tomu patrí aj kultúra aj životné prostredie, atď. My človeka ale vlastne stále krmíme. Otvorte si noviny a všetky píšu o tom istom len to opíšu trošku ináč. Aj niekoľko dní po sebe.*

Takže problém vidíte v nekvalitných informáciách?

- *Určite. Ja si rád prečítam niečo zaujímavé, kde sa dostanem k novým informáciám. Ale u nás je čo? Oblbovanie ľudí. Lebo môže byť aj 1+2 tri ale aj 2+1 tri. A ľudí len krmia nekvalitnými informáciami a stále tými istými. Jedny noviny preberajú články od druhých a o nejakej vražde alebo nehode vedia písať aj týždeň.*

Takže veľký nedostatok demokracie?

- *Určite. Noviny sa živia z dvoch tretín alebo z polovičky stále z tých istých informácií, len je to trošku ináč napísané (..) Médiám je jedno, čo v nich ide – len to kúpte*

Diskusia o informačných tokoch na lokálnej úrovni medzi občanmi a miestnymi autoritami už bola pestrejšia a zaujímavejšia. Na základe svojho výskumu musím konštatovať, že vo všetkých spracúvaných obciach a mestách sa lokálna informačná situácia zlepšuje, napreduje a rozvíja sa. Každá z obcí samozrejme rieši svoje konkrétne problémy s verejnou informovanosťou a nie je ich málo, ale podstatné je to, že každá obec tieto problémy rieši a začínajú sa objavovať pozitívne výsledky stúpajúcej informovanosti a intenzity komunikácie medzi občanmi a miestnymi autoritami. Rozvíjajú sa v podstate všetky spôsoby komunikácie medzi obcou a jej občanmi: zväčšujú a modernizujú sa vývesné tabule, opravujú sa obecné rozhlas, vznikajú lokálne občasníky, ktoré sa snažia ľudí zapájať a podporovať v nich tvorivosť a odvahu pre zverejňovanie svojich názorov a myšlienok, vznikajú webové stránky a zintenzívňuje sa priamy kontakt ľudí s politikmi napríklad formou predlžovania úradných hodín na úradoch, pričom v niektorých obciach boli úradné hodiny ako také v podstate zrušené ako zbytočná bariéra, ktorá doposiaľ stála medzi starostom a občanmi.

JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

Aké sú informačné toky k občanom?

- *Všetko máme. Na začiatku tu bola informačná tabuľa, na ktorú sa zmestilo asi šesť A4 a na ktorej bolo vždy zarosené sklo, takže aj tak nebolo vidieť čo je za ňou, takže v prvom rade sme spravili novú informačnú tabuľu. Štvormetrovú. Napriek tomu je stále plná, lebo tých aktivít nie je málo. Spravila sa nová webová stránka, základné informácie sú tam, stále sa ju snažíme vylepšovať, aby bola moderná, dynamická, aby hovorila aj o rozvojových programoch, ktoré plánujeme v budúcnosti. Noviny sme začali vydávať, myslím, že na slušnej úrovni. Informácie sú podávané aj rozhlasom. K závažným témam boli verejné prerokovania, sú workshopy k niektorým témam, obecné zastupiteľstvá sú normálne verejné a vyhlasované dopredu, zrušili sme nestránkové dni, každý deň máme otvorené.*

Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

Aké sú komunikačné toky medzi obcou a občanmi?

- *Máme na zastávke informačné tabule, ale sú tu problémy a nedostatky. Mali by byť tabule vo všetkých častiach obce, ale zatiaľ nie sú. Rozhlas máme, ale je zastaralý, nie sú všetky miestne časti pokryté, ale tiež už aj na toto máme projekt na zlepšenie situácie. (...) Používame tú takú formu, že keď potrebujem ľuďom oznámiť niečo dôležité, tak cez malé lističky je podaná informácia cez poštu priamo ľuďom do schránky. To sa mi celkom osvedčilo, že potom naozaj každý tú ktorú informáciu dostane. (...) Čo chcem, tak je poriadna informovanosť. Dotiahla som internet, chcem zriadiť informačnú miestnosť, ktorá by fungovala 24 hodín denne a kde by si každý mohol zistiť všetky potrebné informácie. Tiež to prepojiť s knižnicou, aby to mohli využívať dečka, mohli si tam robiť úlohy a nemuseli mať kvôli tomu internet doma.*

Dušan Bako – starosta obce Melek (Interview 17.1.2009)

Aké sú v obci informačné toky obec – občan?

- *Máme miestny rozhlas, informačnú tabuľu veľkú, po čakárňach ponalepované plagáty. Webovú stránku nemáme, všetci nás otravujú, aby sme spravili. Rôzne na internete sú informácie o obci, ale dostaneme sa k tomu. (...) Dediny ešte nedosiahli štandard obecnej vybavenosti a pokiaľ tento nebude...*

Čo presne myslíte tou vybavenosťou?

- *Infraštruktúra, komunikácie, siete, kultúrne strediská, kanalizácia ...*

Komunikáciu s občanmi považujú teda za dôležitú všetci. Zhoda panuje v tom, že keď sa podarí zlepšiť práve túto informovanosť a komunikáciu na osi občan – miestna autorita, tak potom sa môžu začať rozvíjať aj samotné širšie diskusie na najrôznejšie spoločenské témy. Diskusie a debaty, ktoré sú tak kľúčové pre demokraciu ako takú. Fakt, že komunikačné toky zatiaľ v drvivej väčšine prebiehajú skôr jednosmerne – smerom k občanovi – je pochopiteľné, je to akýsi „demokratický začiatok“. Na otázku či sú nejaké spätné odozvy zo strany občanov na ponúkané informácie mi napríklad Z. Jurčová odpovedala: „spätná väzba od ľudí je asi taká, že nadávajú.“⁹⁴ Nie je samozrejme možné túto odpoveď paušalizovať, záleží vždy prípad od prípadu. Každá obec je vo svojich problémoch špecifická a samozrejme aj samotné reakcie jednotlivých ľudí sú každý prípad od prípadu iný.

3.7. Rodina a výchova

So vzdelaním, inteligenciou, uvedomelosťou a informovanosťou ide ruka v ruku ďalší dôležitý bod, bez ktorého sa priaznivý vývoj občianskej spoločnosti a demokracie vôbec nezaobíde. Je to demokratickému spôsobu myslenia naklonené rodinné prostredie a spôsob výchovy už od ranného detstva, ktoré privádza na svet potenciálne uvedomelých občanov.

⁹⁴ Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

Zanedbanie rodinnej výchovy (ideálne v duchu občianskej uvedomelosti) spôsobuje u občanov problémy, ktoré majú pre spoločnosť negatívne dôsledky ešte niekoľko nasledovných generácií.

Aký vzťah k demokracii a občianstvu sa podarí rodičom a rodinným príslušníkom vstúpiť svojim deťom, tak sa bude občianska spoločnosť a demokracia rozvíjať, stagnovať, alebo upadať. Rodinu a výchovu mladých občanov spomínajú vo svojich dielach takmer všetci myslitelia občianskej spoločnosti. Jeden príklad za všetky: *pokiaľ sú pomery v rodine demokratické, potom sa aj dieťa bude pri dospievaní celkom prirodzene prikláňať k demokratickému spôsobu organizácie spoločnosti*⁹⁵.

Od spoločenských návykov, akým sa dieťa naučí v rodine, sa odvíjajú a idú ruka v ruke spôsoby správania sa, ktorými sa jednotlivec prejavuje voči svojmu okoliu a voči spoločnosti vôbec. Od spôsoby výchovy sa odvíjajú aj morálne a hodnotové postoje občanov, ich vzťah k ostatným spoluobčanom, tzv. „faith in people“ (viera v ľudí), medziľudské vzťahy, willingness or ability (vôľa alebo schopnosť) spolupracovať so spoluobčanmi, „social trust“ (viera v spoločnosť) a podobné morálne postoje, ktoré sú pre zdravie občianskej spoločnosti a pre jej správne fungovanie v demokratickom režime mimoriadne dôležité⁹⁶.

O vplyve rodiny, rodinného prostredia na občiansku spoločnosť sa rozhovoril starosta obce Čifáre, Mgr. Július Czapala, keď tvrdil, že jedno z negatív demokracie vidí v tom, že nie je čas na deti. Vyššie uvedený citát je veľmi výstižný a postihuje základný problém vplyvu rodinnej výchovy detí na občiansku spoločnosť a jej ambície. Vo výchove, práce s rodinami, práce s rodičmi sú veľké medzery a je úlohou špecializovaných sociológov, aby v záujme nás všetkých hľadali príčiny týchto medzier a hľadali recepty na ich liečenie.

Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

Je problém (pri výchove detí) v tom, že všetci veľa pracujú a menej spoločensky žijú?

- *Áno. Najdôležitejšie sú prvé 3 roky, aby niekto bol s dieťaťom doma a nemyslím babku, ale mamu, otca. Dnes každý len rýchlo do práce, dôležitá je kariéra. A potom tá starostlivosť aj ďalej. Veď tu, keď nastúpi dieťa do školy prvého ročníka, ktoré nebolo v materskej škôlke, tak ono vám poriadne nerozozná farby, nevie chytiť ceruzku do ruky, nevie nič. Povedia, sme v demokracii, nemôžeme nútiť dávať dieťa do škôlky – ale to je jedno veľké mínus. A ďalej, keď dieťa príde zo školy domov, v momente je na počítači. Ako chceme ľudí naučiť aby chodili medzi ľuďmi, aby žili spoločensky, aby sa zaujímali o to čo sa deje okolo nich, aby si vytvárali*

⁹⁵ ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, First Sage Printing 1989, s. 266 – 283

⁹⁶ Je zaujímavé sledovať v rôznych spoločnostiach napríklad taký spoločenský jav ako je podávanie rúk po skončení politickej súťaže medzi politickými rivalmi – čo svedčí o istej politickej a spoločenskej kultúre. Kým napríklad v GB a USA je podávanie rúk a zasielanie gratulačných listov medzi víťazmi a porazenými bežnou vecou, takéto gestá férovosti a korektnosti sú na európskom kontinente skôr výnimkou.

medzi sebou nejaký program a rozmýšľali nad niečím spoločenským, keď naše deti sú neustále len pri počítači? A my od nich chceme, aby tvorili kultúru. Ako ju majú tvoriť? Moje deti raz doniesli horšie známky zo školy. Dal som im zákaz 10 dní zapnúť počítač. Najprv veľký plač. Plakali ako keby som im bol odsekol ruku. Prvý deň ešte boli nafučaní. Ďalšie dva – tri dni sa začali spolu hrať. To si zoberte, veď oni sa medzi sebou nehrávali! Začali medzi sebou normálne komunikovať. Pred tým to bolo len samé „somár“ a „idiot“. A o štyri dni pozerám, preboha, veď oni sa normálne hrajú šachy, človeče... Tak som im ten trest predĺžil. Naštvali sa síce trošku, ale to trvalo 5 minút a ja som bol rád, že sa normálne hrajú medzi sebou. My chceme, aby sa tvorila kultúra. Chceme, aby mladí ľudia rozumeli ľuďom starším, ľuďom stredného veku, ale ako to chceme dosiahnuť? Veď oni nekomunikujú! Keď tak komunikujú formou „chatov“, „esemesiek“, veď oni sa normálne nerozprávajú. Takže kto má tvoriť ten sociálny život v obci, keď ľudia strácajú základný spoločenský predpoklad – komunikáciu. Sú ľudia, ktorí sú poslancami, sú v komisiách a oni majú o niečom rozhodovať. Rozhodovať o niečom, čo im je také cudzie, čomu nerozumejú. Takže, nech sa k veciam vyjadrujú odborníci a parlament nech dá na vyjadrenia odborníkov. Chceme mať vzdelané deti, ale ako, keď deti musia ísť do nultého ročníka aby sa naučili úplné základy? To je zle, to je hneď zlý začiatok demokracie. To je ako keby ste chceli hrať futbal, vybehnete na trávnik a nemáte kopačky.

3.8. Participácia

O začleňovaní občanov do procesov tvorby politik a o problémoch, ktoré sú so začleňovaním spojené, som už písal vyššie. Potreba aktívnej účasti občanov – participácie – vychádza z toho, že občania dokážu aktívne a originálne prispievať k tvorbe politik. Vyššia participácia a angažovanosť zo strany občanov prináša vyššiu legitimitu politickému systému a tým aj jeho väčšiu stabilitu. Politicky kompetentní a aktívni občania sa stávajú sebavedomejšími a spokojnejšími. Kým občania majú podľa niektorých autorov povinnosť zaujímať sa a zapájať sa, authority majú povinnosť vytvárať občanom podmienky pre toto zapájanie sa. *Základná úloha občanov spočíva v podieľaní sa na behu ich života a manažovaní komunity v ktorých žijú*⁹⁷.

Prvé kritérium demokratického procesu je teda účinná participácia – angažovanosť, účasť. Participácia je žiaduca na všetkých stupňoch a úrovniach rozhodovania: od štátu, ku krajom, obciam, až k jednotlivým občianskym združeniam, ktoré občiansku spoločnosť tvoria. Čím je táto spoločenská jednotka menšia, čím menší počet občanov zahŕňa, tým je väčší dôvod k participácii a zároveň sú vyššie aj samotné participačné možnosti. V každom demokratickom občianskom združení by malo platiť, že *skôr ako združenie prijme plán*

⁹⁷ VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation of public administration, pp. 527-540. In: Public Administration Review, vol. 62, 2002, N. 5, s. 536

*d'alšieho postupu, musia všetci členovia dostať rovnakú príležitosť ponúknuť ostatným svoje stanoviská k tejto problematike*⁹⁸.

Výzva pre lokálne authority, teda pre predstaviteľov najmenších štátnych organizačných jednotiek s najvyšším stupňom možnosti participačných aktivít, je *nie len rozvíjať možnosti pre participáciu, ale taktiež stimulovať dopyt po participácii medzi ľuďmi*⁹⁹. Na lokálnej úrovni, vzhľadom k širokým možnostiam priameho zapájania sa, je akt hlasovania považovaný za relatívne pasívnu formu participácie.

Výskum participácie na Slovensku je zhrnutý v nasledovnej tabuľke.

Tab. 5 Zapájanie sa občanov do politického a občianskeho života¹⁰⁰

Spôsob zapojenia sa	Odpoveď		
	áno, už som sa zapojil	nie, no dokážem si to predstaviť	nie a nikdy by som to neurobil
podpísanie petície	56%	20%	21,3%
bojkotovanie alebo zámerná kúpa určitých výrobkov	12,8%	28,6%	50,2%
účasť na demonštrácii	21,7%	27%	47,6%
účasť na politickej schôdzi či zhromaždení	37%	21,7%	38,5%
oslovenie alebo pokus osloviť politika či štátneho úradníka	16,1%	37%	43,5%
poskytnutie finančného daru alebo získavanie prostriedkov na občianske či politické aktivity	27,8%	23,3%	45,5%
oslovenie médií, príp. vystúpenie v médiách s cieľom prejsť vlastný názor	9,4%	31,3%	55,6%
účasť na internetovom politickom fóre alebo v internetovej diskusnej skupine	3,9%	20,4%	71,4%

Z tabuľky 5 je vidieť pomerne veľkú nechuť občanov zapájania sa do politického či občianskeho života. Okrem petičnej činnosti je u všetkých spôsobov zapájania sa najvyššie percento u možnosti „nie a nikdy by som to neurobil“. Tieto údaje vypovedajú o pomerne vysokej pasivite spoločnosti a jej nezáujme o veci verejné. Na druhej strane, vo všetkých spôsoboch zapojenia figuruje významne vysoké percento u možnosti „nie, no dokážem si to predstaviť“. Tento údaj ukazuje, že v spoločnosti existuje pomerne veľký občiansky

⁹⁸ DAHL, R. (2001): O demokracii – Průvodce pro občany, Portál, Praha 2001, s. 39

⁹⁹ LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 1 – Local government perspectives, pp. 205-222. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 1, s. 212

¹⁰⁰ Podľa ISSP Občianstvo 2004

potenciál. Je škoda, že nie je možné porovnať tieto údaje s údajmi z iných rokov. Možnosť porovnania rôznych období posledných 20 rokov by odhalila, nakoľko je tento občiansky potenciál reálny.

Podľa niektorých teoretikov participačných trendov v rámci rozvoja občianskych spoločností existuje 5 metód ako, ako je možné participáciu aplikovať: 1) konzumeristická metóda, 2) tradičné metódy, 3) prostredníctvom participačných fór, 4) prostredníctvom konzultatívnych inovácií a 5) vďaka deliberatívnym inováciám¹⁰¹. Podľa Lowndesa a jeho spolupracovníkov je suverénne najčastejší konzumeristický typ participácie, aj keď väčšina autorít používa a kombinuje viac typov participačných metód. Všetky participačné modely sú ale podľa Lowndesa na vzostupe a najčastejšie odpovede na dôvody neparticipácie boli: nedostatok času a nedostatok zdrojov.

Niektoré ďalšie problémy, ktoré participačné procesy môžu sprevádzať¹⁰²:

1. Občania začínajú participáciu často s tým, že si predstavujú nerealistické ciele
2. Participačné aktivity zo strany občanov často spomaľujú rozhodovacie procesy
3. Väčšie zapojenie občanov vyžaduje vyššie doplnkové výdaje
4. Skupiny, ktoré participujú, väčšinou nepredstavujú reprezentatívnu zložku komunity, sledujú skôr svoje subjektívne ciele, nie celospoločenské
5. Participačné iniciatívy môžu viesť k nárastu konfliktov medzi občanmi komunity
6. Občianske iniciatívy podkopávajú autoritu a legitimitu zvolených zastupiteľov
7. Zodpovedné správanie sa voči aktívnym občanom odvádza pozornosť autorít od riešenia skutočne vážnych problémov, ktoré je treba riešiť
8. Participácia často vedie k „prekonzultácii“ (overload consultation)

3.9. Nezáujem a pasivita

Problémom na Slovensku (zvlášť na lokálnej úrovni) zatiaľ zostáva všeobecná veľká pasivita a nezáujem občanov o veci verejné. S týmto problémom bojujú v podstate všetky obce a mestá, no musím zároveň konštatovať, že s ním nebojujú bezhlavo a násilnícky – čo je určite ku prospechu vecí. Z rozhovorov vyplýva, že občianska pasivita je pre miestne authority

¹⁰¹ LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 1 – Local government perspectives, pp. 205-222. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 1, s. 207 – 208

¹⁰² Tamtiež, s. 212 – 213

problémom skôr relatívnym a v časopriestore súčasným. Demokracia je všeobecne vnímaná ako možnosť. Môcť niečo urobiť, pokiaľ chcem a mám chuť. V žiadnom prípade to nie je a priam nesmie byť v rovine „musieť niečo robiť za každú cenu len preto, že máme demokraciu“. Ak niekoho verejné dianie nezaujíma, nikto dotyčného nemôže nútiť, aby ho zaujímalo. Ak sa nemá niekto chuť podieľať, nie je jednoducho možné nútiť ho do aktivít, pretože tieto vynútené aktivity by neboli prirodzené, boli by zdegenerované a tým pádom skôr verejnému záujmu škodiace ako mu prospievajúce. Miera občianskej aktivity a záujmu o veci verejné prichádza akosi prirodzene „s vekom“ občianskej spoločnosti. Je to otázka vyspelosti, otázka zrelosti, otázka uvedomelosti a zodpovednosti. Zrod a vývoj týchto hodnôt sa nedá urýchliť, tak ako sa nedá urýchliť rast dieťaťa. Na druhú stranu ale by sa nemal ani zanedbávať a ponechávať vlastnému osudu – aby z neho nevyrástol „samorast“. Naopak, mal by sa podchytiť hneď od začiatku a vytvárať podmienky tak, aby jeho rast bol zdravý a plnohodnotný.

Niektoré dôvody občianskej pasivity už vyplynuli z predchádzajúcej analýzy rozhovorov. Podľa S. Chovanca k nim patrí napríklad znechutenie ľudí z politiky ako takej, pričom toto znechutenie ďalej forsírujú médiá, ktoré sa stávajú poslom zlých, negatívnych správ a to má vplyv aj na mladú slovenskú občiansku spoločnosť. Ako však ďalej primátor mesta Skalica trefne hovorí, občan tu nie je od toho, aby riešil verejné problémy. Na to máme zastupiteľskú demokraciu, na to si volí svojho primátora a svoje zastupiteľstvo a túto prácu teda prenecháva im. Toto vo voľbách zvolené vedenie mesta je tu práve na to, aby vytváralo ľuďom tie správne podmienky pre život. Občania si ich volia a oni za nich riešia mestské problémy. Pokiaľ občania mesta nebudú s ich prácou spokojní, môžu si zvoliť niekoho iného – a tu nastupuje opäť tá jedinečná demokratická možnosť. Jeho slová znejú takto: *„pred 6 rokmi sa občania rozhodli, že dajú mne dôveru. Lebo ten občan tu nie je na to aby zaspával a vstával s problémami mesta. On je tu na to, aby zaspával a vstával so svojimi problémami a aby uživil svoju rodinu. Keď nám bude fungovať každá rodina, tak by nám logicky mala fungovať aj celá spoločnosť. Ja som sa staral vždy o svoju rodinu. S mojím zvolením za primátora mesta sa mojou rodinou stala celá Skalica. Čiže ja musím zaspávať a vstávať s týmito problémami“*¹⁰³

Výstižne tento problém popisuje tiež J. Czapala, ktorý o demokracii ako o možnosti participovať hovorí veľmi otvorene: *„vy keď chcete niečo robiť, tak k tomu musíte mať vzťah, musíte sa o to zaujímať. Lebo keď vy nemáte hudobný talent a príde niekto a strčí vám trubku*

¹⁰³ Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

do ruky a povie že od teraz budete hrať na trubke – dá sa to? A tak isto je to aj tu. Nemôžte človeka, aj čo sa týka participácie a vývoji života obce, prinútiť, keď ho to nezaujíma a niekto mu chce hovoriť že „ty sa musíš zaujímať o toto a o toto“. Môže to byť? No nemôže.“¹⁰⁴

K tejto myšlienke sa pripája aj primátor mesta Nová Dubnica J. Šušaník slovami: *„v demokracii je ťažko niekoho do niečoho nútiť. Lebo keď človeka do niečoho nútite a tlačíte, ten človek, pokiaľ to nechce a nemá ambíciu, tak sa vám to zloží. Ten človek pri prvých problémoch odíde, pretože mu chýba ten vzťah k tomu, entuziazmus, zápal“¹⁰⁵.*

Ďalšia rovina tohto problému sa ale vracia na začiatok – k predsa len prílišnej pasivite ľudí vo vzťahu k veciam verejným. Napriek nemožnosti kohokoľvek do čohokoľvek nútiť je stav pasivity a nezaujmu príliš veľký, príliš do očí bijúci. Navyše, spoločnosť už dnes generuje veľkú časť ľudí, ktorá by sa aj zapojila, ktorá chápe ponúkané možnosti a rada by sa ich chopila, no chýba jej dostatočná motivácia, podnet, vyburcovanie, prebudenie. V ľuďoch tá prirodzená spoločenskosť akosi drieme a z výpovedí niektorých miestnych autorít tento „občiansky spiaci potenciál“ proste cítiť. M. Turanský napríklad hovorí: *„viete čo, ja by som si vedel s určitými ľuďmi tú spoluprácu predstaviť, aj určitý potenciál v tých ľuďoch je. Len som ešte nedokázal napísať ten vzorec, že ako to z nich dostať. Tá pasivita a konzumnosť je jednoducho tak silná, že sa to jednoducho nedá. A nie len že v tejto obci, ale sa s tým stretávam aj na iných obciach alebo regiónoch.“¹⁰⁶* Z. Jurčová mu dáva za pravdu, keď hovorí: *„no to je to, nad čím stále rozmýšľam, že ako to urobiť, aby sa tí ľudia naštartovali, aby im na tom záležalo... ja si myslím, že to príde“¹⁰⁷.*

Často by starostovia uvítali väčšiu angažovanosť zo strany občanov napríklad pri organizácii kultúrneho života obce. Nikto od nich nechce, aby sa zapájali do komplikovaných rozhodovaní ohľadne rozvojových projektov obce, komplikovanom organizovaní týchto vecí, administratíve, atď. Na začiatok by úplne stačilo aby si ľudia začali sami organizovať kultúrne podujatia, akcie, výlety, stretnutia, atd. a všetci politici potvrdzujú, že na tieto aktivity by peniaze veľmi radi dali, aj ich podporili, aj vyšli občanom v ústrety, no zatiaľ sa ani táto „kultúrna angažovanosť“ na mnohých miestach nedeje. Je dôležité doplniť, že v tomto bode sa ukazuje veľký rozdiel medzi obcami a mestami. Kultúrna angažovanosť občanov v mestách do najrôznejších záujmových spolkov je ďaleko vyššia ako je tomu na malých obciach. Vyberám pár úryvkov:

¹⁰⁴ Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

¹⁰⁵ Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

¹⁰⁶ JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

¹⁰⁷ Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

Dušan Bako – starosta obce Melek (Interview 17.1.2009)

- *Čo sa týka spoločenského života, to v skutočnosti záleží od všetkých možných aktivít a iniciatív. Je to tak, že nemôže robiť úrad a úradníci túto „demokratiokultúru“ a spoločenský život v tejto dedine. To sa musia ľudia zapojiť.*

A zapájajú sa?

- *Je to problematické. Záleží to tiež od mentality tej ktorej obce. Tuná ten spoločenský život nie je celkom zdravý. Treba ľudí lanáriť. (...) Na dedine, ako sa hovorí, by mali farár a ešte aj krčmár určovať trochu smer a keď toto tu nie je ... nie je tu škola, od prvého ročníka všetky deti dochádzajú do Vrábel, nie je tu osobnosť, autorita, ktorá by riadila najmä mládež. My, obec, tu organizujeme dôchodcom zájazdy, vianočné posedenia, atď., lebo klub dôchodcov, tam to nemá kto organizovať. Ako náhle založíte organizáciu, tá spadá do nejakého režimu. Musí mať stanovy, zápisnicu, účtovníctvo... a na toto sa ľudia nehrnú. Napríklad u nás bola telovýchovná jednota, aj tá na tom krachla, že nemala na poriadku peniaze, keď dostali dotáciu z obce, ani tú nevedeli zúčtovať. Ešte tu máme spolok vinohradnícky, ktorý vôbec nie je registrovaný a otvorene si jeho členovia povedia, že oni žiadne kontroly nad sebou nepotrebujú. Takže funguje to takto, ale všetko sa to točí okolo úradu. Na dedinách je to tak a väčšinou je to tak.*

Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

- *Chceli sme pred 2 – 3 rokmi spraviť v obci súťaž, kultúrny program „Kto čo vie“. Dali sme plagáty, pozvánky, informovali sme mesiac dopredu a potom už dobre že nie nasilu sme na ľudí netlačili... a prihlásili sa dvaja ľudia. Takže nebolo z toho nič. ... Nejaký kultúrny život v dedine samozrejme máme, ale musíme to všetko organizovať my, obec.*

A oni neprídu, že by si chceli niečo zorganizovať?

- *Nie*

Prečo to tak je?

- *Neviem. Možno, každá obec je svojim spôsobom svojská. Je tam určitá mentalita ľudí.*

Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

- *Z Piešťan prišla ponuka založiť tuná na Prašniku občianske združenie Zväz záhradkárov. Pomocou lístočkov som informovala celú obec, veď všetci tu majú nejaké záhradky, že by to mohlo byť fajn... a tuším dvaja ľudia sa ozvali – čo samozrejme nestačí na založenie tejto miestnej organizácie. Bola tu tiež snaha zvonku založiť pobočku Matice slovenskej u nás. Znova, nie je záujem. A je to obrovská škoda. Lebo sú aj fondy, z ktorých peniaze pre obec idú cez tieto občianske združenia... ale umelo sa to vytvoriť nedá, ľudia musia chcieť.*

JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

...a čo myslíte, prečo to tak je? Majú nedostatok informácií, nezáujem, alebo jednoducho ľudia sa ešte nenaučili niečo pozitívne pre verejný život robiť, alebo v tom hrá úlohu odkaz komunistickej minulosti, kedy ľudia boli tak strašne dlho zvyknutí na to, že niekto iný za nich rozhoduje...? Čo myslíte?

- *Na toto je ťažko odpovedať, bral by som to fakt individuálne – od človeka k človeku, lebo určite aj všetky tie veci, ktoré ste vymenovali, majú na to vplyv, ale už je to tu viacgeneračné vždy samozrejme. Možno tí najstarší sú naozaj poznačení minulosťou, kedy bol problém vysloviť vlastný názor. Tá nasledujúca generácia, tá sa to od nich nemohla naučiť a sami k tomu priestor nemali. Tá najmladšia generácia zas už bola naučená, že ku všetkému dôjde ľahko. Neboli nútení vysloviť vlastný názor, alebo zabojskovať o niečo, čiže tých príčin je veľa. Je to ináč celospoločenský, celosvetový problém, ale riešenie zas len na jednotlivcoch bude spočívať, tak ako aj všetky dejiny, tak vždy všetko hýbali a robili jednotlivci. Len ten pomer tých jednotlivcov, ich počet je podľa mňa alarmujúci. Tých čo niečo chcú, tých je málo. Aj tí čo sú, keď sú, tak orientujú ten svoj výkon do súkromnej sféry, pre osobný prospech. Pre verejný... no, česť výnimkám.*

Tieto konkrétne popisované dôkazy nezájmu a pasivity slovenských občanov na lokálnej úrovni sa dajú vypozerovať aj na celonárodnej úrovni. Z výskumu ISSP Občianstvo 2004 vyplýva, že na Slovensku existuje skutočne veľmi malá viera v to, že by „obyčajní ľudia“ mohli niečo zmeniť, že by mohli mať nejaký vplyv, že by niečo mohli dosiahnuť. Keď sa autori výskumu ľudí pýtali, nakoľko súhlasia s tvrdením, že „hlas ľudí ako som ja nemá žiadny vplyv na konanie vlády“, jednoznačne súhlasilo 37%, súhlasilo 34,5%, nesúhlasilo 7,8% a jednoznačne nesúhlasilo dokonca len 2,2% respondentov. Na podobnú otázku, ktorá sa pýtala na mieru súhlasu s výrokom „nemyslím si, že vládu veľmi zaujíma, čo si myslia ľudia ako som ja“, bol výsledný pomer percent veľmi podobný. S výrokom jednoznačne súhlasilo 37%, súhlasilo 35,7%, nesúhlasilo 6,9% a jednoznačne nesúhlasilo len 1,6% (17 z 1072 respondentov)! Pri voľnej interpretácii analyzovaných dát je možné predpokladať, že táto malá viera jednotlivca v to, že on ako občan môže mať nejaký vplyv a dosah na to, čo sa deje „hore“, stojí práve za všeobecnou pasivitou spoločnosti v ochote zapájať sa do verejného diania a organizovať sa v občianskych združeniach. Väčšinou platí, že kde nie je viera v zmenu, nie je ani dôvod sa o tú zmenu pokúšať.

Ani ďalšie časti výskumu nevybočujú a potvrdzujú vyššie uvádzané poznatky. Na otázku „aká je pravdepodobnosť, že by ste sa vy sami alebo spolu s inými ľuďmi pokúsili niečo urobiť, ak by NR SR rokovala o prijatí zákona, ktorý by ste považovali za nespravodlivý alebo škodlivý“, väčšina respondentov (68,6%) uviedla, že to považuje za nepravdepodobné. Oproti tomu len 27,5% uviedla ako pravdepodobné, že by sa v danom prípade niečo urobiť pokúsila. Výskum sa už ďalej nezaobrá možnosťami čo konkrétne by občan urobiť mohol, resp. či by niečo skutočne urobil. Táto otázka zostáva otvorená.

Väčšina ľudí sa vo všeobecnosti o politiku príliš nezaujíma. Takto odpovedalo okolo 50,5% respondentov zatiaľ čo tých, ktorí sa o politiku zaujímajú bolo okolo 47,9% respondentov¹⁰⁸.

Tieto výskumy a špecifiká slovenskej spoločnosti zapadajú do širšieho rámca pasivity občanov, ktoré sú problémom (aj keď možno nie až v takej miere) aj inde v demokratickom svete. Občania sa vždy radi zapoja do konzultácii o „issues that mattered“ – „o veciach na ktorých záleží“ (životné prostredie, verejné plochy, detské ihriská, kriminalita, vlastníctvo, nehnuteľnosti, zdravie...), ale inak sú ľudia apatickí. *Z apatie sa dostanú len keď ide o ich*

¹⁰⁸ Podľa ISSP Občianstvo 2004

*vlastný záujem, občania väčšinou sledujú self-interest*¹⁰⁹. Tu je niekoľko ďalších dôvodov občianskej pasivity¹¹⁰:

- Negatívny pohľad na miestne authority (politici hovoria pekné veci pred voľbami, ale potom ich neplnia; politici sú vo verejnej službe len kvôli peniazom, atď.)
- Ľudia si nie sú vedomí participačných možností (ľudia nevedia, že sa môžu zúčastňovať na zasadnutiach zastupiteľstva, atď.; kým je človek v práci, nemôže ísť na úrad – chyba úradných hodín, nedostatok času...)
- Authority nereagujú, neodpovedajú na otázky a dotazy občanov (authority často aj počúvajú občanov, ale napokon veci aj tak nezohľadňujú a urobia si po svojom ; len 1/3 lokálnych autorít má pocit, že verejná participácia mala vplyv na konečné rozhodnutie autorít.
- Ľudia majú pocit, že tieto veci „nie sú pre ľudí ako som ja“ – pocit sociálneho vylúčenia (aj tak je pár ľudí, ktorí majú celú verejnú správu a rozhodovanie pod palcom)
- Väčšina ľudí si myslí, že „viac participácie“ neznamená automaticky „viac demokracie“

Na záver tejto časti by som už len rád uviedol citát Ľubomíra Liptáka: „*ľudia nežijú, aby politizovali, ale bohužiaľ musia občas politizovať, aby mohli žiť*“¹¹¹.

3.10. Práva a povinnosti

Analýzami problémov a špecifik občianskej spoločnosti na Slovensku na lokálnej úrovni sa dostávam k bodu, ktorý je spoločnosťou, bohužiaľ, len málo diskutovaný. Tým bodom je rovnaká dôležitosť občianskych práv a povinností. Pre demokratický režim už klasickú vetu o tom, že „každý občan má svoje práva a povinnosti“, dnes pozná úplne každý.

¹⁰⁹ LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 2 – Citizens' perspectives, pp. 445-455. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 2, s. 446 – 447

¹¹⁰ Podľa LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 2 – Citizens' perspectives, pp. 445-455. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 2

¹¹¹ Lipták, Ľ (1997): Aké dejiny potrebujeme?, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 16

Problém však je, že každý z nej chápe len prvú časť (práva) a na časť druhú (povinnosti) ako keby už nezostávalo miesto ani chuť – druhá časť „vyletela komínom“. Keď ale skúsím túto vetu otočiť: „každý občan má svoje povinnosti a práva“, dostaví sa zvláštny psychologický efekt: každý zostane zarazený, niečo mu na tom nesedí, neznie, ako keby mu v tom výroku niečo vadilo, niečo nebolo v poriadku. Ja sa ale pýtam „prečo?“ Ved’ po obsahovej stránke sa nezmenilo absolútne nič a gramaticky je tá veta tiež správne napísaná. Je to ako keby sa niekto pokúšal narúšať a kaziť našu „demokratickú pohodu“, kedy všetko môžeme, ale ak nechceme, tak nič nemusíme¹¹².

Demokracia na Slovensku je veľmi mladá a doposiaľ slúžila ľuďom skôr na to, aby si takpovediac zvykali na slobodu. Aby spoznávali svoje práva, ktoré im slobodný režim prináša a aby si svoje práva aj plnými hrstami užívali. Vznikli mnohé občianske organizácie, ktoré občianske práva propagujú, od autorít vyžadujú ich dodržiavanie a neobmedzovanie, robia medzi ľuďmi osvetu a vzdelávajú spoločnosť pod heslom „spoznaj svoje práva“, či „aj ty máš svoje práva“. Všetky tieto iniciatívy sú samozrejme v poriadku a je veľmi dôležité, aby oblasť práv bola medzi ľuďmi správne implementovaná a dodržiavaná. Mať práva je však len jedna strana demokratickej mince. Druhou stranou, na ktorú sa málokto rád pozerá, sú demokratické povinnosti – občianske povinnosti. Byť slobodným občanom v demokratickom režime neznamená, že si každý môže robiť čo chce, pretože „*aj demokracia má svoje pravidlá a hranice*“¹¹³. Navyše, dodržiavanie pravidiel hry – dodržiavanie zákonov – nevyčerpáva „ducha“ občianskej spoločnosti. Občianskosť má vyššiu hodnotu a to nie len normatívnu, ale aj reálnu. Pretože demokracia, zvlášť na lokálnej úrovni, je o reálnej možnosti (o tej možnosti, o ktorej som písal vyššie) zapojiť sa, realizovať sa, spolupracovať, podieľať sa na tvorení pravidiel hry, na vytváraní podmienok pre život, na spríjemňovaní každodenného života podľa vlastných predstáv občanov a na celkovom zvyšovaní kvality života pre ľudí. Tieto hodnoty a príležitosti neponúka ľuďom žiadny iný režim. Keď sa však rozprávam so starostami a primátormi o lokálnej realite občianskej spoločnosti, je evidentné, že ľudia si nie sú týchto hodnôt vedomí. Demokratické povinnosti, aj keď len minimálne, sú pre drvivú väčšinu slovenskej populácie stále tabu.

¹¹² Zoberme si napríklad Ústavu SR. Je v nej len jedno jediné miesto (Hlava druhá, čl. 13), kde sa spomínajú občianske povinnosti. Z 54 článkov Hlavy druhej sa len jeden zmiňuje o povinnostiach. Všetky ostatné články pojednávajú o ľudských právach. (výnimku tvorí ešte čl. 25, ktorý ukladá občanom povinnosť brániť Slovenskú republiku v časoch vojny)

¹¹³ Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

- „Každý chápe len to, že toto sú jeho práva. Ale nechápe tie povinnosti.“ **(Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica, Interview 13.2.2009)**
- Čo sa týka práv, tak dnes už právne povedomie každého veľmi vysoko stúpa. Dneska je už každý právnik, ústavný najlepšie. Odborníci na ústavu – to sú všetci (...) ale že každé právo je ohraničené takým istým právom niekoho iného a v náväznosti na to vyplývajú aj nejaké povinnosti, tak to je postrádaná zložka celej reality (...) neviem, či oni (občania – pozn. autora) si vôbec uvedomujú, že sa to celé neskladá len z práv ale aj povinností. To je ten kľúčový problém **(JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)**
- Každý dnes vidí len to, že má veľa práv ale nevidí, že má aj nejaké povinnosti (...) mnohí ľudia žijú stále v minulosti. Mám pocit, že niektorí ani nezaregistrovali, že nastala nejaká zmena režimu. **(Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)**
- Áno, privítal by som to hlavne v tom smere ako ste aj vy povedali, že nie len práva ale aj povinnosti. Pretože tak ako sú dané práva, tak sú dané aj povinnosti a jedny sa odvíjajú od druhého. A množstvo ľudí nepozná ani práva ani povinnosti, pričom tých práv sa chce domáhať vždy viac krát ako tých povinností **(Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)**

3.11. Občianske združenia

V posledných rokoch je možné v spoločnosti badať zmeny v štruktúre organizácií slúžiacich k sprostredkovaniu záujmov občanov. *Ak to v minulosti boli predovšetkým politické strany alebo občianske hnutia, dnes túto úlohu preberajú predovšetkým organizácie občianskej spoločnosti*¹¹⁴. Najčastejšou právnou formou týchto nových občianskych organizácií je forma občianskych združení, nadácií, neinvestičných fondov a neziskových organizácií. Tieto organizácie ale nevyčerpávajú celú paletu občianskej spoločnosti, jej záber je oveľa širší. Súčasťou občianskej spoločnosti je aj veľká skupina organizácií, ktoré samy seba nevnímajú ako súčasť tretieho sektora (napríklad mnohé športové kluby, záujmové spolky, voľnočasové združenia). Patria sem aj občianske iniciatívy, kluby a aktivity, ktoré nemajú inštitucionalizovanú a formalizovanú podobu a nedisponujú vlastnou právnou subjektivitou a patria sem aj odborové a zamestnávateľské zväzy, stavovské združenia, profesijné komory a ďalšie inštitúcie organizovaných záujmov. Špecifickú a autonómnu súčasť občianskej spoločnosti predstavujú cirkvi a náboženské spoločnosti.

Neziskové organizácie hrajú v moderných demokraciách nezastupiteľnú rolu. *Občania sa prostredníctvom združovania v neziskových organizáciách snažia vyjadrovať svoje spoločné záujmy a požiadavky. Združujú sa s cieľom riešiť svoje spoločné problémy. Týmto spôsobom sa občania aktívne podieľajú na spolurozhodovaní napríklad obce, kraja, alebo*

¹¹⁴ LINEK, L. – TRNKA, D. (2005): Nové spôsoby vládnutí a proměna vztahu veřejné správy a občanů, In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005, s. 42

štátu a zároveň tak preberajú istý diel zodpovednosti za rozhodnutia, ktoré orgány verejnej moci prijímajú. Táto spolupráca (...) je prospešná pre obe strany. (...) Aktivita občanov v neziskových organizáciách tiež prispieva k zdokonaľovaniu občanov v úlohe „homo politicus“. Občania sa učia formulovať svoje názory, učia sa diskutovať a vystupovať na verejnosti a zvyšujú sa ich organizačné schopnosti. Utvára a formuje sa sociálny a kultúrny kapitál¹¹⁵.

Už niekoľko krát spomínaní a analyzovaní autori Almond a Verba tiež vyzdvihujú úlohu občianskych združení pre demokraciu. Autori tvrdia, že sklon k utváraniu politických skupín je jedným z najdôležitejších aspektov občianskej kultúry¹¹⁶. Dôležitý vplyv na politické postoje má angažovanosť, previazanosť a hlavne prístup k dobrovoľným organizáciám. Medzi dobrovoľnými organizáciami treba samozrejme rozlišovať. Kým niektoré sú hlboko spolitizované, iné sú zas absolútne nepolitické. V každom prípade však skúsenosť so spoločenskými interakciami v rámci organizácie, možnosť participácie na rozhodovaní a všeobecné rozširovanie perspektív, ktoré sú výsledkom najrôznejších spoločenských aktivít – to všetko zvyšuje potenciál jednotlivca pre politickú aktivitu a angažovanosť. Členstvo v spoločenských organizáciách má tak vplyv na politické postoje a prístupy jednotlivca k politike, pričom *nezávislé združenia sú tiež zdrojom občianskeho vzdelávania a osvety*¹¹⁷.

Organizácie občianskej spoločnosti sú v istom slova zmysle malé politické systémy – akési „spoločnosti v malom“, pretože medzi členmi týchto organizácií panujú veľmi podobné vzťahy ako vo „veľkej spoločnosti“. Každá takáto organizácia musí mať svoje stanovy – formálne pravidlá, ktorými sa riadi, ale reálne fungovanie každej organizácie je zároveň závislé na celom rade pravidiel mimo stanov – neformálnych pravidiel, nepísaných dohôd medzi členmi. Skúsenosti z angažovaného prístupu v občianskych združeniach a organizáciách či už formálnych alebo neformálnych sú takpovediac na nezaplatenie a dajú sa bohato využiť aj v celospoločenských pomeroch.

Podľa Almonda a Verbu je demokracia závislá na občianskej participácii a je podľa nich jasné, že členstvo v organizáciách takúto participáciu priamo podmieňuje. Členstvo v politicky orientovaných organizáciách vedie k vyššej politickej kompetencii ako členstvo v nepolitických organizáciách. Aktívne členstvo má väčší dopad na politickú kompetentnosť

¹¹⁵ RAKUŠANOVÁ, P. (2005): Třetí sektor a občanská participace v České republice, In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005, s. 83

¹¹⁶ Podľa ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, First Sage Printing 1989, s. 208 – 243

¹¹⁷ DAHL, R. (2001): O demokracii – Průvodce pro občany, Portál, Praha 2001, s. 92

ako členstvo pasívne a zohráva tiež úlohu počet organizácii v ktorých jednotlivec pôsobí alebo sa angažuje. Tieto fakty majú teda priame dopady na politickú kompetentnosť jednotlivca¹¹⁸.

Z vyššie uvedeného je jasné, že občianske združenia majú veľmi dôležitú úlohu, priam výsostné postavenie v rámci občianskej spoločnosti. Poďme sa teraz pozrieť, aké postavenie majú organizácie občianskej spoločnosti na Slovensku, ako sú vnímané občanmi a ako sa v nich občania organizujú. Všeobecný prístup občanov k združeniam odhaľuje nasledovná tabuľka.

Tab. 6 Je podľa vás dôležité aktívne pôsobiť v občianskych či politických združeníach?¹¹⁹

Stupeň	Odpoveď (%)
stupeň 7 (určite áno)	7
stupeň 1 (určite nie)	19,2
skôr áno	20
skôr nie	29

Je vidieť, že na Slovensku je nízke povedomie o úlohe občianskych združení. Ako vyplýva z iných častí diplomovej práce, občianske združenia majú v demokratickom systéme svoju výraznú výchovno-občiansku úlohu. Že je dôležité pôsobiť v združeníach si myslí bohužiaľ len 27% oproti viac ako 48%, ktorí si to nemyslia. Je nádejou pre budúcnosť pomerne vysoká hodnota 21,3% u stupňa 4 (neuvedeného v tabuľke ale obsiahnutého vo výskume), ktorý predstavuje stred medzi dôležitosťou a nedôležitosťou pôsobenia v občianskych združeníach. Dá sa predpokladať, že význam občianskych združení bude časom v spoločnosti narastať.

Tab. 7 Miera začlenenia občanov do skupín a združení¹²⁰

Strana, skupina, združenie	Patrím a aktívne sa zapájam	Patrím no aktívne sa nezapájam	Patril som	Nikdy som nepatril
politická strana	3,4%	3,3%	14,3%	77%
odbory, podnikateľské alebo profesijné združenie	5%	7,8%	40%	45,5%
cirkevná alebo iná náboženská organizácia	10,8%	12,5%	4,6%	71,4%
športové, voľnočasové alebo kultúrne združenie	10,3%	4,9%	27%	58,8%
iné dobrovoľné združenie	8,8%	4,9%	15,6%	66,7%

¹¹⁸ Podľa ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, First Sage Printing 1989, s. 244 – 265

¹¹⁹ Podľa ISSP Občianstvo 2004

¹²⁰ Tamtiež

Ako bolo už vyššie odhalené, existuje na Slovensku pomerne vysoká nechut' občanov zapájať sa do rôznych skupín a združení. Občania takýmto organizáciám neprikladajú žiaden mimoriadny význam. Tabuľka 7 teda predošlé tvrdenia potvrdzuje. Väčšina Slovákov nepatrí a nikdy ani nepatrila do žiadnej občianskej resp. politickej skupiny či združenia. Jediné vyššie percento sa objavuje u možnosti „patril som“ v kolónke odborov, podnikateľských alebo profesijných združení. Dá sa však takmer s určitosťou tvrdiť, že sa v tomto prípade jedná o typ vynúteného členstva za minulého režimu. Dnes už je členstvo v tomto type organizácii, ako je vidno z tabuľky 7, oveľa nižšie.

Ďalšie špecifikum slovenského prostredia je, že existuje veľký rozdiel v organizovaní kultúrneho života na dedinách a v mestách. Kým na dedinách sú kultúrne možnosti po všetkých stránkach obmedzené, mestá ponúkajú možností neporovnateľne viac. Ak hovorím po všetkých stránkach, tak tým myslím vyšší dopyt po kultúre zo strany občanov, väčšiu chuť sa organizovať a zakladať záujmové spolky všetkého druhu. Zo strany mesta sú tu tiež väčšie možnosti ako napríklad priestory, ľudské zdroje a v neposlednom rade samozrejme aj zdroje finančné, bez ktorých sú akékoľvek aktivity nemožné. Starosta obce Melek D. Bako napríklad hovorí: „*je vzácnou dedinou tá, v ktorej fungujú spoločenské organizácie viac ako dve.*“ Keď sa ho opýtam na dôvody, odpoveď znie: „*demokracia je aj o peniazoch. Keď máte peniaze, máte kultúru, máte šport, máte neviem čo všetko*“, pričom nasleduje stručný výklad o naozaj skromnom rozpočte malých obcí. Keďže považujem túto časť diskusie za dôležitú, pýtam sa pána starostu ďalej na občianske združenia a ich spôsob fungovania. Z jeho rozprávania vyberám nasledovné: „*Tuná spoločenský život nie je celkom zdravý. Treba ľudí lanáriť. (...) Na dedine, ako sa hovorí, by mali farár a ešte aj krčmár určovať trošku smer a keď toto tu nie je... nie je tu škola, od prvého ročníka všetky deti dochádzajú do Vrábel', nie je tu osobnosť, autorita, ktorá by riadila najmä mládež. My, obec, tu organizujeme dôchodcom zájazdy, vianočné posedenia, atď., lebo klub dôchodcov, tam to nemá kto organizovať. Ako náhle založíte organizáciu, tá spadá do nejakého režimu. Musí mať stanovy, zápisnicu, účtovníctvo... a na toto sa ľudia nehrnú. Napríklad u nás bola telovýchovná jednota, aj tá na tom krachla, že nemala na poriadku peniaze, keď dostali dotáciu z obce, ani tú nevedeli zúčtovať. Ešte tu máme spolok vinohradnícky, ktorý vôbec nie je registrovaný a otvorene si jeho členovia povedia, že oni žiadne kontroly nad sebou nepotrebujú.*“¹²¹ Starosta obce Čifáre J. Czapala mu dáva za pravdu keď hovorí, že u nich nie je dokonca vôbec žiadne

¹²¹ Dušan Bako – starosta obce Melek (Interview 17.1.2009)

občianske združenie: „u nás ani poľovníci nie sú. Oni založili svoje združenie vo vedľajšej obci a pod to patrí aj telovýchovná jednota“¹²².

Obce so štatútom mesta sú na tom už podstatne lepšie. V 12 tisícovej Novej Dubnici funguje občianskych združení okolo 50 a 15 tisícové mesto Skalica tiež nezaostáva. Obaja primátori sa zhodujú na tom, že základom je podporovať každú rozumnú iniciatívu zo strany obyvateľov, vytvárať čo najpriaznivejšie podmienky pre rozvoj občianskych spolkov a združení. Vyberám dva úryvky:

Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

- *Benefit mesta sa nemeria tým, že strážime „nie, to stojí moc peňazí“, ale že môžeme pomáhať ľuďom. Napríklad šport. Ja hradím všetky náhrady komplet na šport. To znamená, že každé občianske združenie, ktoré vznikne, nemá problém, že by platilo energie alebo čo, má proste pripravené športoviská. Čo musí mesto zaujímať, to je mládež. My keď pomôžeme seniorom, pomôžeme deťom, tak nepriamo pomáhame vlastne strednej vrstve. Dôležité je aby aj sociálne slabé rodiny mohli športovať, lebo tam sú tie talenty. Lebo ten bohatý, to je decko naučené, že všetko má... a to sú všetky dlhodobé procesy, veci do budúcnosti. (...) Napríklad je tu Jednota dôchodcov, kde je organizovaných 800 dôchodcov z 2400, ďalej Klub dôchodcov, Zväz telesne postihnutých... (...) Každá iniciatíva, združenie čo vzniká, tak je postavená na entuziazme jednotlivcov, alebo úzkej skupiny ľudí, ktorí chcú robiť dobrú vec. Logicky, ak mesto nebude týchto ľudí podporovať, ich nadšenie bude neustále vyrchávať. (...) Tým, že my toto podporujeme, tak nám to tu pekne narastá. Napríklad taký Sokol má tu už cez 1000 členov. Chodia, reprezentujú. Ale keď oni potrebujú 200 000,- tak im dám. Ale štát im nedáva... Každé mesto by malo byť spokojné a nadšené z toho, že tu má úzke skupiny ľudí, ktorí sú iniciatívni a sú ochotní obetovať svoj voľný čas a chcú robiť dobrú vec. Takýchto ľudí treba podporiť jednoznačne. Aby nevyvrchávalo nadšenie, aby sa tá komunita rozširovala... V Sokole je dnes už cez 120 detí a tie deti tiež cvičia a keď ja zaplatím nejakým 45-tim deckám výlet do Paríža, tak to je super. 200 detí vystupuje, príde tam 3000 ľudí, decká spravia celovečerný program, prídu sa na nich pozrieť ich rodičia, známi, babičky ... a v tomto to je! (...) Odkedy sme začali tieto podpory dávať, tak nám rastú členské základne vo všetkých združeniach. (...) Napríklad teraz sme dali milión korún na podporu volejbalu. A to preto, že športy ako futbal a hokej sú skôr chlapčenské športy a bol tu teda akýsi dlh voči dievčatám.*

Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

- *Snažím sa podporovať všetky neziskové organizácie, ktoré v meste sú, ak sú teda aspoň trochu zmysluplné. Snažíme sa ich podporovať finančne, dávame im priestor na to, aby sa mali kde schádzať, čiže, ak niekto prejaví iniciatívu, má priestor. Každému prízvukujem, že občianske organizácie sú hlavným pilierom demokracie a že naše mesto a spolupatričnosť k nemu bude základným pilierom toho, ako sa tu budú mať ich deti. Na tomto poli sa predpokladá veľká povinnosť občana. Ja ho nemôžem do ničoho donútiť. Ja keď mu poviem, že tuto má miestnosť, že mu dám 10 000,- na rok, že teda rob niečo, ale viac nemôžem. Tak to dopadlo napríklad aj s turistami. Dal som im peniaze, oni teda spravili jedno posedenie, peniaze prejedli a to bolo všetko. (...) V Novej Dubnici vidím jednoznačný nárast, v niektorých organizáciách je zjavná chuť naštartovať sa ďalej a pokračovať. (...) Môžem potvrdiť, že mnohé organizácie sa zlepšili. Môžem to povedať na jednom príklade telesne postihnutých, ktorí, keď som nastúpil do funkcie, sa držali zubami nechtami a ich vedúca bola veľmi skeptická. Dnes majú dvojnásobný počet členov a robia akcie na úrovni okresu, takže už je to dnes niečo úplne iné*

¹²² Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

Občianske združenia sú jedným zo základov občianskej spoločnosti a že si sú miestne authority tohto faktu vedomé, dokazujú predošlé riadky. V každom prípade je toto dobrý signál pre mladú slovenskú demokraciu a občiansku spoločnosť v nej. Na Slovensku začínajú vznikať už aj politicky, účelovo motivované hnutia, ktoré sa formou rôznych petícií (hlavne petícií) snažia dosiahnuť svoj cieľ. Po jeho dosiahnutí zanikajú. Takéto občianske aktivity a účelové iniciatívy sú však zatiaľ na lokálnej úrovni na Slovensku pomerne ojedinelé a skôr výnimočné.

Pre podstatu dôležitosti občianskych združení pre občiansku spoločnosť a tým pádom aj pre samotnú demokraciu nie je dôležité, či sú tieto politicky zamerané alebo nie. Občianske združenia svoju občiansku funkciu splňajú bez ohľadu na svoje zameranie. Každé združenie totiž vyžaduje nejakú mieru organizovanosti, podmieňuje svoj vznik prijatím stanov, t.j. pravidiel, ktorými sa členovia združenia riadia. Okrem týchto formálnych pravidiel však existuje veľké množstvo pravidiel neformálnych (tak ako som o nich hovoril vyššie), ktoré vytvárajú akúsi spoločenskú kultúru tej ktorej organizácie. Túto kultúru spravidla vytvárajú všetci zaangażovaní členovia združenia svojim správaním sa, prístupom a celým svojím osobnostným potenciálom, ktorým fungovanie združenia a atmosféru v ňom formujú. Členstvo v občianskych združeniach teda zákonite a zároveň akosi prirodzene vychováva. Učí ľudí správať sa v organizovanom spoločenstve, ponúka im možnosť (hlavne v menších združeniach) priamo sa podieľať na organizovaní a chode združenia, učí jednotlivcov ústretovému a korektnému správaniu sa voči svojim kamarátom, ľuďom zaangażovaným v združení, učí ich spolupráci, férovosti a vzájomnej dôvere. Bez týchto hodnôt by totiž každé záujmové združenie nebolo existencie schopné. Členstvo v občianskych združeniach zo svojej podstaty teda učí ľudí hodnotám, ktoré sú pre zdravý rozvoj demokracie kľúčové a majú svoj pozitívny odraz aj v celospoločenskom, celoštátnom kontexte.

3.12. Prvky priamej demokracie

Z prvkov priamej demokracie, ktoré na Slovensku fungujú, je treba vyzdvihnúť 3 dôležité momenty: možnosť poukázania 2% dane z príjmu v prospech zaregistrovaných mimovládnych organizácií, priamu voľbu starostov a primátorov na komunálnej úrovni a inštitút referenda. Tieto prejavy priamej demokracie pozitívne ovplyvňujú demokratický režim a napomáhajú rýchlejšiemu „zreniu“ slovenskej občianskej spoločnosti.

Možnosť poukázať 2% dane príjmu v prospech zaregistrovaných mimovládnych organizácií a vôbec v prospech tretieho sektora funguje na Slovensku pomerne krátku dobu, napriek tomu zaznamenáva úspechy a okruh darcov aj okruh žiadateľov sa neustále rozširuje. Ako vyplýva zo štúdií IVO a z ich kľúčového dokumentu „Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020“¹²³, je financovanie organizácií občianskej spoločnosti jedným z najväčších otáznikov, ktorým musí tretí sektor čeliť. Možnosť poukázania 2% dane z príjmu sa snaží tento problém aspoň čiastočne riešiť a je preto významným krokom smerom k rozvoju tretieho sektora ako takého.

Agentúra FOCUS uskutočnila v dňoch od 1. februára do 7. februára 2006 na reprezentatívnej vzorke 1 037 obyvateľov SR prieskum o informovanosti občanov o možnosti poukazovania 2% dane z príjmu. Hlavné závery výskumu sú nasledovné¹²⁴:

- Informovanosť o možnosti poukázať 2% dane z príjmu v prospech mimovládnej organizácie je medzi respondentmi vysoká. Až 86% respondentov o takejto možnosti už počulo. Medzi ekonomicky aktívnymi respondentmi (pracujúci v období realizácie prieskumu) je táto informovanosť ešte vyššia (94%).
- Oproti predchádzajúcim výskumom (december 2004, júl 2002) (Agentúrou Focus boli realizované prieskumy: December 2004 – Prieskum pre Nadáciu pre deti Slovenska, Júl 2002 – Prieskum pre Fórum inštitút) má informovanosť o možnosti poukázať 2% dane v celej vzorke respondentov rastúcu tendenciu (nárast o 4% oproti decembru 2004 a o 15% oproti júlu 2002). Rovnako táto tendencia stúpa aj medzi ekonomicky aktívnymi respondentmi – nárast o 3% (december 2004), resp. o 8% (júl 2002).

O pozitívnom prínose tohto zákona teda niet pochyb. Dňa 27.3.2009 prinieslo internetové vydanie denníka SME správu o tom, že o dve percentá z daní požiadalo už viac ako deväťtisíc mimovládnych organizácií¹²⁵.

Priama voľba starostov a primátorov na lokálnej úrovni¹²⁶ má tiež pozitívny vplyv na rozvoj občianskej spoločnosti a na občiansku uvedomelosť občanov. Každý priamy akt, ktorý od občana vyžaduje aspoň minimálne zamyslenie sa nad verejnou správou a politikou, ktorý

¹²³ Inštitút pre verejné otázky IVO (2002): Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020, Kapitola 8: Občianska spoločnosť, Objednávateľ: Úrad vlády Slovenskej republiky, IVO 2002. Available on internet: <http://www.government.gov.sk/6613/vizia-vyvoja-slovenskej-republiky-do-roku-2020-institut-pre-verejne-otazky.php> [10.4.2009]

¹²⁴ Pre detailnejšie informácie viď Prílohu 3.

¹²⁵ <http://www.sme.sk/c/4367632/o-dve-percenta-z-dani-ziada-viac-ako-devattisic-mimovladiiek.html>, zoznam „prijímateľov“ (mimovládne organizácie) 2% dane je možné nájsť napríklad na www.notar.sk

¹²⁶ A priama voľba prezidenta republiky na celoštátnej úrovni

vyžaduje aktívne zapojenie sa občanov do rozhodovacích procesov, je z dlhodobého hľadiska priaznivý – vychováva občanov a zvyšuje ich politickú kompetentnosť.

Čo viac, starostovia a primátori sú na lokálnej úrovni najdôležitejšími autoritami, s ktorými obec rastie a padá. Ako bolo konštatované vyššie, úspešný rozvoj obce závisí v konečnom dôsledku hlavne na dotyčnom starostovi či primátorovi – keď obec získa šikovného a zapáleného starostu (primátora), možnosti jej rozvoja sú väčšie ako by sa mohlo zdať. Je preto nesmierne dôležité, že občania môžu priamo rozhodovať o svojej najvyššej autorite. Že si sú občania dôležitosti funkcie starosta/primátor vedomí, dokazuje nasledovný úryvok:

Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

Hovoríte, že bola 20% účasť na „VÚC-kových“¹²⁷ voľbách...?

- *Áno a na primátorských cez 50%, pretože tie mesto zaujímajú. Tá „VÚC-ka“ ľudí veľmi nezaujíma, oni sa nevedia stotožniť s tým, že sú občania nejakého Trnavského samosprávneho kraja. Oni, keď už, tak by sa stotožnili že sú Záhoráci. Toto členenie na VÚC je také, že máme rozdelený Spiš, Zemplín...*

Inštitút referenda nie je na Slovensku príliš využívaný. Napriek tomu, že sa jedná o priame zapojenie občanov do rozhodovacieho procesu, siahajú politici po ňom len veľmi zriedka. Z výskumu ISSP Občianstvo 2004 vyplýva, že väčšina občanov na Slovensku si myslí, že je referendum dobrý spôsob ako rozhodovať o významných politických otázkach. Vyjadriilo sa tak 52,6% občanov oproti 18,9% ľudí, ktorí si to nemyslia.¹²⁸

¹²⁷ VÚC = Vyšší územný celok, najvyššia územná samosprávna jednotka na Slovensku

¹²⁸ Podľa ISSP Občianstvo 2004

4. Závěry

Hlavným cieľom práce bola analýza stavu občianskej spoločnosti na Slovensku so zameraním na lokálnu úroveň. Na základe výskumu kombinovaného s teoretickými argumentmi o občianskej spoločnosti sa dá konštatovať celý rad zaujímavých zistení.

Demokracia a občianska spoločnosť na Slovensku na jednej strane trpia mnohými nedostatkami no na strane druhej je v nich pomerne veľký demokratický a občiansky potenciál.

Jedným z hlavných problémov, od ktorého sa odvíjajú problémy ďalšie, je absencia viery v možnosť zlepšenia pomerov v spoločnosti a nízka miera dôvery tak smerom k autoritám ako medzi občanmi samotnými. Vzhľadom k tomu, že demokratický režim ponúka jedinečnú možnosť občanom „byť strojcami svojho šťastia“, je treba konštatovať, že väčšinová slovenská spoločnosť zatiaľ demokracii nerozumie. Občania „demokratickú možnosť“, ktorú im režim dáva, nechápu, čo je príčina minimálnej viery v zlepšenie spoločenských pomerov. Občania neveria, že by oni, ako „obyčajní“ ľudia, mohli mať nejaký vplyv a že by sa niekto o ich problémy mohol zaujímať. Z tejto skepsy vyplýva malá ochota ľudí zapájať sa a organizovať sa.

Veľmi nízka angažovanosť občanov v občianskych združeniach je ďalším zásadným problémom. Jedným z hlavných prínosov občianskych združení je totiž ich výchovný charakter. Zvyšujú občiansku kompetentnosť a uvedomelosť, zvyšujú schopnosť občanov pohybovať sa vo verejnom priestore a prezentovať svoje názory a záujmy. Kvôli absencii zapájania sa do občianskych združení prichádzajú občania o tieto dôležité zručnosti.

Občania sú voči verejnej správe, voči štátu, politike a politikom veľmi kritickí. Sú presvedčení o tom, že politika a verejný priestor je celý len o korupcii, osobnom prospechu, osobnom obohacovaní sa a o túžbe po moci. Takmer nikto neverí tomu, že niekto ide do politiky preto, aby pomáhal iným. Tento stav majú za následok hlavne médiá, ktoré tento väčšinový názor spoločnosti ďalej posilňujú nekvalitnými a bulvárnymi informáciami.

Občania v demokraciách len veľmi zriedka žijú podľa modelu racionálneho a aktívne participujúceho občana. Ľudia sa nezapájajú, nie sú aktívni a ich proces rozhodovania sa pri voľbách je všetkým iným len nie racionálnou kalkuláciou. Je celkom prirodzené, že svoj voľný čas radšej využívajú na oddych, cestovanie, koníčky, športy, dovolenky a nie na sledovanie politického diania. Napriek tomu z výskumu vyplýva, že sa slovenskí občania

snažia byť informovaní. Aj keď ich politika príliš nezaujíma, sledujú v rámci možnosti politické dianie v médiách a v názoroch na budúci vývoj demokracie a občianstva na Slovensku sú optimistickí. Je to prejav občianskeho potenciálu, ktorý slovenská spoločnosť má.

Na rozvoj občianskej spoločnosti na Slovensku vplýva dôležitý prvok, ktorým je história. Duch štátnosti a štátotvornosti je na Slovensku veľmi mladý. Väčšinová spoločnosť stále vníma Slovensko viac národne ako štátne a zaujímajú ju skôr nacionálne témy ako štátotvorné. Osobitú rolu hrá v histórii celé pohnuté 20. storočie, ktoré znemožnilo kontinuálny vývoj a hlbšie hodnotové zakorenenie slovenskej spoločnosti. *Jedno storočie (20. storočie – pozn. autora), v ktorom naši starí rodičia ešte absolvovali rozpad monarchie a naše deti už si ledva budú pamätať zánik komunizmu. Minulosť svoju, svojho rodu, spoločenstva užšieho i širšieho, národného napríklad, si tak nesieme so všetkým tým gulášom, ktorý nám naši predchodcovia zanechali v našich hlavách a ktorý my svojim potomkom zanechávame v podobe iného guláša*¹²⁹. Vzhľadom k tomu, že dlhodobý kontinuálny vývoj je jednou z prvých podmienok zdravej občianskej spoločnosti, pomenúvajú slová R. Chmela jeden z najväznejších problémov slovenskej spoločnosti.

Dá sa ďalej konštatovať, že občianska spoločnosť na Slovensku sa prejavuje ako významná prekážka presadenia nedemokratických tendencií a má vysokú schopnosť mobilizácie v konflikte s politickou mocou, ktorá takéto tendencie presadzuje (napr. Občianska kampaň 98 v závere obdobia „mečiarizmu“). Čo je ale podmienkou silnejšieho postavenia občianskej spoločnosti na Slovensku, je „uvoľnenie priestoru“ v súčasnosti obsadeného štátom a verejným sektorom vôbec.

Čo zostáva problémom slovenskej občianskej spoločnosti, je financovanie tretieho sektora. Tento problém sa čiastočne darí riešiť veľmi dôležitým prvkom pre rozvoj občianskej spoločnosti, ktorým je možnosť prevodu 2% z dane z príjmu právnickým či fyzickým osobám tretieho sektora. Toto pomáha financovať tretí sektor a napomáha jeho rastu pre občiansku spoločnosť na Slovensku.

Pre dospievanie a zrenie občianskej spoločnosti je veľmi dôležitý tiež prvok priamych volieb starostov a primátorov na lokálnej úrovni a priama voľba prezidenta republiky na úrovni celonárodnej. Občan nemusí byť neustále zapojený do politiky, ale musí mať potenciál k tomu, aby konal v momente, keď to bude potrebné. Jednotlivec je potenciálne aktívnym občanom a každé jeho zapojenie zvyšuje jeho politickú kompetentnosť a posilňuje tak jeho

¹²⁹ Chmel, R. (2006): Dialóg hluchých ako vyrovnanie, In: Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, s. 464

občiansku úlohu v spoločnosti. Priama voľba tak dôležitých ústavných funkcií ako je voľba starostov, primátorov a prezidenta republiky, má jednoznačne pozitívny vplyv na občiansku spoločnosť a demokraciu.

Je zaujímavé tiež zistenie, že čím menšia obec, tým väčšia pasivita, tým menšia ochota občanov zapájať sa. Čím je obec väčšia, tým je naopak záujem ľudí o verejné dianie vyšší. Toto zistenie podporuje tézu, že ľudia si potrebujú za každú cenu aký-taký dištanc od verejných otázok zachovať a chrániť si svoje súkromie. V mestách, kde je „to verejné“ akosi ďalej od občana, sa občan nebojí viac ukázať, viac anonymne vystúpiť z davu, pretože týchto „anonymných“ hlasov je viac. Na dedine, kde je „to verejné“ v bezprostrednom kontakte s občanom a kde každý každého pozná, sa ľudia o to skôr utiahnu do svojho súkromia a ich záujem o verejné otázky nie že by bol nižší, ale zďaleka nie je tak jasne prezentovaný, pretože je často osamotený.

Dôležitú rolu pri utváraní občianskej spoločnosti hrajú občianske elity. Tieto samé o sebe nedokážu robiť zázraky, potrebujú ústretový prístup autorít, potrebujú pozitívny priestor pre svoju činnosť. Spolupráca elít s autoritami môže veľmi pomôcť pri utváraní a zrení občianskej spoločnosti. Mala by to byť zároveň ich morálna povinnosť voči občanom.

Nakoniec je dôležité uvedomiť si, že práca so spoločnosťou v prospech rozvoja občianskej spoločnosti je behom na dlhú trať, ktorý vyžaduje dlhodobú, mravčiu a trepezlivú prácu. Najdôležitejšou črtou občianskej spoločnosti je totiž jej zmiešaný charakter – „mixed quality“. Nie je problém mať fungujúcu demokraciu v ktorej žije 5 miliónov Aristotelov, ale problém je, ako zorganizovať spoločnosť v ktorej žije 5 miliónov obyčajných ľudí a ktorá by bola schopná citlivo reagovať na ich potreby.

4.1. Závěry z rozhovorov s miestnymi autoritami

Starostovia a primátori sa zhodli na tom, že občianska spoločnosť môže existovať jedine v demokratickom režime a naopak, demokracia nie je možná bez občianskej spoločnosti.

Na základe rôznorodosti názorov na to, čo to je demokracia, ako by mala v praxi fungovať, čo je pre ňu dôležité, atď., sa dá dedukovať niekoľko dôležitých charakterových vlastností demokracie: flexibilita, prispôsobivosť, pluralita a demokracia ako možnosť. Demokracia totiž neponúka jednotný model riešenia vecí na lokálnej úrovni. Je možné ju

v rámci zákona „ohýbat“ a „modelovať“ tak, aby čo najviac vyhovovala miestnym špecifickým potrebám tej ktorej obce či mestu. Každý zo spovedaných politikov mal trochu iné názory na demokraciu a nedá sa povedať, že by niektorý z nich bol vyslovene nesprávny či nedemokratický. Naopak, každý z politikov začínal interview s tým, aká je demokracia dôležitá a správna vec. Pokiaľ sa ich názory líšia v detailoch popisovania stavu demokracie, tak je to len preto, že každý odrážal realitu, potreby špecifik danej lokality, ktorá sa musí v rámci zákona po svojom vyrovnať s celým radom vlastných problémov, ktorým iné obce aj keď v najbližšom susedstve nerozumejú, pretože riešia problémy iné¹³⁰.

Lokálna úroveň je jedinečná svojimi možnosťami priamej spolupráce. Politické authority, miestne elity, združenia aj občania žijú v bezprostrednom susedskom kontakte, kde každý každého pozná. Tento faktor je dôležitým spoločenským a socializačným znakom, ktorým sa lokálna úroveň odlišuje od úrovni ostatných. V teoretickej rovine by táto jedinečná možnosť priamej spolupráce mala napomáhať rozvoju prvkov priamej demokracie, stmelovať ľudí, utužovať vzťahy a v zásade viesť k zdravému a rýchlemu rozvoju obcí. Avšak realita sa dnes zdá byť iná. Za všetkých popisuje stav vecí starosta obce Voderady M. Turanský týmito slovami: *„mnohí to vnímajú tak, že zapojím sa do verejného diania a môže to mať pre mňa negatívny dosah. Ved' tu je problém ísť so starostom na obed. A nie že by som ako nemal čas, ale sa bojí ten človek ísť. Lebo uvidia nás spolu a už som čierna ovca. A to je problém, lebo v tej krčme sa ten problém ani nevyrieši ani nerozhodne – to sa musí na úrade či sa to niekomu páči alebo nie. (...) Chýba bojovnosť, súťaživosť, možnosť chopiť sa šance, ukázať čo je vo mne. Možno toto je ešte z toho socializmu, len neviem prečo je to aj u tej mladšej generácie, ktorá si z toho socializmu nepamätá nič. Len nevytráčať z davu. Ideme, ideme, dobre, nech to niekam ide, aj zlým smerom, to je jedno, len aby nás nebolo vidno.“*

Každý občan má svoje práva a povinnosti. Veta, z ktorej sa podľa starostov a primátorov darí napĺňať zatiaľ len prvú časť. Že sa na druhú časť vety, ktorá hovorí o povinnostiach, doposiaľ zabúda, je vnímané ako veľký demokratický deficit. Napĺňať občianske demokratické povinnosti pritom neznamena, že občania musia byť za každú cenu aktívni alebo super angažovaní. Úplne by stačilo trochu viac sa zaujímať o veci verejné a hlavne oceniť prácu tých, ktorí pre obec a pre ľudí v nej niečo robia. Že sa táto situácia časom zlepší, v to dúfajú všetci spovedaní politici.

¹³⁰ Ako príklad môžem uviesť obec Prašník, ktorá má pri počte 840 obyvateľov dĺžku 7,6 km. Len pri vývoze odpadu musí firma, ktorá odpad vyváža, najazdiť okolo 33km. Rovnaký problém je s osvetlením, údržbou ciest a chodníkov v zimnom období, atď. Pre tak malú obec predstavuje tak veľký kataster veľké finančné problémy, ktoré okolité obce riešiť nemusia.

Ak môže niečo stavu demokracie na lokálnej úrovni na Slovensku pomôcť, potom je to určite všeobecne skvalitnenie informovanosti. Zlepšenie komunikácie medzi obcami a občanmi, zlepšenie hlavne kvality informácií, ktoré sa k ľuďom dostávajú cez médiá. Médiá sú kľúčové, pretože ľudia sa nimi nechávajú hodne ovplyvňovať a preto, ak chceme zlepšiť kvalitu demokracie, musíme zlepšiť aj kvalitu informácií a spôsob, akým sa dostávajú k občanom. Z rozhovorov vyplýva, že kým na lokálnej úrovni sa informačné toky obec – občan zlepšujú a starostovia a primátori si sú vedomí ich dôležitosti, v rovine všeobecnej, zo strany celoštátnych alebo regionálnych médií, ktoré ľudí zahlcujú informáciami, je stav veľmi – diplomaticky povedané – neutešený. Informácie sú nekvalitné, povrchné a bulvárne. To má na spoločnosť negatívny dlhodobý dopad.

Problém pasivity a nezájmu má dve roviny. Z analýzy rozhovorov vyplynulo, že by authority na jednej strane uvítali väčšiu aktivitu, záujem, angažovanosť zo strany občanov – pomohlo by to obci, no na strane druhej je jasné, že sa nedá táto angažovanosť a aktivita z ľudí dostať nasilu. Ľudia musia sami chcieť, musí to v nich prirodzene dozrieť. Bolo by kontraproduktívne snažiť sa „občianske chcenie“ uponáhľať. Riešenie tohto problému vyžaduje čas, trpezlivý prístup a citlivú prácu s občanmi v napomáhaní rozvoja ich občianskej uvedomelosti. Tento problém sa bude dať teda riešiť len pomaly a dlhodobo.

Pilierom občianskej spoločnosti sú občianske združenia. Majú jednak nezameniteľnú výchovnú funkciu v oblasti občianskej uvedomelosti a jednak pomáhajú ľuďom sa organizovať a tak ľahšie dosahovať svoje ciele. Pomáhajú občanom realizovať sa a cez sebarealizáciu žiť plnohodnotnejší a šťastnejší život. Čo sa týka ochoty ľudí angažovať sa v občianskych združeniach a tiež čo do ich počtu, je tu veľký rozdiel medzi dedinami a mestami. Na dedinách je združovanie sa ľudí veľmi problematické. Nie je oň záujem a problémom je tiež nedostatok času. V mestách je situácia omnoho lepšia. Zo strany tak starostov ako primátorov panuje zhoda v tom, že občianske združenia sú nie len pre rozvoj občianskej spoločnosti ale aj pre rozvoj celého mesta či obce veľmi dôležité, preto sa ich snažia v maximálnej možnej miere podporovať.

Primárnu úlohu vo výchove občanov má podľa starostov a primátorov samozrejme rodina. Rodina je prvým miestom, v ktorom jedinec získava spoločenské cítenie, zmysel pre vzťahy medzi ľuďmi a všeobecne základy všetkého, čo by ho malo pripraviť pre život v spoločnosti. Sústrediť sa na oblasť rodiny a rodinného života považujú starostovia a primátori za mimoriadne dôležitý nie len vo vzťahu k občianskej spoločnosti.

Elity zastávajú v spoločnosti tiež svoju dôležitú úlohu a občianska spoločnosť sa bez nich nezaobíde. Aby tieto však mohli správne plniť svoju úlohu, treba im vytvárať k ich práci

priestor. Je treba podčiarknuť, že elity ako spoločenská vrstva v klasickom slova zmysle sa vyvíja v čase. Rastie a padá spolu s demokraciou, spolu s občianskou spoločnosťou.

Dôležitosť vzdelania vyplynula pre občiansku spoločnosť zo strany miestnych politikov nejednoznačne. Pokým jedni považujú vzdelávanie ľudí za kľúčové, iní, nie že by ho videli ako nepotrebné, ale nepovažujú ho pre účely občianskej spoločnosti za nevyhnutné. Viac ako vysokoškolské tituly si u ľudí cenia zdravý „sedliacky rozum“ a slušné a úctivé správanie sa voči svojmu okoliu. Z rozhovorov sa dá usudzovať, že pre zdravý vývoj občianskej spoločnosti je dôležité tak odborné vzdelanie ako aj vzdelanie „ľudské“, prirodzená inteligencia a tzv. „zdravý rozum“.

Vplyv minulosti na stav občianskej spoločnosti na Slovensku má tiež svoju dôležitosť. V rozhovoroch sme sa tejto téme venovali bohužiaľ menej ako by si zasluhovala. Respondenti sa necítili byť príliš kompetentní na tieto otázky odpovedať, tušili ich komplikovanosť. Vyrovnanie sa s minulosťou vyžaduje svoj čas, bedlivé skúmanie odborníkov a má samozrejme svoje dopady na súčasný stav spoločnosti. Čo viac, v časoch mieru, slobody, blahobytu a prosperity sa len ťažko dajú očakávať nejaké revolučné, novátorské či iniciatívne myšlienky. Akúsi revolučnosť v prospech demokracie nemožno bohužiaľ očakávať ani od mladých, pre ktorých ich rodičia slobodu a demokratický režim vybojovali. Avšak historický vplyv na občiansku spoločnosť, či v pozitívnom či v negatívnom slova zmysle, je nesporný.

Napriek tomu, že je slovenská demokracia mladá, je možné badať, že sa v nej občianska spoločnosť pomaly začína rodiť. Jej zrod a hlbšie ukotvenie si želajú aj spovedaní politici. Sú optimistickí a zhodujú sa v tom, že to chce len svoj čas.

Dušan Bako – starosta obce Melek (Interview 17.1.2009)

Napriek problémom sa teda veci v obci zlepšujú?

- *No určite. My sme si postavili úrad, faru, šatne, spravili sme plyn, vodu, čaká nás kanalizácia... čo tejto dedine chýba, a ja som to hovoril už pred dvoma volebnými obdobiami, to je oživiť vzťahy. Spoluprácu a komunikáciu. (...) Sme v istej etape a ja verím, že sa to prekoná.*

Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

Ako to s občianskou spoločnosťou u nás vidíte do budúcnosti?

- *Ja som optimista a aj v Dubnici vidím jednoznačný nárast, v niektorých organizáciách zjavná chuť naštartovať sa ďalej a pokračovať.*

A vidíte to len preto, že ste optimista, alebo sa to aj reálne deje?

- *Som optimista, lebo sa to reálne deje. Môžem potvrdiť, že mnohé organizácie sa zlepšili. Môžem to povedať na jednom príklade telesne postihnutých, ktorí, keď som nastúpil do funkcie, sa držali zubami nechtami a ich vedúca bola veľmi skeptická. Dnes majú dvojnásobný počet členov a robia akcie na úrovni okresu, takže už je to dnes niečo úplne iné.*

Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

Ako to vidíte do budúcnosti s tou našou demokraciou?

- *Optimisticky. Myslím si, že to ide správnym smerom. Nič sa nedá spraviť zo dňa na deň.*

JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

Myslíte, že sa popisované problémy majú šancu niekedy časom zmeniť k lepšiemu?

- *No ja verím tomu, lebo keby som tomu neveril, tak by som nerobil to, čo robím.*

Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

Dá sa táto situácia, popisované problémy občianskej spoločnosti, nejako časom zmeniť, zlepšiť? Nejakí ľudia „nakopnúť“?

- *No to je to, nad čím stále rozmýšľam, že ako to urobiť, aby sa tí ľudia naštartovali, aby im na tom záležalo... ja si myslím, že to príde. Príde to nejako tou informovanosťou, možno tým, že ľudia prestanú žiť stále v tomto, že budú viac cestovať a vidieť ako je to inde, ľudia sa vrátia s novými myšlienkami, nadhľadom, nápadmi... ľudia sa postupne naučia že môžu chcieť a podľa mňa aj prideme do toho štádia, že si to začnú ľudia uvedomovať.*

5. Prílohy

Príloha č. 1

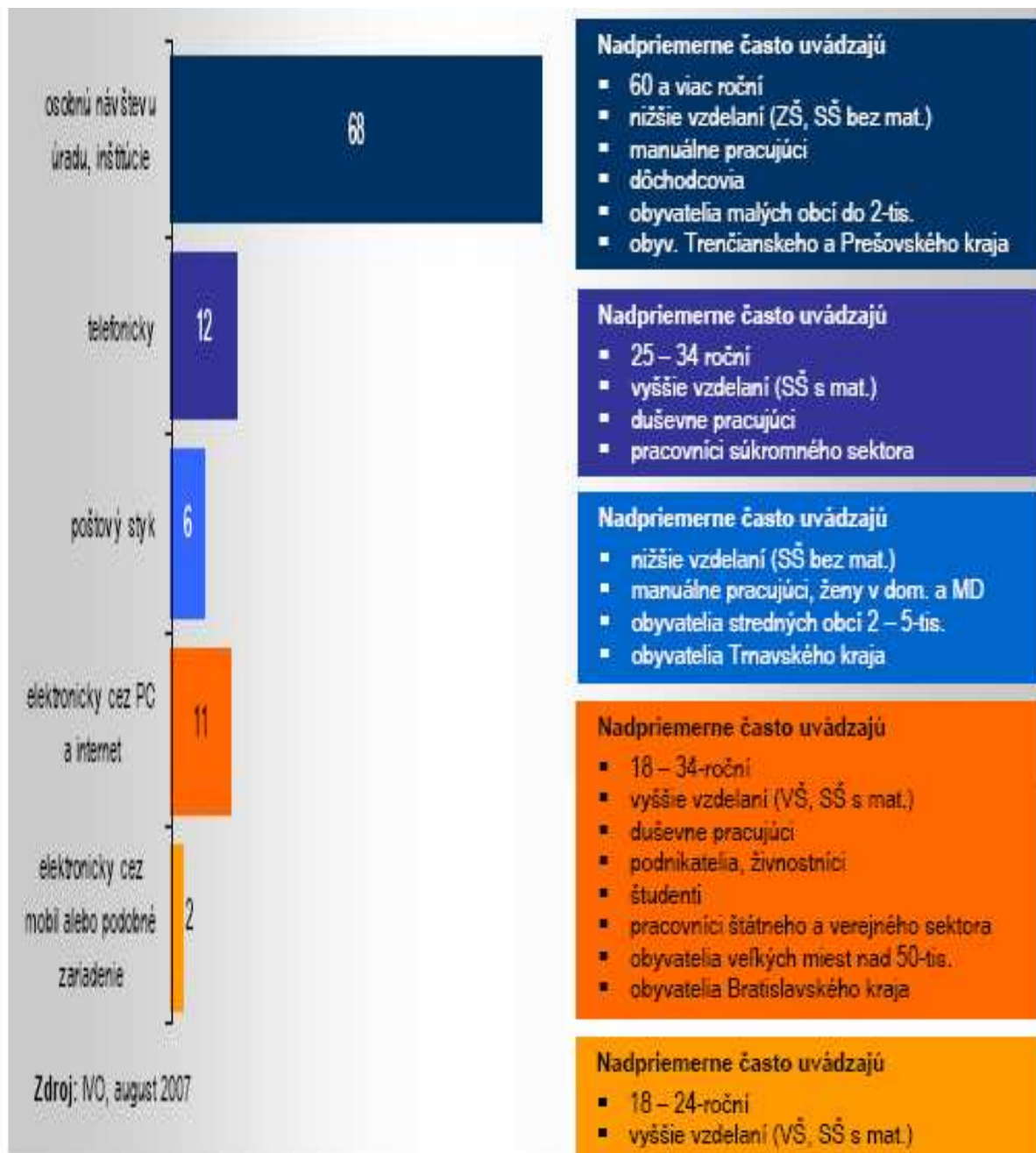
VELŠIC, M. (2004): Využívanie zákona o slobodnom prístupe k informáciám – záverečná správa zo sociologického prieskumu, Inštitút pre verejné otázky /IVO/ a Združenie na podporu lokálnej demokracie /ZPLD/, Bratislava 2004

Hlavné zistenia

- **Všeobecná znalosť práva na informácie** je na Slovensku **pomerne slabá**. Iba polovica dospeljej populácie má základnú predstavu tak o zakotvenosti tohto práva v Ústave SR, ako aj o existencii konkrétneho zákona o slobodnom prístupe k informáciám.
- Časť obyvateľstva existenciu práva na informácie pritom **nedokáže presnejšie identifikovať** – na jednej strane tvrdí, že v ústave toto právo zakotvené nie je, na druhej strane už o „infozákone“ niečo počula.
- Pôsobnosť zákona o informáciách je v očiach verejnosti **prevažujúco orientovaná na úrady komunálnej úrovne** – teda tie inštitúcie, s ktorými občan prichádza v bežnom živote do styku asi najčastejšie.
- V niektorých prípadoch badať **vážne deficity v informovanosti obyvateľstva o praktickom fungovaní „infozákona“**. Pomerne zmätene reagovali respondenti na otázku povinnosti platiť za poskytnuté informácie. Iba jedna tretina z nich presne vedela za čo sa platí a za čo nie.
- Podstatne **lepšia je úroveň informovanosti z hľadiska práv občana na informácie**. Otázne však je, nakoľko sa do takto deklarovanej znalosti premieta konkrétna znalosť zákona alebo priama skúsenosť, a nakoľko vychádza iba z tušenia, že to tak je.
- Pomerne **slabá je občianska suverenita**, ktorá je občanom daná ústavou i samotným zákonom. Takmer polovica opýtaných je presvedčená, že musí úradom zdôvodňovať, prečo o informácie žiada.
- Informačný deficit sa prejavuje aj v tom, že **občania nemajú úplne jasno v tom, kto je oprávnený podľa zákona žiadať informácie**. Drvivá väčšina si myslí, že zákon sa vzťahuje iba na občanov a organizácie so sídlom v SR.
- Medzi občanmi stále **dominuje tradičný model komunikácie s úradmi**, tzv. behanie po úradoch. Modernejšie spôsoby komunikácie (telefonicky, elektronicky) uprednostňuje zatiaľ menšia časť obyvateľstva.
- **Praktické skúsenosti občanov s „infozákonom“ sú veľmi malé**. Drvivá väčšina obyvateľstva – 92 % – tento zákon v praxi zatiaľ nevyužila. Prevažná časť tých, ktorí už takúto skúsenosť majú, tvrdí, že ich žiadosť bola vybavená v zákonom stanovenom termíne. Ignorovanie žiadosti úradmi konštatoval každý desiaty z týchto respondentov.
- V prípade, že by úrad ignoroval požiadavku na poskytnutie informácií, občania by využili tri základné stratégie – **stratégiu neodbytnosti** (opätovného dožadovania sa informácie alebo vysvetlenia), **stratégiu odvolania sa prip. sťažnosti** na vyššiu inštanciu a **stratégiu rezignácie**. Pozitívne zistenie je, že spomedzi týchto stratégií by bola najčastejšie uplatňovaná stratégia neodbytnosti.
- Krajné riešenie – **obrátiť sa na súd v prípade neposkytnutia informácie** – by však uplatnilo iba **nepatrné percento opýtaných**. Tri štvrtiny opýtaných by v takomto prípade zaujali defenzívny postoj.
- **Žiadosti o informácie smerujú prevažne na komunálnu úroveň**, o čosi menej na okresnú a krajskú a najmenej na centrálnu úroveň. Zaujímavé pritom je, že na orgány samosprávneho kraja (VÚC, župan, poslanci krajského parlamentu) sa neobrátil nik z opýtaných.
- Všeobecne je však **záujem o poskytovanie informácií pomerne vysoký**, čo dáva dobrý predpoklad pre rozvoj širšej spoločenskej kontroly úradov a inštitúcií. Prevažnú časť občanov by zaujímal najmä praktický výkon úradov a inštitúcií, vnútorný chod úradov (najmä odmeňovanie funkcionárov a zamestnancov) či hospodárenie úradu. Nemalú časť občanov zaujíma aj prehľad predpisov, podľa ktorých úrad postupuje a jeho organizačná štruktúra.

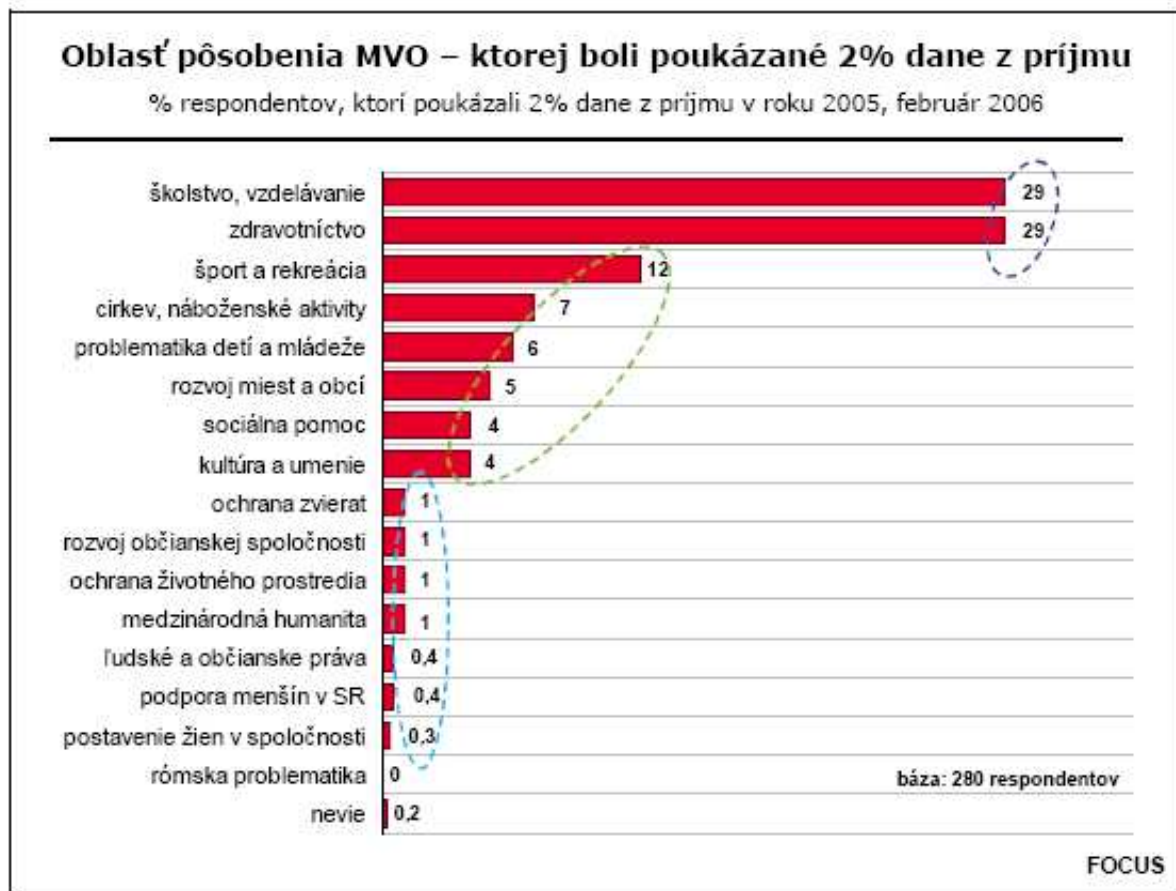
Príloha č. 2

Aký spôsob komunikácie s úradmi občania uprednostňujú (v %)

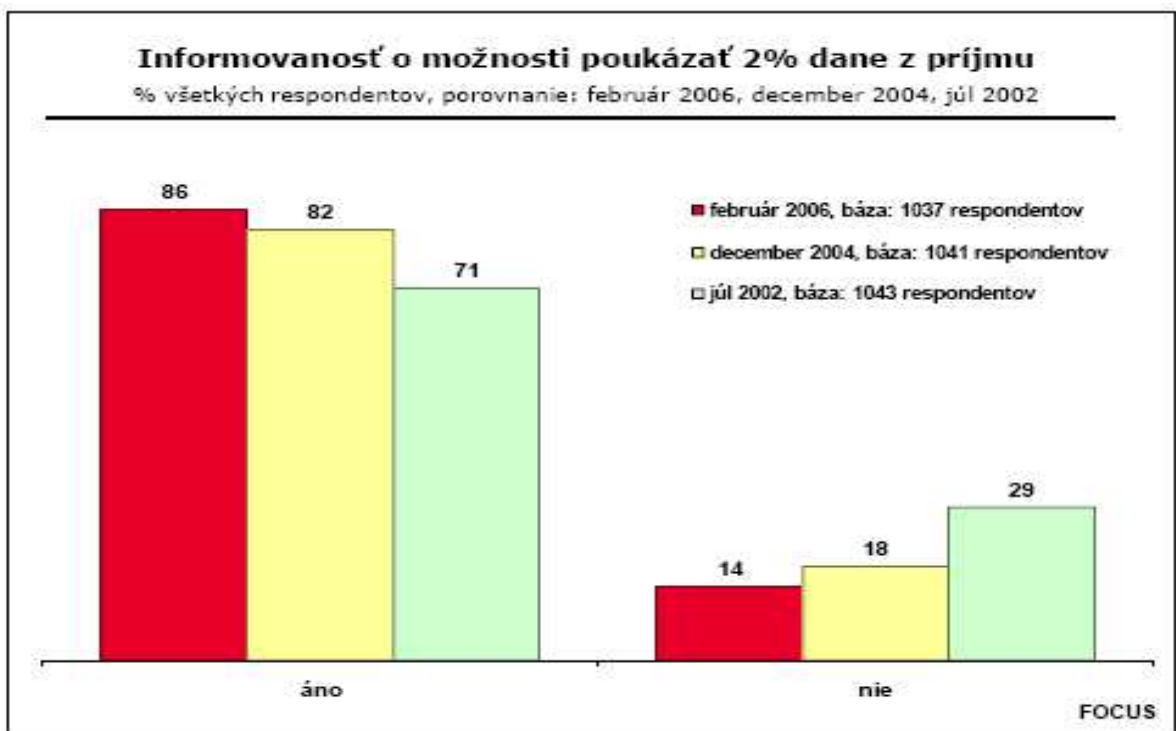

(zdroj: IVO, Newsletter, 2008)

Príloha č. 3

(zdroj: prieskum verejnej mienky pre The Sasakawa Peace Foundation, FOCUS, február 2006)

(zdroj: prieskum verejnej mienky pre The Sasakawa Peace Foundation, FOCUS, február 2006)

Príloha č. 4

VELŠIC, M. (2001): Zmena politického režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2001

10. Záver

10.1. Aká bola dynamika vývoja na postojovej dimenzii konsolidácie demokratického režimu na Slovensku v 90. rokoch?

Termín „kľukatá cesta Slovenska k demokracii“, ktorý použila S. Szomolányi vo svojej knihe o politickom vývoji krajiny, možno uplatniť aj v postojovej dimenzii konsolidácie demokratického režimu. Ako ukázali výsledky množstva výskumov v prvom desaťročí od pádu komunistického režimu, **postoje obyvateľstva mali viac nelineárny (vlnovitý) ako lineárny priebeh.** Napriek tomu **z dlhodobého hľadiska badať fenomén sociálneho učenia sa,** ktorého výsledkom je postupné upevňovanie princípov demokracie vo vedomí obyvateľstva. Dobré to ilustruje výrazný pokles podpory autoritárskym praktikám a zmena aktérov, ktorí vytlačali V. Mečiara z centra moci. Pri jeho prvom odstavení v marci 1991 to bol úzky okruh vtedajšej politickej elity – Predsedníctvo SNR, pri druhom odstavení v marci 1994 sa okruh elity rozšíril na plénum NR SR, ale v parlamentných voľbách na jeseň 1998 a v prezidentských voľbách v máji 1999 to už boli priamo občania. (Szomolányi, 1999: 82)

Výrazne diferencovaný charakter však mala dynamika vývoja na politickej a sociálno-ekonomickej subdimenzii. Zatiaľ čo vo vývoji na politickej subdimenzii badať postupné etablovanie demokratických hodnôt a princípov, sociálno-ekonomická subdimenzia – konkrétne postoje ku kľúčovým problémom ekonomickej transformácie i ekonomickej hodnotovej orientácie – sú dlhodobo statické a z hľadiska širšej ekonomickej transformácie jej nevyjadrujú dostatočnú podporu.

Ak by sme mali na tento vývoj aplikovať Eastonovu teóriu o difúznej a špecifickej podpore režimu (Easton 1975, 1979), tak difúzna podpora, ktorá je nezávislá od konkrétneho politického výstupu a opiera sa skôr o hodnoty a hodnotové orientácie, nezohrávala v konsolidácii demokratického režimu na Slovensku najvýznamnejšiu úlohu. Empirické výskumy a analýzy potvrdili významnosť špecifickej – krátkodobej podpory, ktorá na jednej strane legitimizovala protitransformačné sily, no na druhej strane však dochádzalo k spomenutému sociálnemu učeniu sa na známom princípe „pokus – omyl“. Vplyv špecifickej podpory tak zároveň vysvetľuje statickosť vo vývoji postojov. Vysvetlenie nám ponúka dynamický model prechodu k demokracii, ktorý na rozdiel od konsenzuálneho modelu nepredpokladá apriórne rozšírenie demokratických hodnôt, ale ich považuje za dôsledok pôsobenia demokratických inštitúcií. (Rustow, 1970 in Szomolányi, 1994: 29)

10.2. Aké sú základné diferencie a štiepenia v rámci postojovej dimenzie?

Množstvo empirických analýz ukazuje, že **Slovensko patrí do skupiny krajín s konfliktnou politickou kultúrou,** pre ktoré je charakteristické, že obyvatelia sú ostro rozdelení z hľadiska postojov k základným politickým rozhodnutiam a predstáv o riešení hlavných problémov spoločnosti. (Almond – Powell, 1988: 44 in Szomolányi, 1999a: 64) Konkrétne to znamená, píše S. Szomolányi, že kultúrna heterogénnosť v dôsledku vzájomne sa posilňujúcich sociálnych štiepení je segmentovaná do odlišných politických subkultúr, ktoré majú svoj zdroj v rovine kultúrneho konfliktu, a ten je formovaný okolo etnickej, urbánno-rurálnej a regionálne diferencovanej kontinuity vzorcov politickej kultúry. (Szomolányi, 1999a: 64) Toto tvrdenie sa opiera o množstvo empirických výskumov hodnotových orientácií a vzorcov volebného správania slovenského obyvateľstva. (Pozri napríklad: Krivý, 1993b, 1996, 1998, 1999, 2000)

Ako ukázali konkrétne výsledky tejto analýzy, heterogénnosť politickej kultúry ovplyvňuje niekoľko dôležitých faktorov, pričom na rôznych úrovniach postojov obyvateľstva pôsobia s odlišnou intenzitou. Za najdôležitejšie možno považovať vyznávané hodnoty a princípy, politickú afiliáciu, sociálno-demografické parametre obyvateľstva (najmä vek, vzdelanie, národnosť a sídlo) a situačný faktor. Pre jednotlivé subdimenzie možno za významné považovať najmä tieto:

Všeobecné postoje k ponovembrovému režimu

- citlivá percepcia sociálno-ekonomickej transformácie naviazanej na etatické, štátnopaternalistické a egalitárske orientácie (charakteristická najmä pre tzv. losers – tých, čo novým režimom stratili),
- preferencie politických hodnôt (demokracia, sloboda, tolerancia, ...) pred vlastnou sociálno-ekonomickou situáciou (charakteristické najmä pre winners – tých, čo novým režimom získali),
- politická afiliácia koncentrovaná okolo základných politických subkultúr (demokratická vs. autoritárska),
- sociálno-demografické parametre obyvateľstva,
- sociálny kapitál prívržencov a odporcov režimu.

Dôvera verejnosti k politickým a spoločenským inštitúciám

- štátno-paternalistické očakávania (tento faktor mal výrazný podiel na poklese dôveryhodnosti politických inštitúcií predovšetkým v kritických fázach vývoja spoločnosti),
- rozdielna percepcia inštitúcií podľa ich účasti na politickom zápase (v tých fázach transformácie, v ktorých dochádzalo k výraznému poklesu dôvery k politickým inštitúciám, zároveň relatívne stúpala dôveryhodnosť k nepolitickým inštitúciám),
- politická afiliácia obyvateľstva (dôvera k politickým inštitúciám bola silne previazaná s podporou politickej strany alebo koalície, ktorá danú inštitúciu alebo pozíciu obsadzovala),
- rast i pokles dôveryhodnosti k politickým a spoločenským inštitúciám sa odohrával na pozadí dominantného hodnotového konfliktu medzi straníckymi elitami.

Zahraničnopolitické orientácie a postoje

- vzťah medzi zahraničnopolitickými postojmi vládnucej elity a postojmi verejnosti,
- situačný faktor – premenlivosť vnútro politickej klímy spoločnosti zapríčiňovala kolísavé postoje ku kľúčovým zahraničnopolitickým otázkam,
- kryštalizácia zahraničnopolitických postojov bola úzko spätá so širším hodnotovým, politickým a sociálno-demografickým profilom ich nositeľov.

Postoje k národnostným a etnickým otázkam

- vplyv politických elit a situačného faktora na vzájomné vzťahy (najmä v prípade česko-slovenských a slovensko-maďarských vzťahov),
- hodnotová diferencovanosť národnostných a etnických vzťahov (vzťahy medzi slovenskou a maďarskou časťou populácie boli limitované prevažne užším politickým a historickým konfliktom; v prípade vzťahov majoritnej spoločnosti k rómskej menšine zohrával dôležitejšiu úlohu širší sociokultúrny konflikt),
- sociálno-demografická diferenciácia obyvateľstva (v česko-slovenských a slovensko-maďarských vzťahoch zohrávala dôležitejšiu úlohu ako vo vzťahoch majoritnej populácie k rómskej časti populácie),
- politická afiliácia obyvateľstva – štiepenie po línii demokratických a nedemokratických (autoritárskych, populistických či nacionalistických) zoskupení.

Vyznávané princípy politického života a hodnotové orientácie

- situačná podmienenosť chápania princípov demokracie u časti obyvateľstva,
- interpretácia priorít demokracie – demokracia je najčastejšie chápaná v ekonomickom kontexte,
- vzťah medzi typom politickej kultúry a typmi ekonomických orientácií,
- politická diferenciácia,
- sociálno-demokratické parametre, najmä však etnicita obyvateľstva (Slováci vs. Maďari),
- vplyv faktora sociálneho učenia sa.

Postoje ku kľúčovým problémom ekonomickej transformácie

- názorové inkonzistencie až kognitívna dezorientovanosť v ekonomickom myslení obyvateľstva,
- vedomie nevyhnutnosti zásadnej zmeny prednovembrovej socialistickej ekonomiky vykazuje v konfrontácii s percepciou vlastnej ekonomickej situácie klesajúcu tendenciu – sociálne náklady transformácie sú vnímané ako vysoké,
- priebeh ekonomickej transformácie a jej dôsledky (privatizáciu, nezamestnanosť, reštrukturalizáciu, konverzie a pod.) vníma nemalá časť populácie ako patologický jav,
- politické preferencie (zvýšená citlivosť na sociálno-ekonomické problémy spolu so zníženou citlivosťou na problémy demokracie má vysoký potenciál legitimizovať populistické sily),
- nerovnomerne rozložené sociálne náklady a zisky/straty v jednotlivých sociálnych skupinách obyvateľstva.

Vyznávané sociálno-ekonomické orientácie a princípy

- zdedené kultúrno-hodnotové „nastavenie“ z minulosti (štátny paternalizmus, etatizmus, egalitarizmus, pasívne sebazáchovné stratégie),
- politická rozštiepenosť, ktorá sa prejavuje dvoma odstredivými vektormi – v smere od hybridných (sociálno-trhových orientácií) k liberálnym, a opačne, k socialistickým orientáciám,
- vzťah medzi deklarovanými a reálnymi ekonomickými orientáciami je dlhodobu nekonzistentný,
- v reálnych ekonomických postojoch stále badať pomerne silnú dezorientáciu – neschopnosť spájať súvislosti a adekvátne vyhodnocovať situáciu,
- ekonomické hodnoty sa ukázali ako statickejšie vrstvy vedomia jednotlivca na rozdiel od politických hodnôt demokracie, ktoré sa postupne upevňovali.

10.3. Dosahuje postojová dimenzia parametre, na základe ktorých možno predpokladať stabilitu demokratického režimu?

Stav, ktorý dosiahlo Slovensko na ceste k zmene politického režimu v prvom desaťročí od zrušenia komunistického režimu, vyjadřila tézovite S. Szomolányi konštatovaním, že zmena politického režimu – prechod od posttotalitného k demokratickému – je na Slovensku zavŕšená. **Obsadenie postu prezidenta priamou voľbou možno považovať za koniec tranzície. Nie je však ukončená sociálno-ekonomická transformácia, ktorá má, na rozdiel od politicko-inštitucionálnych zmien, dlhodobejší charakter.** (Szomolányi, 2000: 92; Szomolányi, 1999a: 5)

Uvedené konštatovanie možno v prenesenom význame aplikovať aj v prípade konsolidácie na úrovni postojov obyvateľstva. **Postoje dôležité z hľadiska upevňovania demokracie mali počas jednotlivých volebných období síce nelineárny, zato však celkovo priaznivý trend.** Možno ho jednoducho verifikovať konkrétnym správaním verejnosti – legitimitou danou novej politickej elite v parlamentných voľbách 1998, výsledkom priamej voľby prezidenta v roku 1999, ale aj odmietnutím predčasných parlamentných volieb v roku 2000. Vo všetkých troch prípadoch sa mottom takéhoto správania stalo odmietnutie politického fenoménu – „mečiarizmu“.

Konsolidovanosť však nemožno konštatovať v prípade sociálno-ekonomických postojov, ktoré sa dlhodobo vyznačujú statickosťou s prevažujúcim negatívnym nastavením voči ekonomickej transformácii. Ako ukázal vývoj na konštitucionálnej, behaviorálnej a postojovej dimenzii, v polovici 90. rokov, keď bolo Slovensko len na začiatku cesty ku konsolidovanej demokracii, jedine postojová dimenzia spolu s priaznivým vývojom na konštitucionálnej dimenzii vytvárala potenciál na udržanie a posilnenie demokratického režimu (Szomolányi, 1994: 22). Vývoj na konci 90. rokov však vyústil do výrazného zmenšenia rozdielu medzi všetkými tromi dimenziami. Na pozadí tohto stavu bol pokračujúci pozitívny trend vývoja postojov obyvateľstva, formovaný v politickom konflikte a zápase. Ako uvádza M. Bútor, **na Slovensku došlo k istému kultúrnemu posunu – kultúrnej zmene.** (Bútor – Demeš, 1998: 134–137; Bútor, 1999) Tá sa najviditeľnejšie prejavila v podobe zvýšenej občianskej aktivity v druhej polovici volebného obdobia 1994 – 1998, vyvrcholením v parlamentných voľbách 1998 a neskôr v prezidentských voľbách 1999, ktoré de facto znamenali plebiscit o odmietnutí doterajšieho mocenského štýlu politiky a extrémneho nacionalizmu. Ako podotýka S. Szomolányi, táto kvalitatívna zmena sa na úrovni politickej elity začala prejavovať konsenzuálnym štýlom politiky a na úrovni postojov obyvateľstva racionálnym typom voľby. V súčasných podmienkach rastúcej nezamestnanosti a celkového strádania významnej časti obyvateľov v dôsledku nevyhnutných reforiem bude trvácnosť konštatovaného kultúrneho posunu a zakorenenosti demokratických postojov rozhodujúcej časti verejnosti vystavená zafážkavacej skúške. (Szomolányi, 1999a: 101, 108)

Výsledky výskumov po voľbách 1998 však ukazujú, že najmä negatívna sociálno-ekonomická klíma prodemokratické postoje významnejšie neovplyvňuje. Avšak podpora demokracii a jej princípom má iba deklaratívny charakter, pokiaľ nie je verifikovaná voľbami či iným „behaviorálnym aktom“, legitimizujúcim také politické sily (elity), ktoré demokratický režim garantujú a upevňujú. Na to však dávajú odpoveď až voľby 2002 a povolebný vývoj.

Napriek tomu **rizikovejším faktorom sa opäť ukazuje vývoj na rovine správania sa politickej elity.** Stále prítomný populizmus a extrémne elementy na politickej scéne (či už ide o osobnosti, štýl politiky, alebo politické zoskupenia), ktoré nie sú zatiaľ vytlačené mimo centra politiky, môžu proces konsolidácie demokracie komplikovať.

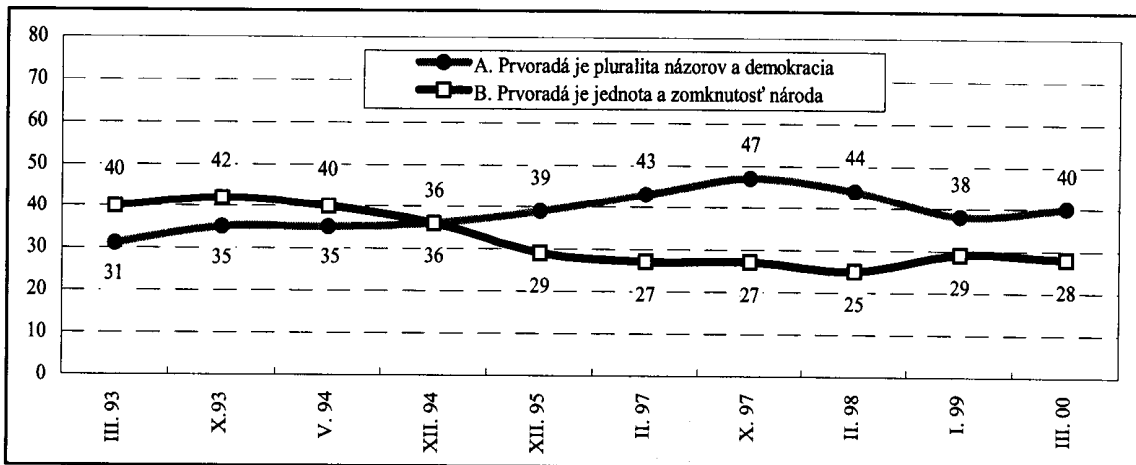
Otáznikom nad ďalším vývojom na Slovensku teda je, ako bude prebiehať proces konsolidácie demokracie, a to predovšetkým na úrovni správania sa politických elít. Inými slovami, konsolidovanosť demokracie bude závislá od toho, ako a či vôbec v nej bude pokračovať budúca elita, ktorá vzíde z parlamentných volieb 2002. Dôležitú úlohu budú zohrávať aj politické inštitúcie, pretože tie správanie elít regulujú. Ako poznamenávajú F. Plasser a kol., konsolidácia nie je vlastným ekvivalentom stability, ale k nemu vedie. (Plasser – Ulram – Waldrauch, 1998: 27, 45–50) **V konsolidácii politického režimu môže iba narastať pravdepodobnosť jeho vlastného prežitia, ale nikdy nemôže úplne eliminovať možnosť jeho vlastného kolapsu, či dokonca pádu.**

Príloha č. 5

VELŠIC, M. (2001): Zmena politického režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2001

Graf 75

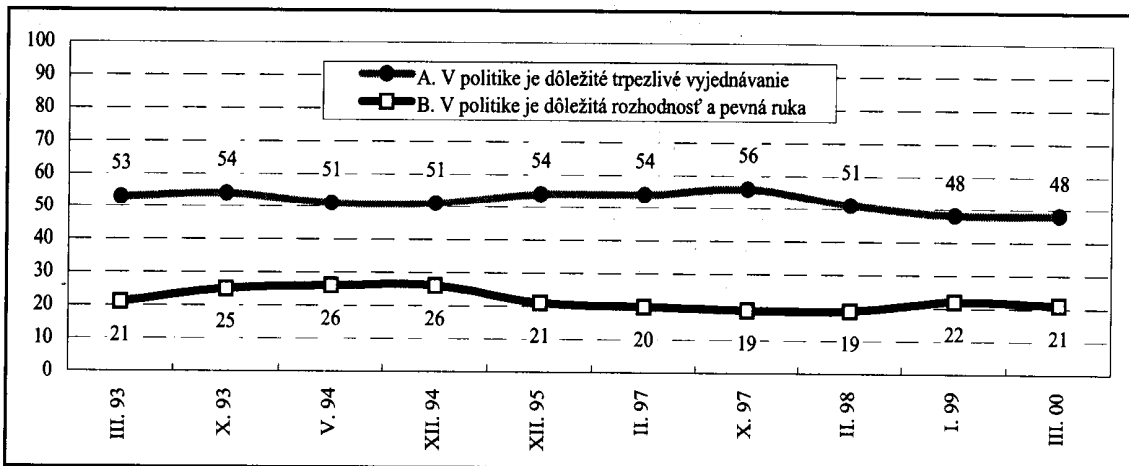
Vývoj preferencií politických princípov – pluralita a demokracia, či jednota a zomknutosť národa?
(preferencia A vs. preferencia B v %)

Zdroj: CSA, 1993, FOCUS 1993 – 1998; SÚ SAV, 1997; IVO, 1997 – 2000

Graf 76

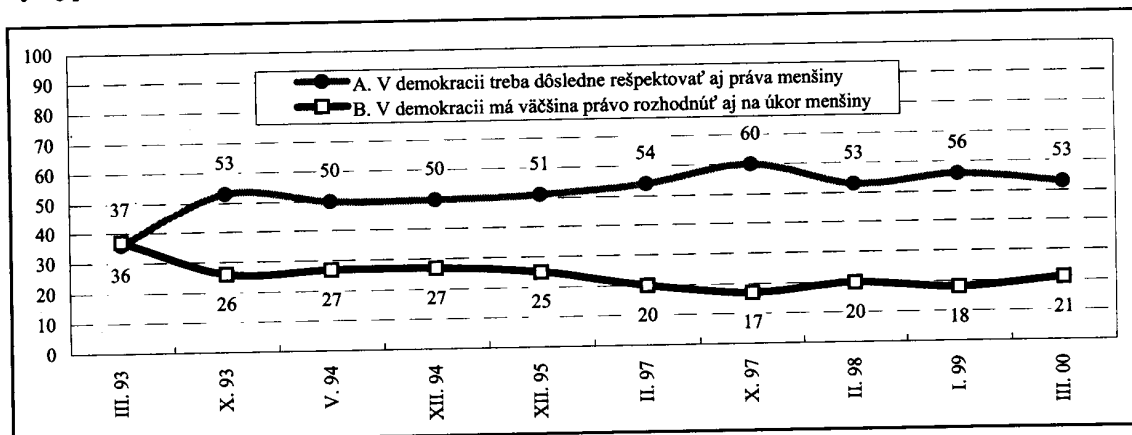
Vývoj preferencií politických princípov – trpezlivé vyjednávanie, či pevná ruka?
(preferencia A vs. preferencia B v %)

Zdroj: CSA, 1993, FOCUS 1993 – 1997; SÚ SAV, 1997; IVO, 1997 – 2000

Graf 77.

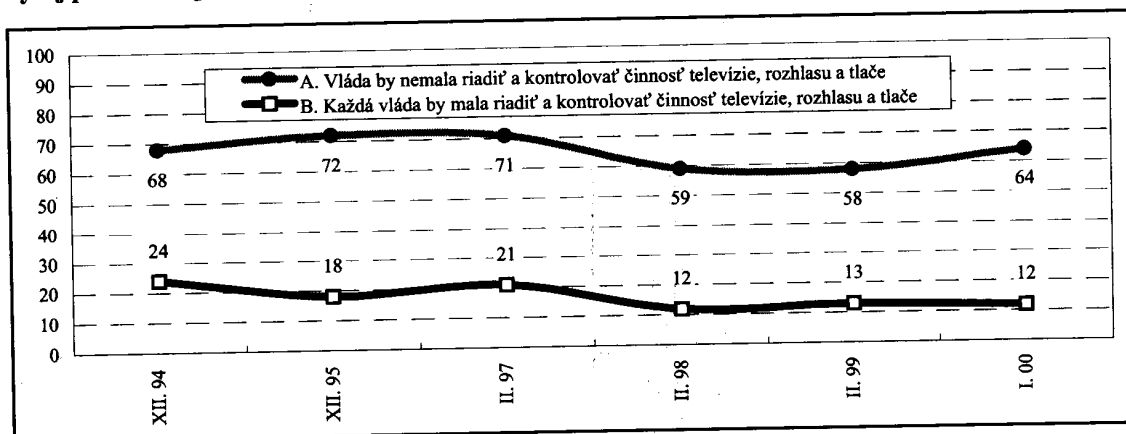
Vývoj preferencií politických princípov – práva menšín (preferencia A vs. preferencia B v %)

Zdroj: CSA, 1993, FOCUS 1993 – 1998; SÚ SAV, 1997; IVO, 1997 – 2000

Graf 78

Vývoj preferencií politických princípov – sloboda tlače (preferencia A vs. preferencia B v %)

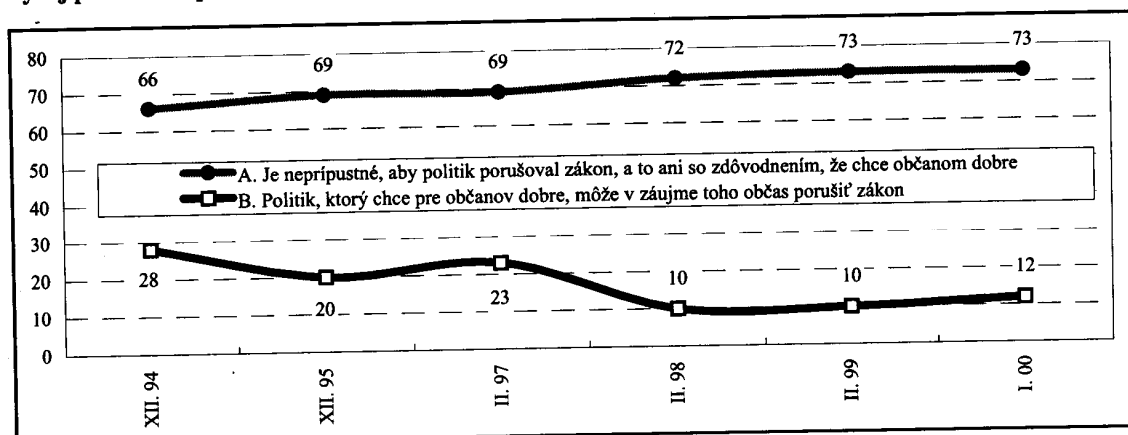

Poznámka: Vo februári 1998 nebola položená otázka ako párový výrok, ale iba vo forme jednoduchéj otázky.

Zdroj: FOCUS, 1994 – 2000

Graf 79

Vývoj preferencií politických princípov – dodržiavanie zákonov (preferencia A vs. preferencia B v %)

Zdroj: FOCUS, 1994 – 2000

10. Aktívna občianska spoločnosť

Vláda má úžitok z aktívnych občanov a z dynamickej občianskej spoločnosti. Môže prijať konkrétne opatrenia na uľahčenie prístupu občanov k informáciám a podporu ich účasti na tvorbe politik, na zvyšovanie povedomia verejnosti, a na posilnenie občianskeho vzdelávania a vedomostí. Vláda môže podporovať budovanie kapacít v rámci organizácií občianskej spoločnosti.

Pre uplatnenie tejto zásady v praxi:

- ▶ **Investujte do občianskeho vzdelania** pre dospelých a mládež (napríklad prostredníctvom škôl, špeciálnych podujatí, osvetových kampaní). Podporujte iniciatívy iných, ktoré majú rovnaký cieľ (napr. sponzorstvom podujatí organizovaných organizáciami občianskej spoločnosti).

- ▶ **Posilňujte občiansku spoločnosť** tým, že vytvoríte vhodný legislatívny rámec (práva občianskych združení, daňové stimuly, atď.), poskytujete podporu (granty a vzdelávanie), vytvárate partnerstvá (cez spoločné projekty, delegované poskytovanie služieb, atď.) a vytvárate pravidelné príležitosti pre dialóg – napríklad v rámci spoločne definovaného rámca pre zmiešané aktivity vlády a organizácií občianskej spoločnosti.

(zdroj: OECD (2001): Občania ako partneri)

6. Poznámky k výskumu

Interviews:

V rámci výskumu občianskej spoločnosti na Slovensku na lokálnej úrovni som absolvoval šesť rozhovorov s miestnymi politickými autoritami. Jednalo sa o komplexné rozhovory na tému občianskej spoločnosti a problémov participácie na lokálnej úrovni. Oslovil som štyroch starostov a dvoch primátorov. Všetky rozhovory boli zaujímavé, prínosné a pre výskum stavu občianskej spoločnosti na Slovensku veľmi podnetné. Dôležité je poznamenať, že starostovia a primátori vyjadrovali na kladené otázky svoj subjektívny názor vytvorený dlhoročnou praxou – aktívnou prácou so slovenskou spoločnosťou. Niektorí z nich zažívali prerod slovenskej spoločnosti z totalitného komunistického režimu na demokratický so svojimi občanmi na svojich funkciách od začiatku. Ich názory a postrehy preto, aj keď nie akademicky odborné, sú veľmi relevantné. Sú úprimným popisom a ukázkou praktického a reálneho vzťahu občan – autorita tam, kde majú tieto dve veličiny k sebe najbližšie a sú nútené k najužšej spolupráci – sú vystavené každodennému kontaktu.

Každý z rozhovorov trval minimálne hodinu a pol a politici odpovedali na otázky týkajúce sa konkrétnych, reálnych problémov obce v spojitosti so stavom občianskej spoločnosti u nich. Rozhovorov sa zúčastnili títo starostovia a primátori:

- JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (30.7.2008)
- Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (17.1.2009)
- Dušan Bako – starosta obce Melek (17.1.2009)
- Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (17.2.2009)
- Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica (16.1.2009)
- Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (13.2.2009)

Cieľom každého rozhovoru bola snaha zistiť aktuálny stav občianskej spoločnosti v danej obci, vyskúmať príčiny onoho stavu, zistiť osobné názory najvyššej politickej autority obce na tému občianskej spoločnosti a demokracie v obci a všeobecne na Slovensku a v neposlednom rade pochopiť spoločenskú realitu, svojbytnosť a určujúce špecifiká tej či onej obce. Dôležitou súčasťou bolo hľadanie príčin problémov obce, deficitov demokracie na lokálnej úrovni a sledovanie zmien demokratickej reality v čase.

Otázky kladené starostom a primátorom zahŕňali primárne tieto oblasti:

- Občianska spoločnosť ako filozofický a reálny koncept
- Demokracia u nás a jej reálny stav očami starostov a primátorov
- Informačné toky občan – obec (informačné tabule, úradné hodiny obecného úradu, rozhlas, workshopy a stretnutia s občanmi, periodiká a informačné plátky, internet a webová stránka, priame kontakty s občanmi)
- Občianske organizácie a združenia v obci (ich počet, zameranie politické/nepolitické, ochota podpory tretieho sektoru)
- Občianska angažovanosť vo veciach verejných (problémy participácie, zneužívanie demokracie)
- Miestne elity a ich úloha v občianskej spoločnosti
- Občianska uvedomelosť (u občanov, u miestnych elít, u poslancov obcí, u samotných starostov/primátorov)
- Nedostatky demokracie u nás (odmietanie zapájať sa, pasivita, zneužívanie demokracie v osobný prospech, ignorovanie, odmietanie či znevažovanie autorít, neuvedomelosť)
- Vplyv histórie na súčasný stav občianskej spoločnosti
- Výhľady do budúcnosti, možnosti posilňovania a „zrenia“ občianskej spoločnosti
- Konkrétne rozvojové plány, programy a projekty obcí (vízia dlhodobého vývoja obce, plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja)

Rozhovory so šiestimi politikmi, najvyššími miestnymi autoritami neboli vedené všetky stopercentne identickým spôsobom podľa jednej šablóny. Nebol použitý žiaden dotazník, ktorý by respondenti vyplňovali. Čo bolo spoločné u všetkých rozhovorov bola téma, okruhy otázok a spôsob vedenia rozhovoru. Pri každom rozhovore som sa politika snažil priviesť k tomu, aby sa čo najviac rozhovril o konkrétnych problémoch vo svojej obci či meste a jeho súvislý výklad som usmerňoval tak, aby vždy mal kontakt s fenoménom občianskej spoločnosti alebo z neho plynuli dôsledky pre občiansku spoločnosť v tej ktorej lokalite. Tento štýl a metódu skúmania som zvolil zámerne. Priateľská atmosféra a neformálna debata medzi štyrmi očami pomohli politikom veľmi otvorene a úprimne hovoriť o danej téme bez „politckej pretvárdky“. Na konkrétnych problémoch boli politici nabádaní k tomu, aby hľadali ich príčiny, dôsledky a možnosti ich riešenia, pričom bolo

dôležité popísať, aké miesto v tom ktorom probléme zastáva občan, občianska spoločnosť. Akú rolu v tom probléme hrá a ako sa jeho úloha pri riešení týchto problémov mení v čase.

ISSP Občianstvo 2004:

ISSP Občianstvo 2004 je reprezentatívny výskum obyvateľov SR, ktorý je národnou verziou medzinárodného projektu ISSP. V rámci projektu ISSP ide o prvýkrát realizovaný modul zameraný na tému Občianstvo. Tematicky je výskum zameraný na skúmanie názorov a postojov občanov Slovenskej republiky k rôznym otázkam verejného života, napríklad predstavy o občianstve, názory na rôzne skupiny v spoločnosti, spôsoby zapojenia sa do politického a občianskeho života, občianska angažovanosť, práva občanov v demokratických spoločnostiach, dôvera v politikov, interpersonálna dôvera, názory na medzinárodné otázky, názory na politiku a na fungovanie demokracie na Slovensku, záujem o politiku, dôveru v inštitúcie či sebacharakterizáciu respondentov. Zahrňuje taktiež informácie o zamestnaneckom statuse, povolani a príjme, ako aj socio-demografické údaje o respondentoch vo veku 18 a viac rokov.

Autorom výskumu je Miroslav Tížik z Univerzity Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, katedra sociológie a obdobie zberu dát bolo od 6. apríla 2005 do 20. apríla 2005. Výskum sa uskutočnil na reprezentatívnej vzorke 1072 respondentov.

Keďže tento typ výskumu bol na Slovensku prvý svojho druhu, nie je možné urobiť porovnanie s inými obdobiami a tak sledovať vývoj postojov slovenskej verejnosti k danej téme v čase. Napriek tomu výskum odhaľuje veľa zaujímavých údajov o slovenskej spoločnosti. Do diplomovej práce som vybral jeho najdôležitejšie časti.

IVO:

S rozvojom spoločnosti v dodnes pomerne novom režime na Slovensku – v demokracii – sa stále častejšie objavujú najrôznejšie prieskumy, výskumy, analýzy a štatistiky, ktoré mapujú jednotlivé oblasti spoločenského vývoja. Kľúčovou inštitúciou, ktorá sa na popisovanie spoločnosti zameriava je v práci pomerne často zmieňovaný Inštitút pre verejné otázky (IVO) so sídlom v Bratislave, ktorého prezidentom je Grigorij Mesežnikov. IVO úzko spolupracuje jednak s mnohými externými autormi a expertmi na spoločenské otázky a jednak s rôznymi spoločnosťami a agentúrami, ktoré sa zaoberajú spoločenskými otázkami najčastejšie formou sociologických prieskumov. Jednou z nich je napríklad agentúra FOCUS, ktorá už od roku 1991 patrí medzi popredné slovenské výskumné spoločnosti so

zameraním aj na výskum verejnej mienky. Z pomedzi zozbieraných dokumentov vo svojej práci vypichujem aspoň niektoré údaje, ktoré názorne ukazujú vývoj a stav spoločnosti na Slovensku.

7. Literatúra

- ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1989): The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, First Sage Printing 1989
- BINGHAM, L.B. – NABATCHI, T. – O'LEARY, R. (2005): The new governance: Practice and processes for stakeholders and citizen participation in the work of government, pp. 547-558. In: Public Administration Review, vol. 65, 2005, N. 5
- BÚTOROVÁ, Z. (2005): Smerom od západu na východ Slovenska stúpa frustrácia obyvateľov, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2005
- DAHL, R. (2001): O demokracii – Průvodce pro občany, Portál, Praha 2001
- DOBRUCKÁ, L. a kol. (2007): Strategický rozvojový plán obce, APVT-20-032104, Bratislava 2007
- DOBRUCKÁ, L. a kol. (2007): Systém plánovania v územných subjektoch na Slovensku – Zborník 2007, APVT-20-032104, Bratislava 2007
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – BÚTOROVÁ, Z. (2007): Dve tretiny občanov sú hrdé na to, čo dosiahlo Slovensko za 15 rokov samostatnosti, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2007
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – BÚTOROVÁ, Z. (2007): Verejnost' je v názoroch na smerovanie spoločnosti rozdelená, optimisti už neprevažujú, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2007
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – VELŠIC, M. (2001): Reforma verejnej správy očami verejnosti, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2001

- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – VELŠIC, M. (2003): Dôvera občanov k politikom, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2003
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – VELŠIC, M. (2003): Dôvera občanov k ústavným inštitúciám, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2003
- HABERMAS, J. (2000): Strukturální proměna veřejnosti, Filosofía 2000
- HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L. (2006): Demokracie – teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie, Masarykova univerzita, Brno 2006
- Inštitút pre verejné otázky IVO (2002): Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020, Kapitola 8: Občianska spoločnosť, Objednávateľ: Úrad vlády Slovenskej republiky, IVO 2002. Available on internet: <http://www.government.gov.sk/6613/vizia-vyvoja-slovenskej-republiky-do-roku-2020-institut-pre-verejne-otazky.php> [10.4.2009]
- IVO NEWSLETTER 1/2008, Inštitút pre verejné otázky 2008
- IVO NEWSLETTER 2/2008, Inštitút pre verejné otázky 2008
- IVO NEWSLETTER 3/2008, Inštitút pre verejné otázky 2008
- IVO NEWSLETTER 4/2008, Inštitút pre verejné otázky 2008
- KIS, J. (1997): Současná politická filosofie, Oikoymenh, Praha 1997
- KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. – BÚTORA, M. a kol. (2008): Slovensko 2007 – Súhrnná správa o stave spoločnosti, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2008
- KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. – BÚTORA, M. a kol. (2009): Slovensko 2008 – Súhrnná správa o stave spoločnosti, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2009

- KRESÁK, P. a kol. (1997): Občan a demokracia, Nadácia Občan a demokracia, Bratislava 1997

- LINEK, L. – TRNKA, D. (2005): Nové spôsoby vládnutí a proměna vztahu veřejné správy a občanů, pp. 41-58. In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005

- LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 1 – Local government perspectives, pp. 205-222. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 1

- LOWNDES, V. – PRATCHETT, L. – STOKER, G. (2001): Trends in public participation: Part 2 – Citizens' perspectives, pp. 445-455. In: Public Administration, vol. 79, 2001, N. 2

- Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj OECD (2001): Občania ako partneri – príručka OECD o informáciách, konzultáciách a účasti verejnosti na tvorbe politiky, OECD 2001

- PEHE, J. (1998): Občanská společnost obohacuje moderní demokracii, Hospodářské noviny, 30.1.1998, Available on internet: <http://www.pehe.cz/clanky/1998/obcanska-spolecnost-obohacuje-moderni-demokracii/?searchterm=ob%C4%8Dansk%C3%A1%20spole%C4%8Dnost> [3.4.2009]

- RAKUŠANOVÁ, P. (2005): Třetí sektor a občanská participace v České republice, pp. 81–103. In: MANSFELDOVÁ, Z. – KROUPA, A. (2005): Participace a zájmové organizace v České republice, Slon, Praha 2005

- Slovenská otázka DNES – Výber textov z časopisu OS 1997–2006, Kalligram, Bratislava 2007, ISBN 80-7149-865-3

- Slovenský archív sociálnych dát /SASD/ (2004): ISSP Občianstvo 2004 / apríl 2005, ID výskumu: SASD 2005001, autor výskumu: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, katedra sociológie, Miroslav Tížik

- STEM – Středisko empirických výzkumů Praha, IVO – Inštitút pre verejné otázky (2004): Vnímanie politiky a demokracie, 2004

- Ústava Slovenskej republiky, Available on internet: <http://www-8.vlada.gov.sk/index.php?ID=1013> [18.2.2009]

- VELŠIC, M. – PINTEROVÁ, B. (2008): Informatizácia v neziskovom sektore – prípadová štúdia, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2008

- VELŠIC, M. (2001): Zmena politického režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2001

- VELŠIC, M. (2004): Využívanie zákona o slobodnom prístupe k informáciám – záverečná správa zo sociologického prieskumu, Inštitút pre verejné otázky /IVO/ a Združenie na podporu lokálnej demokracie /ZPLD/, Bratislava 2004

- VELŠIC, M. (2007): Občania online – správa z výskumu, Inštitút pre verejné otázky /IVO/, Bratislava 2007

- VIGODA, E. (2002): From responsiveness to collaboration: Governance, citizens and the next generation od public administration, pp. 527-540. In: Public Administration Review, vol. 62, 2002, N. 5

Iné pramene:

- RESPEKT – spoločenský časopis
- REFLEX – spoločenský časopis
- .týždeň – spoločenský časopis
- TA3 – spravodajská televízia
- ČT24 – spravodajská televízia
- Voderadčan – noviny obce Voderady 2007 – 2008
- Mesto Nová Dubnica 2007 – výročná správa, 2007
- Jurčová, Z. (2008): Starostka Obce Prašník Vás informuje, OÚ Prašník 2008

Internetové zdroje

- <http://www.government.gov.sk/>
- <http://portal.gov.sk/Portal/sk/Default.aspx>
- <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4>
- <http://www.ivo.sk/92/sk/uvod>
- <http://svs.cns.eu/>
- <http://www.zmos.sk/>
- <http://obcan.ecn.cz/>
- <http://www.sme.sk/>
- <http://www.notar.sk/>

Vlastný výskum / Rozhovory:

JUDr. Marek Turanský – starosta obce Voderady (Interview 30.7.2008)

Ing. Zuzana Jurčová – starostka obce Prašník (Interview 17.1.2009)

Dušan Bako – starosta obce Melek (Interview 17.1.2009)

Mgr. Július Czapala – starosta obce Čifáre (Interview 17.2.2009)

Ing. Stanislav Chovanec – primátor mesta Skalica (Interview 13.2.2009)

Ing. Ján Šušaník – primátor mesta Nová Dubnica (Interview 16.1.2009)

Mgr. PhDr. Vladimír Šimoňák, PhD. – FPV a MV Univerzita Mateja Bela (Interview 2.1.2009)